

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Людмила МАРЧУК,
Зореслава ШЕВЧУК

ГЕНДЕРНА ЛІНГВІСТИКА

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

Кам'янець-Подільський
2024

УДК 81'27:305(075.8)

ББК 81Я73

М30

Рекомендувала вчена рада Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 9 від 31.10.2024 року)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Т. М. Сукаленко, доктор філологічних наук, професор

(Державний податковий університет, м. Ірпінь);

О. А. Копусь, доктор педагогічних наук, професор

(Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, м. Одеса);

А. А. Марчишина, доктор філологічних наук, професор

(Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка).

Марчук Людмила, Шевчук Зореслава

М30 Гендерна лінгвістика: навчально-методичний посібник [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 172 с.

Електронна версія посібника доступна за покликаннями:

URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8560>

Навчально-методичний посібник сприятиме виробленню здатності діяти соціально відповідально та свідомо; усвідомлювати загальні закономірності спілкування, організацію засобів мовного коду (фемінітивів), вплив на мовні засоби психічних, соціальних, когнітивних, культурних та інших чинників і різноманітних ситуативних складників комунікації; розуміти основні напрями гендерних досліджень (соціолінгвістичний, когнітивно-комунікативний); уміти обирати оптимальні методи та самостійно здійснювати дослідження; використовувати мову толерантності в спілкуванні; уміти проводити антидискримінаційну експертизу навчального та наукового контенту.

Посібник адресовано викладачам та студентам філологічних факультетів закладів вищої освіти, учителям-словесникам а також усім, хто цікавиться проблемами гендерної лінгвістики.

УДК 81'27:305(075.8)

ББК 81Я73

© Марчук Людмила, Шевчук Зореслава, 2024

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

Тема 1.

ГЕНДЕР ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНА КАТЕГОРІЯ

ПЛАН

1. Онтологічний статус поняття «гендер».
2. Методологічні засади гендерної теорії.
3. Фемінізм як боротьба за рівні права і можливості жінок і чоловіків.

Як система знань гендер є комплексом соціально-філософських, соціологічних, політологічних, психологічних, культурологічних та інших теорій, що аналізують розвиток чоловічої й жіночої ідентичностей та суб'єктивності, становище жінки й чоловіка в суспільстві, систему чоловічого домінування, формування нормативних зразків «чоловічого» та «жіночого» в певній культурі.

Гендерна система суспільства – сукупність взаємопов'язаних інститутів та організацій, за допомогою яких соціально, ідеологічно й організаційно будуються відносини між жінкою та чоловіком, ставлення суспільства до проблем статі, формується реальна статева нерівність або рівність, здійснюються завоювання, реальне утвердження й гарантії прав, свобод і обов'язків жінок та чоловіків, забезпечуються реальні можливості їх самореалізації відповідно до досягнутого рівня гендерної культури.

Гендер як система практики охоплює всі форми практичної діяльності з гендерних перетворень. До них належать практика емансипаціоналізму як входження в середовище чоловічодомінантної системи, участь обох статей як рівних у прийнятті рішень, у формуванні гендерних стратегій і відповідних до них політик, творенні гендерного права. Така практика розвинулась у національних і міжнародних масштабах.

Інтеграційний характер практики розкриває праксеологічний метод її вивчення. Узагальнення гендерної діяльності в різні історичні періоди

дає змогу аналізувати можливості ґендерного розвитку, формувати розвиткові програми ґендерних перетворень.

Через практику визначаються досягнення Ґендерної рівності з урахуванням відмінностей у життєвому досвіді, життєвих ситуаціях жінок і чоловіків, а також серед жінок як соціальної групи, і, отже, нейтралізуються системні прояви нерівності. Знання «дійсної» рівності статей визнає загальну та структурну природу нерівності. У ньому визнаються свобода від дискримінації та позитивні дії, спрямовані на утвердження рівності. Через практику можливе пізнання патріархатної соціальної практики, долання ґендерної нерівноваги та маскулінного домінування в культурі.

В умовах сучасних перетворень в Україні, як і в усьому пострадянському просторі, практика ґендерних відносин розкриває нові форми політичної, економічної та соціальної нерівності в термінах ґендерної асиметрії, породжує експлуатацію потреб жіночої суб'єктивності.

Як будь-яка система, ґендер тяжіє до розвитку через зміни та оновлення процесів. Діалектика розвитку системи ґендеру передбачає прискорення темпів розвитку, його нерівномірність і нелінійність, що важливо враховувати під час складання планів дій, формуванні ґендерної політики, ґендерних програм тощо.

Ґендер вивчається як соціальний інститут.

Як соціальний інститут ґендер має свої ознаки. Особливості ґендеру як соціального інституту виражаються через:

- певну систему управління ґендерними процесами;
- напрацювання власної системи функціонування й контролю відтворення ґендерних цінностей;
- відтворення ґендерної практики поколіннями людей;
- масштабне охоплення людей;
- задоволення базових потреб людини – біовітального, соціального та духовно-пізнавального комплексів потреб жінок і чоловіків;
- вироблення як спільних, так і відмінних ґендерних цінностей та норм;
- напрацювання своєї матеріально-технічної бази тощо.

Отже, ґендерні дослідження як теорія і як навчальна дисципліна є міждисциплінарним доробком. У їх творенні й розвиткові беруть участь

фахівці з різних галузей наукового знання, а також практики: політичні й громадські діячі, представники творчих професій, громадських об'єднань і рухів на підтримку рівності, прибічники правозахисної активності, тощо.

Гендерні знання апелюють до наук про людину в цілому, аналізуючи системи спеціальних знань, які не помічають специфіки становища жінок і беруть за норму становище й статус сучасного чоловіка. Гендерний підхід трансформує систему загальноприйнятих знань, вказуючи на абсурдність теперішнього і майбутнього чоловічого панування як норми, і як норми – жіночої прихованої підлеглості. Він акцентує увагу на тому, що таки й стан відтворюється концентрацією влади та власності у чоловіків браком цього у жінок. Він наголошує на перегляді застосовуваної методології соціальних та соціогуманітарних наук і потребі створення нових методів та нових підходів. Не можуть претендувати на істину лише чоловічі знання й політика, а також знання про і для чоловіків. Світ мають пізнавати й перетворювати особистості, незалежно від їх статі.

ОСНОВНІ МЕТОДИ, ЗА ДОПОМОГОЮ ЯКИХ ФОРМУЮТЬСЯ ГЕНДЕРНІ ЗНАННЯ

Теоретичний метод:

- основний у методології, який пов'язує сукупність знань, здобутих усіма методами, у концептуальне бачення проблеми. Теоретичний метод у гендерних дослідженнях дає змогу визначити коло наявних проблем та уточнити предмет вивчення, визначити належне місце гендерних знань у сучасних гуманітарних науках у цілому. Його застосування показує необхідність переосмислити позірно гендерно нейтральне, псевдооб'єктивістське бачення в суспільствознавчих і гуманітарних дисциплінах, спростувати твердження про фемінізм і фемінологію як результат «жіночої науки», виявити об'єктивні процеси в соціальній природі людського буття, його осмисленні науковою думкою, нарешті, порушити питання статі в широкому ракурсі соціальних проблем і тлумачити їх у наукових категоріях.

Історико-генетичний метод становить процесуально динамічний підхід до розгляду гендеру. Ілюстрацією його застосування є, наприклад,

виникла недавно ґендерна історія. Основним предметом її дослідження є історія ґендерних відносин та життєвого досвіду жінок і чоловіків. Стратегією такого напрямку є детальне вивчення й опис, зокрема, жіночого історичного досвіду, якого не визнавала традиційна історія, що забезпечило й висвітлення жіночої історичної ретроспективи, і новий погляд на історію цілих епох та країн загалом.

Історико-генетичний метод:

- ґендерний вимір історичного процесу, тобто двоєдиний підхід до оцінювання історичних подій, ситуацій та діяльності в певний період життєдіяльності соціумів та її результатів, спрямований на розкриття подій і проблем з позиції участі, інтересів та потреб обох статей – і жінок, і чоловіків.

Історичний підхід до ґендерних процесів сприяє розумінню багатьох змін і перетворень макроісторичного соціального життя та його зв'язку з певним національним. Він розкриває внески жінки та чоловіка, значення змін у їхніх відносинах для цілісної картини соціокультурних перетворень і трансформацій у їх історичному вимірі. Ґендерна оцінка історичного процесу розширює ракурс розуміння ієрархії влади, функціонування власності та пов'язаних з ними історичними атрибутами. Ґендерна історія прагне розширити розуміння соціальних відносин в історичному контексті, доповнюючи історичний підхід ґендерним компонентом.

Соціально-психологічні методи:

- вивчення соціально конструйованих жіночих і чоловічих ролей, відносин та ідентичності, статевої особливостей, психологічних характеристик тощо.

Соціологічні методи вивчення ґендеру дають змогу визначати будь-які ґендерні параметри, співвідносити їх з іншими соціальними характеристиками. Серед соціальних та гуманітарних наук найактивніше вивчає ґендерну проблематику саме соціологія, в її межах нині сформувалась як самостійний напрям соціологія ґендеру.

Статистичні методи ґендерного аналізу передбачають введення й застосування показників, які відбивають ступінь справедливості розпо-

ділу та користування національними благами й послугами між соціальними групами в системі загальних досягнень країни або окремого її регіону з урахуванням гендерного чинника.

З гендерною статистикою тісно пов'язаний емпіричний метод.

Емпіричний метод:

- засвідчує існування й значення факту, реальних подій, конкретних дій, наявність прояву кількісних і якісних параметрів під час аналізу гендерних ситуацій. Гендерна теорія тлумачить, пояснює, узагальнює їх, дає їм наукове трактування. Цей метод розкриває позитивний і негативний досвіди гендерної діяльності. Його застосування дає уявлення про реальні історичні зміни, засвідчуючи через певні параметри напрямки гендерного розвитку, його прогресивного спрямування або регресивних змін, підтверджуючи правильність рекомендацій щодо гендерних перетворень, конкретизуючи гендерні зміни в часі та в окресленому просторі.

Прогностичний метод:

- зумовлений необхідністю давати відповіді на питання, що визначили б перспективу гендерного розвитку з огляду на гендерну ситуацію в країні в цілому. У нових умовах перехідного періоду нашого суспільства прогностична функція гендерних знань зростає.

Ці категорії не можна буде розглядати, не вивчаючи гендерної культури, жінки як партнера в системі суб'єктів влади, не розглядаючи еліту через призму жіночого інтелекту й жіночого інтелектуального потенціалу України, гендерної політики як складового компонента всіх політик тощо.

Усі названі методи виконують свою роль у пізнанні й творенні теоретичних конструкцій гендеру. Проте не можна сформулювати суспільні проблеми без їх сукупного цілісного бачення, тобто без комплексного методу аналізу. Такого комплексного підходу потребує й проблема рівності жінок і чоловіків.

Комплексний підхід до проблеми рівності чоловіків і жінок (gender mainstreaming) – застосування всієї сукупності різноманітних методик і засобів в організації (реорганізації), поліпшенні, удосконаленні й оціню-

ванні процесів прийняття рішень особами, які насамперед залучені до здійснення політики, щоб інкорпорувати проблематику рівності жінок і чоловіків у всі галузі життєдіяльності суспільства й на всіх рівнях управління ними.

Комплексний підхід зумовлений суспільною потребою пошуку розв'язання проблеми рівності жінок і чоловіків. 1986 р. прийнято Резолюцію про роботу Комісії ООН зі становища жінок, відповідно до якої було вирішено внести перспективні стратегії в усі програми соціально-економічного розвитку. Зокрема, Рада Європи створила Групу спеціалістів з питань комплексного підходу до проблеми рівності статей, які розробили концептуальні основи такого комплексного підходу, його методологію та методику. Комплексний підхід є новою засадничою стратегією досягнення гендерної рівності, що застосовується в соціальному і політичному житті країн.

Гендер, як явище багатогранне, потребує нових методологій і методик. Власне, він і сам є методологією для розуміння людини та її світогляду.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. На прикладах проілюструйте, що таке гендер.
2. Перелічіть чинники, що свідчать про культурну зумовленість гендеру.
3. Відшукайте по одному прикладу поляризації в медійних текстах або рекламі.
4. Наведіть приклади, як тлумачиться фемінізм та маскулінність у різних народів.
5. Поясніть, у чому проблематичність твердження, що стать є біологічною, бінарною і незмінною.

Тема 2. ГЕНДЕР ТА ГЕНДЕРОЛОГІЯ

ПЛАН

1. Гендерологія як теоретична основа гендерної політики.
2. Зв'язок гендерної лінгвістики із соціолінгвістикою та психолінгвістикою.
3. Поняття норми в гендерології.

До дискусії про сутність чоловічого та жіночого долучилися представники всіх наук про людину – біологи, психологи, антропологи, етнографи, філософи, психологи, соціологи тощо. Від середини 70-х років у західних університетах повсюдно стали виникати центри жіночих, феміністичних, гендерних досліджень. Головним завданням таких центрів стало дослідження та визначення особливостей жіночого начала, жіночих підходів та цінностей.

До 60-х років XX століття всі дослідження гуманітарних наук були андроцентричними і здійснювали їх з позицій чоловічого домінування в суспільстві. Фемінізм першої хвилі увів жінку та жіночу проблематику у предметне поле цих дисциплін. Неофеміністський рух 60–70-х років запропонував новий дискурс. Почався активний пошук моделі рівних можливостей чоловіків і жінок. Рівень таких досліджень характеризувався передусім критикою сучасної суспільної науки, що заважає продуктивному виникненню нових відповідних дійсності знань про стан жінки та чоловіка в суспільстві. Широке застосування концепції гендеру, гендерних студій і досліджень у країнах Заходу (Канаді, США, скандинавських країнах) відчутно вплинуло на еволюцію суспільних норм та уявлень про стосунки статей та призначення жінки.

Наукові дослідження стимулювали зміни в масовій свідомості в напрямку критики сексизму, для якого характерні:

- неувага до жінки, про яку згадують лише тоді, коли це вигідно для чоловіка;
- ідея про те, що в будь-яких проявах чоловік – це норма, а жінка – відхилення; чоловіча природа протиставлена жіночій.

Висновки фемінізму Другої хвилі торкалися пояснення подвійних стандартів у суспільстві.

Поступово центром розвитку феміністичних ідей стають так звані «гуртки з підвищення самосвідомості», в яких на основі психоаналітичної традиції (на ґрунті case study) переосмислюються стереотипи сприйняття та оцінювання різних ситуацій. З практики таких гуртків виростають, зокрема, спеціальні освітні програми для жінок та, зрештою, women studies, а пізніше, починаючи від 90-х років, дещо опозиційна до неї дослідницька дисципліна – ґендерні дослідження (gender studies).

На початку 80-х років відбувається інтеграція жіночих досліджень у вищу освіту в ряді країн, а також триває процес створення так званих «ґендерно збалансованих навчальних планів» за допомогою введення нового знання про жінок у традиційні соціальні та гуманітарні предмети. Основною метою цього періоду була загальна інституалізація жіночих досліджень у систему вищої освіти.

Цей період дістав назву мейнстріму (gender mainstreaming) жіночих досліджень, а його основні зусилля були спрямовані на узагальнення всієї ідеології вищої освіти (зокрема, в США). Найсерйозніші програми відкривали дослідницькі інститути та центри, почали видавати наукові та популярні видання, журнали.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. На прикладах проілюструйте, що таке дискурсивна влада.
2. Аргументуйте тезу, що дискурсивні влади пов'язані з тілесністю.
3. Поясніть поняття **норма, нормативність і нормальність** щодо особистості та її поведінки.
4. Які групи людей були дискурсивно створені в різні періоди історії на основі таких ознак:
 - а) колір очей, волосся, форма черепа, носа тощо;
 - б) здруженість / неодруженість (напр. неодружені жінки віком понад 20 років були..., неодружені жінки, що народили дитину...);
 - в) мова (напр., використання української мови призводило до..., незнання української мови призводило до...), наведіть приклади.
5. Поясніть терміни: соціальні інститути, девіація.

Тема 3.

ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНИХ АСИМЕТРІЙ У МОВНОМУ ВІДОБРАЖЕННІ

ПЛАН

1. Прояви андроцентризму мови та культури: взаємодія інтрамовних та позамовних чинників.
2. Інтрамовні чинники: структура мови, можливості вербального вираження концепту «стать»; характерологічні особливості мови.
3. Позамовні чинники: особливості культури, ціннісні константи маскулінності і фемінінності; історичні та політичні чинники; між культурна взаємодія.
4. Поняття мовного сексизму, суспільного сексизму та політкоректності.

Поняття андрогінії ввів у психологічну термінологію вже згадуваний Карл Юнг, пояснюючи її поняттями Аніми та Анімуса. Американський психолог Сандра Бем створила психологічну методику вимірювання маскулінності та фемінності «Статеврольовий опитувальник» (the Bem Sex-Role Inventory), згідно з якою можна діагностувати чотири типи людей незалежно від їхньої фізіологічної статі:

- 1) маскулінні (з вираженими чоловічими якостями);
- 2) фемінні (з вираженими жіночими якостями);
- 3) андрогінні;
- 4) невизначені (без виражених якостей маскулінності і фемінності).

Існують також інші методики вимірювання маскулінності та фемінності, наприклад, «Опитувальник персональних атрибутів» (Дж. Т. Спенс зі співавторами), «Шкали маскулінності та фемінності» (А. Б. Хейлбрун) та інші.

Гендерно-рольова поведінка людини має свою історію. Гендерні ролі не виникають одразу з народженням дитини, вони розвиваються залежно від багатьох умов і чинників протягом людського життя. Цей розвиток має свої закономірності та суперечності. Від нього залежить характер життєвого сценарію людини, стиль життя та стратегії поведінки в різно-

манітних життєвих ситуаціях. Процес розвитку гендерних ролей, як соціально зумовлених моделей статевої поведінки, відбувається в контексті досить важливого для життя особистості процесу, який називається соціалізацією, одним із найістотніших складників якої є рольова, зокрема й гендерно-рольова (чи гендерна), соціалізація.

Процеси гендерно-рольової соціалізації чоловіків і жінок мають багато відмінностей. Для жінки, згідно з історично сформованими патріархальними стереотипами, які, попри суспільний прогрес, ще трапляються, переважає орієнтація на сім'ю та сімейні цінності, ведення домашнього господарства тощо. Для чоловіка, згідно з тими ж стереотипами, нормативно бажаною є більша активність поза межами сім'ї: професійна діяльність, суспільна активність.

Отже, ми бачимо, що гендерна соціалізація та розвиток гендерної ідентичності особистості – це складні й різноманітні процеси, які підлягають багатьом закономірностям і на їх шляху виникають багато суперечностей, проблем, дисгармоній. Знання цих закономірностей має допомогти уникненню цих проблем і суперечностей розвитку. Це шлях не лише до гармонійності розвитку гендерної сфери людини, а й до гармонійності особистості загалом, до гармонійності її стосунків з особами протилежної статі і з соціальним світом взагалі.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Подумайте над тими особистісними рисами і якостями, які культура хоче бачити (а значить і розвиває) у хлопчиків і у дівчаток. Складіть їх перелік.
2. Дайте відповідь на питання, залежно від статі:
 - до чого ми маємо прагнути у житті та якими шляхами йти до цілей;
 - чим займатися у житті, а що вважати зайвим, непотрібним;
 - які професії обирати, наскільки швидко та інтенсивно будувати свою кар'єру і чи будувати її взагалі;
 - що саме «дозволяти» собі в особистих стосунках та які ролі виконувати в сім'ї;
 - як і де проводити свій вільний час, скільки саме його мати.

Тема 4.

ГЕНДЕРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

ПЛАН

1. Огляд сучасних досліджень мовної комунікації.
2. Мовленнєва взаємодія, комунікативні тактики та стратегії.
3. «Конфлікт» стилів спілкування.
4. Причини комунікативних невдач.
5. Гендерні стереотипи мовленнєвої поведінки.

Соціальні статуси є складовими соціальної структури будь-якого суспільства. Це позиції, з яких відбувається взаємодія з іншими. Соціальні ролі визначаються як сукупність очікувань щодо поведінки індивіда, котрий займає певну позицію в процесі взаємодії. Гендерні ролі зумовлені диференціацією всіх членів суспільства на дві категорії – чоловіків і жінок – та передбачають очікувану від них ціннісно й нормативно визначену поведінку. Від народження кожна людина одержує приписаний статус відповідно до статі, тобто статус дівчинки/жінки та хлопчика/чоловіка з відповідними очікуваннями щодо їхньої поведінки. Проте гендерні соціальні ролі не слід розуміти як поділ усіх соціальних статусів, а відповідно, й ролей, на такі, що їх можуть виконувати лише чоловіки або жінки. Біологічно зумовленими, а отже, унеможливленими до виконання представником протилежної статі є лише кілька ролей: вагітної жінки, матері, годувальниці груддю, дочки, дружини, бабусі тощо – для жінок та генетичного батька, чоловіка, сина тощо – для чоловіків. Усі інші соціальні ролі, які мають гендерне маркування, тобто очікування щодо виконання представниками однієї з двох статей, зумовлені соціально-культурними, а не біологічними чинниками. Іншими словами, доглядати й навчати дітей, прати, прибирати, куховарити, вишивати, ткати, виконувати секретарську роботу, забивати цвяхи, ремонтувати, видобувати вугілля, пілотувати літаки, здійснювати наукові відкриття, керувати, підіймати штангу може будь-хто, незалежно від біологічної статі.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Зробіть висновок, провівши аналіз гендерних стереотипів в українському фольклорі.
2. Чи у своїй більшості фольклорні тексти відображають ієрархічність стосунків «чоловік – жінка» при маскулінній позиції першості? Зображення представників різної статі, відображене в українському фольклорі, робить внесок у формування стереотипно позитивного образу типового чоловіка як соціально активного, сильного, владного, практичного, обізнаного, керуючого тощо та типової жінки вродливої, слухняної та пасивної за межами сім'ї.
3. Дослідження антропологічного та анімалістичного компонентів вінта вона- образів персонажної системи фольклорних текстів робить очевидною розподіленість сфер діяльності персонажів у плані «сім'я зовнішній світ». Негативної характеристики набуває діяльність жінки за межами домашньої сфери, чоловічі персонажі критикуються за небажання працювати або втрату працездатності.

Тема 5.

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

ПЛАН

1. Значення гендера в управлінні. Мова і ЗМІ як чинники формування гендерної рівності або нерівності.
2. Теоретичний аналіз гендерних проблем в управлінні та їх відображення в ЗМІ.
3. Шляхи подолання мовного сексизму.
4. Поняття фемінітивів та їх творення.

Впровадження гендерно паритетної мови може відбуватися кількома шляхами: завдяки стратегії фемінізації (як німецька), завдяки стратегії нейтралізації (англійська), або за змішаною стратегією, яка поєднує ці дві (французька мова), – вказують авторки підручника.

Так, в англійській слова із коренем *man* (чоловік) замінюють словом *person* (людина), замість *policeman* чи *fireman* радять вживати *officer* і *fire fighter*. Німецька ж, навпаки, зазнала фемінізації і назви людей за професією чи родом зайнятості подають у чоловічому та жіночому родах. Наприклад, *Lehrfrauen und Lehrlinge* (учениці й учні), на письмі вживають паралельні форми через слеш *Lehrer/innen* – викладачі/ки, або ж в дужках *Student(in)* – студент(ка). Також можуть на позначення загального роду вживати жіночий *StudentIn* – студентКа, *LehrerIn* – викладачКа.

Дослідниця та лінгвістка Олена Синчак у статті «Як мова вбиває експерт» зазначає, що слов'янським мовам властиве вживання фемінітивів, адже у цієї групи мов розвинулася розгалужена система суфіксів для творення назв жінок. «Ще 50-60 років тому в Чехії точилися гарячі мовознавчі дискусії про те, як правильно казати *Pani doktor mi poradila* чи *Pani doktorka mi poradila*. Але вже в сучасній Чехії прийнято вживати фемінітиви, і тільки старші люди ніяк не позбудуться звички говорити *pani doktor*», – пише Олена Синчак. Також вона додає, що і в словацькій фемінітиви присутні як в публіцистичній, так і в розмовній мові. «Суфікси, за допомогою яких творяться фемінітиви (-к, -иця, -иня в українській мові та -k, -ini/-uni в польській), є історично закоріненими та продуктивними, тобто, від них утворюється значна кількість нових слів», – наголошує дослідниця.

Мовознавиця Марія Брус зазначає, що нові тенденції у формуванні іменників-назв жінок з'явилися на початку ХХІ століття. Давніми ж і незмінними тенденціями творення фемінітивів є додавання суфіксів до маскулінітивів (слів чоловічого роду). Деякі слова утворилися ще у дописемний період. Єдиними винятками, коли жіночі іменники не були утвореними від чоловічих, є кілька прикладів з минулих століть: берегиня, породілля, невістка, вдова, мати, баба, діва тощо. Унікальним є слово доярка, від якого утворилося слово дояр, – зазначається у підручнику «Гендер для медій», – це сталося після того, як професію механізували. «Інший незвичний приклад – слово медбрат. Воно хоч і побутує в розмовній мові, проте, в офіційних документах значиться як медсестра».

Доктор філологічних наук, професор Олександр Пономарів у своєму блозі на ВВС Україна писав, що доцільно вживати жіночі відповідники назв професій. «Коли чоловічі посади чи професії опановують жінки, то

утворюються й слова на позначення їх: директорка, завідувачка, лікарка, організаторка. Так само дизайнерка, лідерка, прем'єрка». Також на запитання як потрібно писати, якщо головою облдержадміністрації призначили жінку (приклад Ірини Сех у Львові), то Олександр Пономарів пише: «Спочатку треба сказати: новим головою обласної адміністрації призначено Ірину Сех. А далі: нова голова обласної адміністрації заявила, сказала, повідомила тощо».

У своєму ще одному записі доктор філологічних наук пише: «Продавчиня» звучить набагато краще, ніж «продавщиця». Порівняймо: «кравчиня» від «кравець», як «продавчиня» від «продавець». «Фотографиня» – незвично, але відповідає законам українського словотвору, і до цього слова можна звикнути».

У своїй же книзі «Культура слова» Олександр Пономарів також зазначав: «У засобах масової інформації досить часто можна почути й прочитати: перед мікрофоном журналіст Леся Чорна; гостей привітала вчитель української мови; ваша кореспондент взялась перевірити ці факти; Софія Русова – письменник, історик, педагог, викладач, громадський діяч. Такі конструкції суперечать морфолого-стилістичним нормам української мови. Вони є наслідком невмотивованого перенесення рис офіційно-ділового стилю (де підкреслюється не стать людини, а її службове чи суспільне становище) на художнє, публіцистичне та розмовне мовлення».

Олександр Пономарів стверджував, що поміж іменниками – назвами професій, звань, посад є чимало слів, уживаних у формі чоловічого роду для позначення й чоловіків, і жінок: академік, інженер, кандидат, педагог, президент, ректор. За його словами, це пояснюється тим, що колись такі професії мали тільки чоловіки. У міру набуття їх жінками з'явилися жіночі відповідники: бандуристка, доповідачка, лікарка, організаторка тощо.

«Слова авторка, аспірантка, дописувачка, журналістка, контролерка, лекторка, редакторка та інші зафіксовані в словниках, цілком нормативні. Отже, їх можна і треба вживати: перед мікрофоном журналістка Леся Чорна, ваша кореспондентка взялась перевірити ці факти; Софія Русова – історик, педагог, письменниця, викладачка, громадська діячка і т. д.», – пише доктор філологічних наук.

Натомість, у мові активно використовують назви в жіночому роді, зазвичай, тільки низькокваліфікованих чи низькооплачуваних занять:

прибиральниця, кухарка, домогосподарка, покоївка, манікюрниця, офіціантка. Такі ж слова як професор, ректор, науковець на думку неприхильників фемінітивів, звучатимуть не так статусно.

У підручнику «Гендер для медій» зазначають, що якщо враховувати, що чоловіки встановлюють норму: юридичну, культурну, релігійну тощо, то назва чоловічого роду «звучить» компетентніше, авторитетніше і без емоційних конотацій, жіночі ж назви видаються применшувальними і статусно нижчими.

Олександр Пономарів у своїй книзі «Культура слова» також розмірковував про такі випадки. «Дехто висловлює міркування, що, наприклад, слово поет (коли йдеться про жінок) слід застосовувати до видатних митців слова, а поетеса – до пересічних майстрів віршування. Погодитися з цим важко. Славетна поетеса античного світу Сапфо (VII-VI ст. до н. е.) не втрачала в славі через те, що греки звали її не поїетес «поет», а поїетрія «поетеса». Та й в українській мові слова поетеса, поетка означають «жінка, що пише вірші». А вимір її таланту позначаємо епітетами геніальна, велика, видатна, відома, знана тощо: «Наші критики ставлять в одну лінію і поетів, і поетес, і літераторів, і літераторок; не знаю, як хто, а я не раз казала їм за це спасибі» (Леся Українка); «І досі в годинах утоми і нудьги відчуваю два бажання, і бореться душа поетки з душею «громадянки» (Уляна Кравченко).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Поясніть поняття фемінітивів та принципи їх утворення.

Тема 6.

МАСКУЛІНОЦЕНТРИЧНІСТЬ У СИСТЕМІ КООРДИНАТ ПОСТПАТРІАРХАЛЬНОГО СУСПІЛЬНОГО МИСЛЕННЯ ТА МОВИ

ПЛАН

1. Маскуліноцентричність, теоретичні дослідження.
2. Фразеологія і маскуліноцентричність.
3. Жіночий стереотип про чоловіків.

Феномен «маскулінність/фемінінність» є предметом досліджень сексології, вікової, та соціальної психології. Різnobічність даного особистісного утворення зумовлює відсутність у теоретичних концепціях чітких та операціоналізованих визначень маскулінності/фемінінності. Тому вказані обставини обумовлюють актуальність вивчення даних психологічних компонентів.

Як і інші гендерні категорії «маскулінність/ фемінінність» не мають однозначного визначення і мають принаймні три різних значення:

1. Маскулінність/фемінінність як дескриптивна, описова категорія означає сукупність поведінкових і психічних рис, властивостей та особливостей, що об'єктивно притаманні чоловікам/жінкам на відміну від жінок/чоловіків.
2. Маскулінність/фемінінність як аскриптивна категорія означає один з елементів символічної культури суспільства, сукупність соціальних уявлень, установок і вірувань про те, чим є чоловік/жінка, які якості йому/їй приписуються.
3. Маскулінність/фемінінність як прескриптивна категорія означає систему вказівок, що має на увазі не пересічного, а ідеального чоловіка (ідеальну жінку), тобто представляє нормативний еталон мужності/жіночності.

На становлення і кризу маскулінності впливають зміни соціальних умов, ознаки і причини яких треба шукати не стільки в індивідуальній психології, скільки в соціально-економічних процесах і відносинах.

Численні тести маскулінності-фемінінності свідчать, що хоч самі властивості маскулінності і фемінінності полярні та альтернативні, конкретні індивіди відрізняються один від одного лише за ступенем їх вираженості. При цьому різні шкали маскулінності-фемінінності (інтелекту, емоцій, інтересів і т. п.) принципово не співпадають одна з одною. Це означає, що маскулінність не є унітарною рисою, чоловік з високим показником маскулінності за однією шкалою може мати низький показник за іншою. І залежить це не від його іманентних природних характеристик, а від конкретної сфери його діяльності, роду занять, соціального статусу тощо. Дехто вважає, що для чоловіків бажана висока маскулінність, а для жінок – висока фемінінність, хоча, як доводять А. Маккабі і К. Жаклін, висока фемінінність у жінок і висока маскулінність у чоловіків зовсім не є гарантією психічного благополуччя. Вони довели, що висока фемінінність у жінок часто співпадає з пониженою самоповагою і підвищеною тривожністю. Високомаскулінні чоловіки теж виявилися тривожнішими, менш впевненими в собі і менш здатними до лідерства.

Андрогінія – узгодження тенденцій маскулінності і фемінінності в одній і тій самій особистості. Вона пов'язана з тим, щоб уникнути фіксованого на статевому факторі самовизначення особистості, та є особливим типом психологічного функціонування з багатьма позитивними наслідками. Чимало дослідників дотримуються думки, що цілісну особистість характеризує не маскулінність чи фемінінність, а андрогінність, тобто інтеграція жіночого емоційно-експресивного стилю з чоловічим інструментальним стилем діяльності. Андрогінія сприймається як емансипація обох статей, а не як боротьба жінок за рівність у маскулінно орієнтованому суспільстві.

У наукових дослідженнях виділено три значення понять «маскулінності» і «фемінінності». Перше значення – категорія, що включає опис сукупності поведінкових і психічних рис і властивостей, об'єктивно властивим представникам двох статей. Другим виступає категорія, елемент символічної культури, сукупність соціальних подань і установок, приписуваних чоловікам або жінкам. У якості третьої пропонується – система приписань, що стосується проявів мужності й жіночності, нормативні еталони. Між чоловіком і жінкою є ряд розходжень, у тому числі й у сфері психологічного функціонування, однак більшість із виявлених у ході різноманітних досліджень розходжень є недостатньо достовірними. Вірогідно підтвердженими статевими розходженнями є більша агресивність

більш висока успішність у математичних і зорово-просторових здатностях у чоловіків, кращі вербальні здатності виявляються в жінок. Сумніву піддаються розходження в чоловіків і жінок у загальному рівні активності, домінантності, тривожності, змагальності, тактильній чутливості, дбайливості, слухняності, страху. Слабко підтверджуються дані про те, що для жінок визначальної є вплив зовнішніх чинників на їхній розвиток, для них характерні більша сугестивність і соціальність, успішність у потребуємого стандартного рішення завданнях, менша самоповага й потреба в досягненнях, переважний розвиток слухового аналізатора. Також недостатньо підтверджених даних про те, що для чоловіків визначальний вплив на їхній розвиток робить спадковість, вони більше успішні в рішенні складних нестандартних завдань, для них більше характерний аналітичний пізнавальний стиль, переважний розвиток зорового аналізатора. Слід зазначити, що маскулінність і фемініність не мають безпосереднього зв'язку з статевими розходженнями між чоловіком і жінкою.

Разом з дослідженнями, що спростовують більшу частину традиційно прийнятих розходжень між чоловіком і жінкою, продовжують розвиватися й погляди, що шукають підтвердження різниці між статями.

Поряд з реально існуючими й не підтверджуваними гендерними розходженнями дослідників надзвичайно цікавило питання, що стосуються формування й функцій статево рольових стереотипів. Однак далеко не завжди при вивченні стереотипів враховуються реально існуючі розходження між чоловіками й жінками. Маскулінність – це комплекс характеристик поведінки, можливостей і очікувань, що визначають соціальну приналежність групи, об'єднаної за ознакою статі(у цьому випадку чоловічого) (Словник гендерних термінів, 2002). Традиційно до маскулінних рис характеру відносять незалежність, напористість, домінантність, рішучість, сміливість, активність, агресивність, схильність до ризику, самостійність, упевненість у собі, прагнення до досягнення й ін. У цілому, дана характеристика більшою мірою відноситься до публічної, а не приватної сфери життя. До типово жіночих рис відносять пасивність, поступливість, м'якість, чутливість, сором'язливість, ніжність, сердечність, здатність до співчуття, співпереживання й ін. (Словник гендерних термінів, 2002). Соціальні стереотипи фемініності менше стосуються сторін успішності й досягнення, приділяючи значну увагу емоційним аспектам.

Психоаналітичне розуміння маскулінності й фемінінності багатозначне. У нього включається біологічне значення (володіння первинними сексуальними ознаками), соціологічне значення (рольові функції в рамках даної цивілізації) і психосексуальне значення. Відзначається, що в психоаналізі не враховуються зовнішні поведінкові прояви, а вирішальним при оцінці маскулінності й фемінінності стають «глибинні фантазми». З позиції ж індивідуального розвитку протиставленню чоловічого і жіночого передують протилежності активний-пасивний, потім фаллічний-кастрований. Тим часом, з погляду самого З. Фрейда, «лібідо завжди чоловіче», незалежно від суб'єкта й об'єкта. Зауважуючи, що протилежність чоловічого і жіночого впливає на весь склад життя людини, З.Фрейд звертає увагу на бісексуальність; будь-яка людина споконвічно розглядається як більш – менш удалий синтез чоловічих і жіночих рис. У контексті розгляду чоловічого й жіночого популярна теорія колективного несвідомого К.-Г. Юнга, засновника аналітичної психології. Уважаючи, що образи «вроджені» людині як «психічна готовність», Юнг бачить основи мужності й жіночності в узагальнених архетипічних образах Анімуса й Аніми, при цьому Анімус – необхідна частина внутрішнього світу жінки, а Аніма є присутнім у кожному чоловіку. Жіноча сутність містить у собі здатність піклуватися, виховувати, почувати, розуміти мистецтво й поєднуватися із природою, чоловіча – логічне мислення, самоствердження й завоювання природи.

Т. Parsons і R. P. Bales запропонували терміни, що асоціюються з маскулінністю і фемінінністю – інструментальність і експресивність, засновані на різниці чоловічої й жіночої мотивації. Інструментальна орієнтація визначається прагненням до досягнень, опорою на пізнавальні процеси у виборі роботи й рішенні проблем. Експресивність являє собою орієнтацію на міжособистісні відносини, емоційну турботу про благополуччя інших і гармонічних відносинах у групі. Спочатку маскулінність і фемінінність розглядалися як строго дихотомічні, взаємовиключні властивості особистості, при цьому всякий відступ від нормативу вважалось патологічним. Потім ідеї твердої нормативності змінюються концепцією континуума маскулінних і фемінінних якостей, при якій дані властивості все-таки повинні бути взаємовиключними: висока маскулінність відповідає низькою фемінінністю й навпаки. Фахівцями було сконструйовано кілька шкал для виміру. При цьому для чоловіків більше бажана висока маскулінність, а для жінок – фе-

Виразність маскулінних і фемінінних якостей дає андрогінним індивідам можливість менш жорстко дотримуватися статеворольових норм, вільніше переходити від традиційно жіночих занять до чоловічих. При цьому при крайніх варіантах виразності цих показників між ними існують положення взаємовиключення, а при середній виразності - відносини взаємозалежності. У такому контексті можуть бути розглянуті варіанти «маскулінної жінки» і «фемінного чоловіка».

Поясніть такі тези:

По-друге, чоловічі й жіночі властивості багатогранні: «чоловіча» структура може сполучатися з «жіночими» якостями, характеристиками, почуттями й навпаки.

З безлічі психологічних рис характеру, носієм яких є кожна людина, можна виділити деякі, традиційно приписувані чоловічій (лідерство, активність і ін.) або жіночій (поступливість, м'якість) соціальної ролі. Інші ж є універсальними, не прив'язаними до проявів жіночій або чоловічій психології.

Тема 7.
ПОНЯТТЯ ГЕНДЕРНОГО СТЕРЕОТИПУ.
ЛІНГВОГЕНДЕРОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
МАСКУЛІННОГО І МАСКУЛІННОСТІ

ПЛАН

1. Поняття маскулінності/фемінності як вияву культури.
2. Дослідження маскулінності.

До середини 1980-х років чоловічим проблемам присвячували переважно популярні книги і дослідження медико-біологічного характеру. Потім кількість публікацій почала зростати в геометричній прогресії, охоплюючи все нові теми і галузі знання.

Під *чоловічими дослідженнями* зазвичай розуміють предметну область знання, що охоплює все те, що стосується чоловіків, включаючи біологію чоловічого тіла, чоловіче здоров'я і т. п.. Цей чоловічий аналог фемінології можна було б назвати *соціальної андрологією*. Маскулінність ж частіше трактується як особлива соціальна ідентичність, яка існує виключно в певному соціумі і змінюється разом з ним.

Як і інші гендерні категорії, «маскулінність» не має однозначного визначення і має принаймні три різних значення.

Маскулінність як дескриптивна, описова категорія означає сукупність поведінкових і психічних рис, властивостей і особливостей, об'єктивно притаманних чоловікам, на відміну від жінок.

Маскулінність як аскриптивна категорія позначає один з елементів символічної культури суспільства, сукупність соціальних уявлень, установок і вірувань про те, чим є чоловік, які якості йому приписують.

Маскулінність як прескриптивна категорія – це система приписів, що мають на увазі не середньостатистичного, а ідеального "справжнього" чоловіка, це нормативний еталон чоловіків.

Але індивідуальні властивості, стереотипи масової свідомості і соціальні норми, як і наші уявлення про реальний, бажане і належне, ніколи не збігаються. Тому існують не тільки різні канони маскулінності, а й рі-

зні парадигми її вивчення, які здаються взаємовиключними, але фактично є взаємодоповнюючі. Тим більше, що вони реалізуються різними науковими дисциплінами.

У сучасній науці існують 4 головні парадигми маскулінності: біологічна, психоаналітична, соціально-психологічна і постмодерністська. Перші дві парадигми є есенціалістськими, за замовчуванням припускаючи, що найважливіші властивості, що відрізняють чоловіків від жінок, є об'єктивною даністю, культура тільки оформлює і регулює їх прояви. Другі дві парадигми – конструктивістські: вони вважають маскулінність продуктом культури і суспільних відносин, які нав'язують індивідам відповідні уявлення та образи.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Витлумачити термін «маскулінність».

ПРОЙТИ ТЕСТ

Тест «Орієнтація на традиційні чи егалітарні стосунки»

Прочитайте твердження- Дайте відповідь, наскільки ви особисто відчуваєте і використовуєте такі з запропонованих відповідей? А – цілком згоден (згодна), В – згоден (згодна) С – не згоден (згодна), О – цілком не згоден (згодна).

1. Татам властиво пильніше контролювати дочку, ніж сина.
2. Чоловік має право наполягати на тому, щоб жінка прийняла його точку зору стосовно того, що можна чи не можна робити.
3. Робота жінки не може бути протиставлена чоловічій роботі.
4. Не передбачається що жінки нададуть перевагу своїй кар'єрі, а не домашнім обов'язкам більшою мірою, ніж чоловіки.
5. Не має жодних природних відмінностей між чоловіками і жінками в чуттєвості та емоційності.
6. Жінка повинна докласти всіх зусиль, щоб звести до мінімуму причини роздратування і незручності для її чоловіка.
7. Жінка повинна витончено приймати галантну увагу з боку чоловіка.
8. Жінка взагалі потребує чоловічого захисту і керівництва.

9. Заміжні жінки повинні протистояти поневоленню домашніми обов'язками.
10. Мати, яка не є в шлюбі, аморальніша та безвідповідальніша, ніж батько, який також не є в шлюбі.
11. Заміжні жінки не повинні працювати, якщо їхні чоловіки здатні їх утримувати.
12. Чоловік має право сподіватися, що його дружина захоче народити дітей.
13. Жінки повинні вільно конкурувати з чоловіками у будь-якій сфері економічної діяльності.
14. Батько й мати повинні мати рівні повноваження та відповідальність за дисципліну і виховання дітей.
15. Незалежно від статі за однакову роботу повинна бути рівна оплата.
16. Тільки незвичайна жінка може бути допущена в політику.
17. Жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками для професійно-технічної освіти.
18. Чоловік повинен бути оцінений як законний представник сім'ї в усіх юридичних питаннях.
19. Чоловік і дружина повинні брати участь у всіх домашніх справах, якщо обоє зайняті однаковою кількістю годин поза домом.
20. Немає жодної причини для очікування дівчиною, яка стоїть в переповненому автобусі, того, щоб чоловік запропонував їй своє місце.
21. Підкорення дружини чоловіку – давня традиція.
22. Лідерство спільноти повинно бути більшою мірою в руках чоловіків.
23. Жінки, які прагнуть кар'єри, ігнорують можливість збагатити своє життя відданістю чоловіку та дітям.
24. Це смішно для жінки – керувати локомотивом, а для чоловіка – штовпати шкарпетки.
25. До жінок, які скоїли злочин, покарання повинно бути менш суворим, ніж до чоловіків.
26. Жінки повинні бути менш активні у залицянні, ніж чоловіки.
27. Сучасні соціальні проблеми стали кричущими внаслідок активізації ролі жінок у їх розв'язанні.
28. Немає вагомої причини, щоб жінки брали прізвище чоловіків після шлюбу.

29. Чоловіки агресивніші за своєю природою і більше орієнтуються на досягнення, ніж жінки.
30. Сучасна жінка зобов'язана стежити за своєю фігурою не більше, ніж її чоловік за своєю талією.
31. Образливо для жінки просити гроші у свого чоловіка.
32. Існує багато слів і фраз, які не можна вимовляти жінкам, проте дозволено говорити чоловікам.
33. Правові засади суспільної праці мають бути однаковими для обох статей.
34. Жінки частіше, ніж чоловіки, досягають мети обхідними шляхами.
35. Жінки не повинні відвідувати ті самі місця, що й чоловіки, і мати однакову міру свободи з ними.
36. Жінки надто нервові та чутливі, щоб стати добрими хірургами.
37. Це образливо для жінок – підкорятися шлюбній обіцянці.
38. Нерозумно вважати, що миття підлоги більше підходить жінкам, ніж стриження газонів.
39. Жінки не повинні підкорятися сексуальному рабству в шлюбі.
40. Жінка заробляє стільки, скільки її чоловік, тому вартість їхнього відпочинку вони повинні платити порівну.
41. Жінки повинні визнати свою інтелектуальну обмеженість порівняно з чоловіками.

Обробка результатів

Підраховують відповіді так: А = +2, В = +1, С = —1, Б = -2. Оскільки одна половина тверджень є профеміністичного напрямку, а друга – антіфеміністичного, необхідно змінити математичний знак на протилежний (+2 стає -2 та ін.) у твердженнях під номерами: 1, 2, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 16, 18, 21, 23, 25, 26, 27, 30, 33, 35, 36, 37 і 42. Підсумувавши бали за всіма пунктами, отримаєте результат у діапазоні від -84 до +84. Чим вищий бал, тим більше ви феміністично орієнтовані.

Тема 8.

ЗАСОБИ ТА СПОСОБИ МОВНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЖІНКИ

ПЛАН

1. Гендерна ідентифікація та самореалізація особистості.
2. Поняття гендерної схеми.

Гендерна ідентифікація – це, власне, усвідомлення індивідом своєї статевої належності, переживання ним своєї маскулінності/фемінності та готовність виконувати визначену статеву роль. Ідентифікувати (усвідомити) себе чоловіком або жінкою – означає прийняти ті психологічні якості й моделі поведінки, які суспільство приписує людям залежно від їх біологічної статі.

Тобто гендерна ідентичність передбачає існування певних оціночних компонентів, зокрема, уявлень індивіда про те, наскільки його поведінка та особистісні характеристики відповідають сподіванням та вимогам суспільства до жіночої або чоловічої ролі. Вона виступає основним компонентом самосвідомості людини. Гендерна ідентичність формується поступово в процесі соціалізації. Вирішальним етапом її формування є підлітковий вік, у цей період відбувається її остаточне формування.

Дослідники мають різні думки щодо віку первинної статевої ідентифікації – усвідомлення індивідом своєї статевої належності.

Теорія гендерного розвитку – набуття особистістю гендерної ідентичності – З. Фрейда викликала чимало критичних зауважень та заперечень. Так, Фрейд вважав, що усвідомлення дитиною гендерної ідентичності відбувається у чотири-п'ять років. Більшість пізніших авторів наполягають на більш ранньому періоді.

Гендерна ідентичність виникає під впливом гендерних стереотипів, які існують у кожному суспільстві і формуються в контексті культури, історичного часу. Їх значення та інтерпретація залежать від багатьох соціальних чинників, таких як клас, вік, раса, етнос. Гендерні стереотипи – це сформовані в культурі узагальнені уявлення про те, як у дійсності поведуть себе чоловіки та жінки.

Сутність механізму стереотипізації полягає в приписуванні різноманітних характеристик на основі віднесення об'єкта, що спостерігається, до вже відомої категорії. В основі стереотипу знаходиться психологічний феномен генералізації, схематизації свого й чужого. Намагання за своїти певну гендерну роль та відповідати усталеним в суспільстві гендерним стереотипам реалізується завдяки таким механізмам соціального впливу, як нормативний та інформаційний тиск.

Нормативний тиск виявляється у неприйнятті та осудженні суспільством тих його членів, чия поведінка не відповідає традиційним гендерним нормам даного суспільства. Типовим проявом нормативного тиску є негативне ставлення до індивідів з нетрадиційною сексуальною орієнтацією в більшості сучасних суспільств.

Таким чином, виконання гендерної ролі під впливом нормативного тиску є вимушеним пристосуванням до наявних суспільних стереотипів, щоб уникнути нехтування з боку суспільства. Інформаційний тиск реалізується завдяки прагненню індивіда відповідати певним нормам та стандартам, серед яких значну роль відіграють гендерні стереотипи. Тобто людина намагається поводити себе так само як і члени її референтної групи, і тільки тоді вона вважає свою поведінку правильною.

Отже, вплив нормативного тиску обумовлений прагненням людини пристосуватись у суспільстві, а **інформаційного** – прагненням бути правим. Взаємодія цих двох видів соціального тиску визначає певний тип засвоєння та виконання гендерних соціальних норм, які й є гендерною роллю чоловіка та жінки. Змістовні характеристики гендерних стереотипів обумовлені багатьма соціально-культурними чинниками, і тому поспіль вони набувають нових рис для представників кожної статі.

Так, жінки, за результатами соціологічного опитування, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень*, традиційно приписують чоловікам більший рівень прояву типових маскулінних якостей, але у той же час «не поступаються їм за незалежністю та самостійністю» і майже однаково оцінюють ідеальний рівень розвитку інтелектуальних здібностей.

Чоловікам так само притаманне сприйняття статевотипізованого образу ідеальної жінки з подібною оцінкою розумових здібностей і чоловіків, і жінок, проте вони вважають справжнього чоловіка значно скром-

нішим, ніж ідеальну жінку. Цілком вірогідним поясненням останнього є те, що вони мають на увазі чоловічу стриманість, дзеркальним відображенням чого вважають типові фемінні прояви, а саме – емоційність та експресивність, що й обумовлює низькі бали за цією характеристикою серед жінок. Традиційною є оцінка зовнішніх якостей – значно більша значущість зовнішньої привабливості для ідеальної жінки (особливо з погляду чоловіків), ніж для ідеального образу справжнього чоловіка.

Цікавим аспектом даного дослідження є порівняння відповідей респондентів за статтю стосовно тих рис, які повинна мати ідеальна жінка та ідеальний чоловік. Так, жіноча частина вибірки наділяє ідеальну представницю своєї статі такими якостями (в порядку зменшення їх важливості), як доброта, розум, зовнішня привабливість, вихованість, вміння відстоювати свої інтереси, енергійність та гарний смак. Чоловіки бачать ідеальну жінку передусім як добру, але далі традиційно віддають перевагу зовнішній привабливості, а вже потім розумовим здібностям, вихованості, скромності, гарному смаку, поступливості та енергійності.

Чоловіки дотримуються традиційно фемінного ідеального жіночого образу, тоді як жінки бажають бути не тільки добрими, привабливими і поступливими, але й енергійними, незалежними та самостійними, а також вміти постояти за себе, захистити свої інтереси.

Жінки в сучасному суспільстві прагнуть до андрогінії, тобто прагнуть гармонійно поєднати в собі фемінні та маскулінні риси, тоді як для чоловіків характерне більш звичне та бажане бачення в жінці переважно фемінних якостей.

Образ справжнього чоловіка не має значних відмінностей в оцінках чоловіків і жінок. Так, чоловіки вважають головними якостями справжнього чоловіка вміння заробити гроші, скромність, інтелект, вміння постояти за себе, енергійність та здатність нести відповідальність за долю близьких людей. Жінки стосовно справжнього чоловіка виділяють такі характеристики: вміння заробити гроші, розум, здатність нести відповідальність за інших людей, енергійність, вміння постояти за себе та цілеспрямованість.

Як бачимо, виняток становить скромність, яку чоловіки й жінки розуміють, вочевидь, по-різному. Але слід зауважити, що жінки схильні не-

дооцінювати маскулінні та переоцінювати фемінні якості чоловіка, окрім здатності заробляти гроші та нести відповідальність за своїх близьких, за якими оцінка жінок вища за відповідну оцінку чоловіків.

Отже, представники обох статей дають приблизно однакову характеристику справжньому чоловіку, тоді як за абсолютними показниками існує тенденція до фемінізації чоловіків, що виявляється через зменшення оцінок за маскулінними показниками та підвищення за фемінними. Сучасні гендерні стереотипи зазнають певних змін, результатом яких повинно стати створення умов для партнерської взаємодії жінки та чоловіка, гармонійного андрогінного поєднання фемінності та маскулінності кожного з них.

Засвоєння гендерних норм відбувається у вигляді гендерно-рольової соціалізації або диференційної соціалізації через навчання певним поведінковим моделям, притаманним даному суспільству. Вперше поняття соціалізації з'явилося наприкінці XIX ст. в американській та французькій соціології і пов'язане з іменами Ф. Гіденгса і Г. Тарда. Типовим є визначення соціалізації як прийняття індивідом групових норм, цінностей вищого чи нижчого статусу, характерних для груп, членства в яких особистість домагається.

Гендерна соціалізація передбачає опанування певною системою диференціації статевих ролей (розподіл праці за ознакою статі, специфічні статево-рольові приписи, права та обов'язки чоловіків та жінок, шлюбно-родинні норми поведінки, стереотипи маскулінності/фемінності).

Отже, існує велика кількість соціально-історичних, культурних та індивідуально-психологічних варіантів та варіацій чоловічого і жіночого характеру та стилю життя, які визначають траєкторії життєвого шляху та конструюють тим самим певні гендерні ідентичності.

Гендерна соціалізація – це процес засвоєння системи статевих ролей, які відповідають визначеним та притаманним даному суспільству правилам та уявленням про поведінку представників чоловічої та жіночої статі. Основні аспекти соціалізації: присвоєння (процес засвоєння соціального досвіду, тобто вплив оточення на індивіда) і відтворення (процес відтворення соціального досвіду, тобто вплив людини на оточення). В рамках гендерної соціалізації під присвоєнням мають на увазі

те, що з самого початку дитина засвоює, що означає бути хлопчиком чи дівчинкою, чоловіком чи жінкою.

Говорячи про гендерну соціалізацію, не можна нехтувати біологічними чинниками статевої диференціації, а саме особливостями функціонування нервової системи та будови певних відділів головного мозку, які визначають відмінності у поведінці та емоційних реакціях чоловіків та жінок. Процес гендерної соціалізації обумовлюється і спрямовується різними соціальними і культурними чинниками.

Первинна соціалізація пов'язана з несвідомими та пасивними механізмами засвоєння культури, а головну роль на цьому етапі відіграють родина, соціальне оточення, ЗМІ, дошкільні дитячі заклади. Процес гендерної соціалізації особистості триває до тих пір, доки продовжується її спілкування, соціальне пізнання, соціальна активність. Зрозуміло, що в молоді роки цей процес значно інтенсивніший, ніж у старшому віці.

Для з'ясування гендерної соціалізації було проведено чимало різноманітних досліджень психологічного спрямування, в яких вивчалось засвоєння індивідом тої чи іншої гендерної норми. Теорія ідентифікації підкреслює роль емоцій та наслідування: вважається, що дитина несвідомо імітує поведінку дорослих представників своєї статі, передусім батьків, місце яких хоче зайняти. Теорія статевої типізації, яка спирається на теорію соціального научіння, надає вирішального значення механізмам психологічного підкріплення.

Дорослі та батьки заохочують хлопців до маскулінної поведінки та негативно ставляться до них, коли вони поводять себе фемінно. Спочатку дитина навчається розрізняти диференційовані за статтю зразки поведінки, потім – поширювати цей досвід на нові ситуації. Теорія самокатегоризації підкреслює когнітивний бік цього процесу і особливо – значення самосвідомості: дитина спочатку засвоює уявлення про те, що означає бути чоловіком або жінкою, потім визначає, категоризує себе як хлопчика чи дівчинку і після цього намагається співставляти свою поведінку відповідно до гендерних уявлень. Психологічні теорії описують переважно, як дитина засвоює відповідний статево-рольовий репертуар.

Вона або він розвивають свою гендерну ідентичність, тобто власні почуття та свідомі поведінка особи коригуються залежно від того, хто

це – жінка або чоловік, дівчина чи хлопець, та від вивчення й засвоєння гендерної ролі – набору експектацій поведінки. По-перше, суспільство, в якому з'являється дитина, вже гендерно організоване або структуроване. Починаючи від імені, а згодом через іграшки, одяг, у родинному колі й поза його межами, відбувається процес гендерної соціалізації. Поступово групова соціалізація починає відігравати головну роль у подальшому підсиленні гендерних ідентичностей впродовж шкільного навчання.

Гендерна соціалізація особистості завдяки набуттю гендерних ідентичностей вважається найвизначнішим чинником формування жіночих і чоловічих соціальних ролей. Отже, беручи за основу біологічну стать, необхідно зважати на соціокультурні чинники, які взаємодіють з біологічними й разом виступають визначальними у виборі гендерної ідентичності та гендерної ролі.

У західній літературі при розгляді таких питань гендерної соціалізації, як пояснення механізмів передачі гендерної інформації від батьків до дітей, останнім часом широко застосовується **теорія гендерної схеми С. Бем**.

Теорія гендерної схеми опирається на дві теорії засвоєння статевої ролі: теорію когнітивного розвитку і теорію соціального навчіння.

Обстоюючи теорію **когнітивного розвитку**, деякі дослідники наполягають на тому, що гендерна ідентичність встановлюється не в 6 років, а в перші 2 роки життя і збігається з періодом засвоєння рідної мови та формування мовного апарату. Когнітивісти вважають, що спочатку дитина засвоює статеву ідентичність, а вже потім навчається поведінці відповідної статі.

Наступна теорія гендерного розвитку – **теорія соціального навчіння** – стверджує, що гендерної ідентичності дитина набуває після засвоєння гендерної ролі. В основу теорії покладено положення про те, що засвоєння гендерних ролей відбувається спершу через спостереження, а потім через імітацію. Батьківське оточення є найближчим соціальним оточенням дитини. Діти обирають такий тип поведінки, який може бути схвалений або не схвалений батьками, тобто через оцінку батьків. Батьки та інші дорослі, схвалюючи або заперечуючи, спонукають дітей прийняти певну гендерну роль відповідно до своїх уявлень.

Основними детермінантами розвитку рольової диференціації статі за цією теорією є диференційоване підкріплення типових для статі форм

поведінки вихователями і батьками та моделювання поведінки батьків. Тобто гендерна ідентифікація «відштовхується» від батьківського бачення відмінностей між чоловічою та жіночою поведінковою моделлю, яке й передається дітям.

Гендерна схема – це когнітивна структура, мережа асоціацій, яка з самого початку націлена на те, щоб шукати і групувати інформацію. Поведінка, характеристики, культурні символи спонтанно сортуються на категорії «чоловіче – жіноче».

Отже, гендерна соціалізація індивіда відбувається протягом усього життя, в процесі якої особистість засвоює моделі гендерної поведінки, які є позитивними для чоловічої й жіночої статі, і починає демонструвати чоловічу, жіночу або кросгендерну позицію. Зріла гендерна ідентичність виявляється в адаптованості особистості до трансформацій, які відбуваються в сучасному суспільстві, зокрема у гендерних ролях. Соціальний прогрес, демократизація стосунків між статями, трансформація культури супроводжуються загальною тенденцією до змін у процесах ідентифікації і соціалізації особистості, у тому числі й гендерної.

Таблиця 1

*Розподіл відповідей респондентів на запитання
«Які якості властиві «ідеальній жінці» та «справжньому чоловікові», %*

Якості	Ідеальна жінка		Справжній чоловік	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
1. Енергійність	29	35	49	43
2. Наполегливість	10	16	28	27
3. Цілеспрямованість	20	25	44	38
4. Доброта	76	66	23	30
5. Вміння відстоювати свої інтереси	21	37	51	42
6. Комунікабельність	27	28	19	15
7. Поступливість	30	21	7	11
8. Зовнішня привабливість	60	46	8	10

Продовження таблиці 1

9. Ерудиція, розум	49	50	53	53
10. Вихованість	41	38	20	25
11. Скромність	38	29	66	6
12. Лідерські якості	5	9	27	26
13. Вміння заробити гроші	11	19	66	69
14. Незалежність і самостійність	12	19	23	20
15. Гарний смак	34	33	8	7
16. Сила волі	8	12	35	32
17. Здатність нести відповідальність за долю близьких людей	22	23	47	52

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Пояснити роль мови у формуванні ідентичності.
2. Описати гендерні особливості мовної картини світу.
3. Пояснити значення гендерних ролей і стереотипів.

Тема 9. ГЕНДЕР І МОВА

ПЛАН

1. Гендер і мова. Дослідження між поняттями.
2. Поняття чоловічої і жіночої мови.

Мова – це найголовніший засіб відтворення тих категорій і явищ, які існують у людській свідомості. Юнаки та дівчата по-різному сприймають ті чи інші поняття незалежно від їхнього віку. Вивчення мовної репрезентації на основі гендерного підходу базується на тому, що мова фіксує не тільки традиційні уявлення про гендерні ролі, але й інше бачення світу, тому свідомий вибір мовних засобів визначається поглядами, переконаннями, політичними вподобаннями її носіїв.

Проблема відмінності чоловічої та жіночої мовних особистостей вперше стала розроблятися О. Есперсеном і Ф. Маутнером від початку ХХ століття. Основною ідеєю цих досліджень була перевага «чоловічої» мови над «жіночою». Ці дослідження носили нерегулярний характер і перебували на периферії лінгвістики.

Одним з результатів розвитку цього напрямку досліджень стало виникнення теорії дефіцитності жіночого мовлення в порівнянні з чоловічим, а в подальшому – теорії диференціації чоловічої і жіночої вербальної поведінки. Теорія диференціації (від лат. *Differentia* – відмінність, різниця) чоловічої і жіночої мов створила концепцію гендерлектів (за аналогією з діалектами – чоловічої і жіночої мов і відповідно двох культур – чоловічої і жіночої).

Дослідження мови у сфері гендерної лінгвістики показують, що «мова й мовлення чоловіків характеризується агресивністю, стислістю й передачею почуття переваги». Мова й мовлення жінок відрізняється м'якістю, поступливістю й емоційністю. Жіноче мовлення реалізується через конкретні лінгвістичні засоби: достаток оцінних слів – *kindness*/доброта, *pride*/гордість, *wild heart*/шалені почуття; вигуків – *how*/як, *why*/чому, *oh/ox*, *well/ну*, *ah/ах* – і модальних дієслів – *could not endure*/неможливо витримати, *willtake*/хочеться взяти, *should follow*/потрібно слідувати; перевага окличних – *I'm not scared!*/Я не боюсь!, спонукальних – *Come on then*/Пішли вже. – і питальних речень – *What should I do with him?*/Що мені з ним робити? – у порівнянні із чоловічим мовленням, насиченим стверджувальними висловленнями – *She's wrong.* /Вона неправа. *I think...* / Я думаю... *I know*/ Я знаю....

Найпоширенішими «народно-лінгвістичними» уявленнями щодо жіночого мовлення є наступні: жінки балакучі; жінки люблять задавати питання; жінки менше вживають ненормативну лексику і рідше використовують різкі висловлювання, ніж чоловіки; жінки ввічливіші (українська народна казка про язикату Хвеську).

Протилежні характеристики чоловіків і жінок, такі як, наприклад, раціональність, стриманість перших і емоційність, відкритість інших, продиктовані не біологічною приналежністю, а скоріше духовною, до тієї або іншої статі. Подібні розходження між фізіологічним і духовним ста-

ном виражені відповідно в наступних англійських словах «sex» і «gender». Поняття «гендер» є відносно новим й уведеним представниками руху фемінізму: «Необхідним є розрізнення статі (sex) і гендера (gender); якщо статеві розходження мають природне походження, то інші мають своє джерело в культурі, а не в природі». Гендерні особливості, не маючи нічого загального зі статевою дискримінацією, характеризують мовлення, манеру поведінки й моделі сприйняття світу чоловіками й жінками.

Розходження жіночого й чоловічого світогляду значно впливають на комунікацію, що неможливо розглядати окремо від мови, тому що через мову й інші супутні знакові системи виражається світогляд, а, отже, і гендерні особливості.

Учені підраховали, що жінка в середньому вимовляє 600-800 слів за день і видає 2000-3000 звуків. Словесний потік вона супроводжує жестами й мімічними рухами, яких фахівці нарахували 8000-10000.

Чоловіки у цьому плані набагато стриманіші: якщо слів, то 200-400, звуків – 1000-2000, жестів – 2000-3000.

Якщо говорити про лексичний склад і асоціативні ряди, то вчені вважають, що, оскільки жінки більше, ніж чоловіки, зосереджені на своєму внутрішньому світі, то в їх словниковому запасі трапляється більше слів, які описують почуття, емоції, вони частіше використовують дієслова, що передають емоційно-психологічний стан людини. Жіноче асоціативне поле виглядає більш узагальненим і «гуманістичним» (природа, тварини, повсякденне життя), тоді як чоловіки асоціюють себе зі спортом, мисливством, професійною і військовою галузями (що змінилося упродовж останніх років, особливо через повномасштабну російсько-українську війну).

Жінкам властиво запитувати, оскільки вони більше зацікавлені в продовженні бесіди. Свою незгоду з думкою співрозмовника жінка частіше висловлює мовчанням, а не відкритим словесним протестом. За деякими даними вважається, що засоби вербальної агресії їй менш властиві, ніж чоловіку. Існує також «чоловіче» і «жіноче» розуміння вербальної агресії: жінки вважають її спрямованою особисто проти себе і схильні перебивати спілкування, чоловіки вбачають в ній спосіб інтенсифікації бесіди.

І ще одна цікава подробиця: мозок чоловіка, розклавши інформацію «на полицки», на якийсь час забуває про неї. Жінки не мають такої здатно-

сті: щоб проаналізувати проблему, вони повинні неодмінно розказати про неї іншому, тобто – чоловікові. І марно чоловік думає, що жінка чекає від нього якогось рішення – їй важливо просто поговорити. Не знаючи про це, чоловік гарячково шукає рішення і, як наслідок, напружується й нервує. Щоб уникнути скандалу, психологи радять чоловікам нічого не говорити – лише слухати: коли жінка виговориться, всі відчують полегшення. Жінки, у свою чергу, повинні пам'ятати про те, що їхній половині просто необхідно помовчати. Це так само важливо, як жінці виговоритися.

Сьогодні, з урахуванням соціальних ролей чоловіків і жінок, розбіжність у мовній поведінці стирається. Мова жінок дещо згрубіла, стала більш технічною і жорсткішою. І все-таки варто зауважити про відмінності, які простежуються переважно у середнього і старшого покоління: жінки цього віку дотримуються консервативної мовної поведінки, на відміну від чоловіків, тому у їх мовленні менше ненормативної лексики, грубих висловів. У мовній поведінці жінки прагнуть виглядати «жіночніше», а чоловіки, навпаки, всіляко підкреслюють своєю мовною поведінкою «мужність».

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Прояви гендерних відмінностей у мові.
2. Мова викладання і гендер.

Тема 10.

ГЕНДЕРНА ТЕРМІНОЛОГІЯ

ПЛАН

1. Ключові концепти гендерної теорії.
2. Поняття гендерної асиметрії.
3. Словник гендерної термінології.

На сучасному етапі в різних соціальних науках особливої актуальності набуває гендерний підхід до вивчення процесів, що відбуваються в суспільстві та відображаються в структурі його мови. Відповідно до цього під-

ходу існує багато розбіжностей між чоловічою та жіночою поведінкою, їхнім сприйняттям навколишнього світу. Саме ці причини стали поштовхом для виникнення нового напрямку лінгвістики – гендерної лінгвістики, підґрунтям для якої стала феміністська лінгвістика. Гендер – це система відносин і взаємодій, що утворюють фундаментальну складову частину соціальних зв'язків. Вона стійка й одночасно мінлива і ґрунтується на розподілі суспільства згідно з ознакою статі й ієрархії її представників. Важливими елементами створення гендерних розбіжностей є протиставлення «чоловічого» та «жіночого». У гендері проявляються поведінкові норми мовлення чоловіків та жінок у текстах різного типу, у стильових особливостях, які можуть бути класифіковані як такі, що притаманні мовленню чоловіків або жінок, і сприяють осмисленню аспектів «мужності» та «жіночності» у різних культурах, а, значить, і у різних мовах. В українській мові сформовані свої гендерні маркери, притаманні мовленню чоловіків та жінок. Виявляється, що жінки дуже активно використовують велику кількість вставних слів, означень, обставин, евфемізмів, в той час як мовлення чоловіків відзначається термінологічністю, прагненням до точності номінації, частим вживанням ненормативної, вульгаризованої та стилістично зниженої лексики. Жінки набагато частіше, ніж чоловіки вживають у мовленні питальні речення, перепитування, так звані «визначники неточності», форми кон'юнктива, формули вибачення, виправдання своєї поведінки, запитання дозволу, самопринижуючі вислови. Психологічно у вербальній поведінці жінок прослідковується прагнення створити доброзичливу атмосферу спілкування. У мові жінок більше формул ввічливості, мовних кліше, майже відсутня вульгаризована стилістично знижена лексика. Все це складає гендерну асиметрію дискурсу. Існування гендерної асиметрії відображається у наявності лексики на позначення осіб виключно чоловічої чи жіночої статі та лексики, що містить у собі «приховану» категорію роду. Гендерна асиметрія може мати інвентарний і семантичний характер. Інвентарна та семантична асиметрія є проявами одного феномену – асиметрії в структуруванні гендерного концептуального змісту. Інвентарна гендерна асиметрія пов'язана з репрезентативністю чоловічої та жіночої референції, що заповнюють потенційно можливі слоти фреймових структур різних ідеографічних категорій особи в лексичній системі

мови як інвентаря мовних засобів, і виявленням лакунарних категорій, тобто таких, що репрезентовані одиницями мови винятково чоловічої чи жіночої референції. Відповідно до семантики виділяємо одиниці мови, що відбивають природні неконтрольовані властивості референта, надані йому / їй від природи й доступні суб'єкту дискурсу в чуттєвому сприйнятті; соціокультурні одиниці мови, що позначають численні соціальні ролі референта; індивідуально – психологічні одиниці мови, що відображають реальні чи стереотипно приписувані референту властивості та поведінкові характеристики. Прислів'я – джерело знань, що передаються з покоління в покоління і несуть в собі морально-етичні норми та гендерні еталони. Прислів'я також мають власні засоби вербалізації лінгвокультурних концептів «чоловік» та «жінка». Концепт «чоловік», як правило, відображається у формі лексеми *хазяїн*, але вона може замінюватися субститутами *ти, він* тощо. Жінки, у свою чергу, репрезентовані в прислів'ях за допомогою слова *жінка*. У прислів'ях чоловіки набувають таких природних характеристик, як: високий інтелектуальний рівень та соціальний статус, фізична сила, відповідальність, вміння аналітично мислити та визнавати свої помилки. Жінки ж набувають таких основних природних характеристик, як: краса, фізична слабкість, не дуже високий рівень інтелектуального розвитку, впертість, надмірна цікавість та звичка багато говорити. Іноді вживання тієї чи тієї гендерно маркованої лексики може викликати конфлікти між особами різної статі, тому, з метою подолання даної проблеми, в дискурсі представникам різної статі пропонується вживати нейтральну – немарковану – лексику, наприклад, на позначення широковживаних професій.

Вітчизняні науковці зробили значний внесок у розвиток гендерної лінгвістики. Серед робіт українських лінгвістів-гендерологів значну частку складають роботи, присвячені дослідженню гендерно маркованої лексики в англійській мові. Зростаючий інтерес до цієї проблематики, прогнозується, стане поштовхом для подальших ґрунтовних досліджень вираження концептів «чоловік» та «жінка» як в англійській мові, так і у всіх мовах в цілому.

Гендерна асиметрія в мові або андроцентризм мови – нерівномірна представленість в мові осіб різної статі, яка відмічена феміністською

критикою мови, а також провідними постмодерністськими теоретиками. Термін був введений французьким філософом Жаком Дерріда. Фаллогоцентризм – складноскорчене слово: фалос – символічне позначення запліднюючого початку, репрезентативний символ сущого; логос – загальна закономірність (в матеріалістичній філософії) і духовна першооснова, божественний розум (в ідеалістичній філософії); центризм – центр, осередок. Олена Трофімова у своїй статті «Термінологічні питання в гендерних дослідженнях» наводить приклад мовного фаллогоцентризму і приклад того, наскільки стійким є патріархатне, стереотипне мислення. В одній з публікацій, пише автор, можна прочитати наступне: «На Заході було суспільство індивідуалістів, жорстке, але вільне. Коли воно розбагатіло, то стало допомагати неефективним своїм членам, всіляким меншинам. Серед перших були жінки, а далі пішли національні, ... Ті, хто був у залежності, отримали раптом свободу, стали поводитися шалено зухвало ...» [1, с. 186]. Виділяються наступні ознаки андроцентризму мови: ототожнення понять людина і чоловік. У багатьох мовах Європи вони позначаються одним словом: *man* в англійській, *homme* у французькій, *Mann* у німецькій. Іменники жіночого роду є, як правило, похідними від чоловічих, а не навпаки. Їх часто супроводжує негативне оцінювання. Застосування чоловічого позначення до референта-жінки є припустимим і підвищує її статус. Навпаки, номінація чоловіка жіночим позначенням несе в собі негативну оцінку. Іменники чоловічого роду можуть вживатися неспецифіковано, тобто для позначення осіб будь-якої статі. Діє механізм «включення» у граматичний чоловічий рід. Мова надає перевагу чоловічим формам для позначення осіб будь-якої статі або групи осіб різної статі. Так, якщо маються на увазі вчитель і вчителька, достатньо сказати «вчителя». Таким чином, згідно феміністської критики мови, у більшості випадків жінки взагалі ігноруються мовою. Узгодження на синтаксичному рівні відбувається за формою граматичного роду відповідної частини мови, а не за реальною статтю референта. Фемінінність та маскулінність розмежовані різко і протиставлені один одному, в якісному (позитивна і негативна оцінка) і в кількісному (домінування чоловічого як загальнолюдського) відношенні, що веде до утворення гендерних асиметрій.

Фемінітиви – це слова жіночого роду, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду (які зазвичай використовуються до всіх людей незалежно від їхньої статі): льотчик – льотчиця, письменник –

письменниця, професор – професорка, директор – директриса тощо. Тобто можна сказати: «Вона є викладачем англійської мови», так само як і: «Вона є викладачкою англійської мови». Фемінітиви часто використовують для боротьби з гендерною сліпотою та для посилення гендерної чутливості. На думку деяких феміністів/-ок, сучасні мовні норми сприяють дискримінації жінок і завищенню значущості чоловіків, у той час як завдання фемінітивів – відновити гендерно-лінгвістичну рівність.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

Щоб виконати тест, потрібно обвести кружком номер відповіді, який Ви вважаєте правильним.

1. Що з перерахованого означає поняття «гендер»?
 - 1) жінки і чоловіки, які працюють по найму;
 - 2) визначення взаємин статей: чоловіків і жінок;
 - 3) соціальні та культурні характеристики чоловіків і жінок.
2. Гендерні стереотипи – це:
 - 1) поширені в суспільстві спрощені уявлення про сутність чоловіка і жінки;
 - 2) образи чоловіка і жінки у конкретної людини;
 - 3) ідеальні типи жінки і чоловіки.
3. Подвійна статева мораль – це:
 - 1) особливе природне призначення жінки і чоловіки;
 - 2) різні соціальні очікування і різні вимоги до жінок і чоловіків;
 - 3) виконання жінками і чоловіками різних соціальних ролей.
4. Гендерні ролі – це:
 - 1) ролі, які виконує жінка на вимогу чоловіка;
 - 2) ролі, які повинні грати жінки і чоловіки у відповідності з уявленнями більшості сучасних людей;
 - 3) наукове визначення природного призначення жінки і чоловіки.
5. Гендерна рівність – це:
 - 1) рівність прав усіх жінок;
 - 2) рівні права чоловіків і жінок;
 - 3) рівні права і можливості жінок і чоловіків.

Тема 11.

ГЕНДЕРОВАНА МОВА

ПЛАН

1. Поняття гендерно-незорієнтованих мов.
2. Політика використання гендерованих закінчень.
3. Гендерована мова: нормативний аспект.

Гендерно-незорієнтовані (безгендерні) мови (англ. *Genderless languages*) – це природні чи штучні мови, в котрих немає розрізнення за граматичним родом – а також категорій, що вимагають морфологічного узгодження між іменниками та пов'язаними з ними займенниками, прикметниками, артиклями чи дієсловами. Безгендерна мова не має граматичних гендерних відмінностей і тому не застосовує категорії як чоловічого, так і жіночого до іменників, артиклів, прикметників, дієслів. Багато природних і штучних мов є повністю чи частково безгендерними, а різноманітність зустрічається в індоєвропейській мовній групі, уральських і кількох азійських мовах.

Крім цього вживаємо термін гендерно-нейтральна мова. Гендерно-нейтральна мова (іноді – гендерно-інклюзивна мова) – це мова, яка уникає упередження щодо певної статі та/або гендеру. Термін гендерно-нейтральна мова також може використовуватись як синонім нон-сексистської, інклюзивною та гендерно-справедливої мови. Метою використання гендерно-нейтральної мови є уникнення слів, які можуть сприйматись як прояв упередження, дискримінації, нормалізації певної гендерної поведінки або применшення представників певних гендерів. Метою введення та розповсюдження гендерно-нейтральної мови є зменшення кількості гендерних стереотипів, вкорінених у традиційних мові та культурі, та підведення суспільства до соціальних змін. Прикладом вживання гендерно-нейтральної мови може слугувати використання слова «людина» замість слів «жінка» або «чоловік». У рамках англійської мови це визначається як використання іменників, які не є прив'язаними до певного гендеру при позначенні ролей або професій. Окрім цього, це

включає уникання використання займенників **він, його** або **йому**, маючи на увазі людей невизначеного або не-бінарного гендеру. Ілюстрацією використання гендерно-нейтральної мови може також слугувати заміна бінарних англійських слів «chairman» та «chairwoman» на нейтральне «chairperson». При зверненні до людини, гендер якої є невизначеним або складно зчитуваним, прийменник третьої особи – він/вона (he/she) – замінюється прийменником вони (they).

Багато окремих дослідників та дослідницьких центрів пропонують уживати:

- 1) гендерно-нейтральні форми: люди (замість відвідувачі та відвідувачки), соціологічна спільнота (замість соціологині і соціологи), студентство (замість студентки та студенти), якщо така форма існує і не викривлює зміст.
- 2) жіноче родове закінчення, відділене нижнім підкреслюванням, у довгому тексті з приміткою про політичне значення такої форми під час першого використання: соціолог_иня*, соціолог_ині (якщо йдеться і про жінок, і про чоловіків, і про гендерно-небінарних людей, такою формою ми підкреслюємо, що відділяємо гендерне закінчення від людини, при цьому ми використовуємо саме жіноче, а не чоловіче гендерне закінчення після відділення, щоб врівноважити дисбаланс нинішнього інформаційного простору, де повсюдно відображені на письмі самі чоловіки. При першому згадуванні – дві гендерні форми: соціологині і соціологи. Надалі – два гендерних закінчення через косу лінію, при цьому жіноче закінчення перше, а чоловіче за потреби наводиться з останньою літерою основи слова, щоб зчитуватися саме як гендерний маркер, а не окрема літера: соціологині/ги;
- 3) якщо формат подачі інформації має досить обмежений обсяг (оголошення, плакат, брошура, особливо короткі друковані формати, де немає можливості послатися коротким посиланням на роз'яснення на певному сайті), доцільне використання спрощеної форми репрезентації гендерного різноманіття заради досягнення першочергових стратегічних цілей – чергування жіночої і чоловічої форми (і інших форм, якщо людина себе позначає на письмі іншим чином): соціологиня чи соціолог, і ще соціолог_иня (якщо ми знаємо, що йдеться саме

про людей з таким гендерним маркером, і нам важливо підкреслити, що саме вони маються на увазі: в оголошенні про вакансію, в описі методології чи у вибірці дослідження).

Форми, не рекомендовані для вживання:

а) гендерно-нейтральна форма: громада (замість житель_ки).

Якщо така форма викривлює зміст (потрібні всі жителі_ьки, а не тільки ті, хто відчуває приналежність до громади. Громада в цьому випадку – додатковий сенс, якого немає в «жителів_ьок», і тому ми не можемо його використовувати)

б) всі форми винесення жіночого родового закінчення в дужки:

- у називному відмінку: соціолог(иня);
- у інших відмінках: директор(к)и;
- у будь-якому відмінку з дефісом: соціолог(-иня), директор(-к-)и, тому що ми не виносимо жінок за дужки;

в) чергування іменників з чоловічими та жіночими родовими закінченнями, коли йдеться про сукупність людей з різними гендерними маркерами або з невизначеними гендерними маркерами: професорок та директорів, активісток та соціологів; тому що таке чергування не дає зрозуміти, зараз спеціально підкреслюють рід, чи чергують, щоб змістити фокус із родових закінчень, і таким чином утворює плутанину та змушує читач_ку розгадувати ребус;

г) маскулінітиви на позначення жінок, якщо відомо, що йдеться про жінок.

Активний розвиток сучасного феміністичного руху спричинив збільшення частки жінок як у політичному, так і суспільному житті. Проте з'явилися лексичні лакуни, а саме: відсутність жіночого роду для назв багатьох професій. Таким чином, перед українськими мовознавцями поставило питання дослідження становлення жіночих номінацій та віднайдення способів утворення фемінітивів в українській мові.

Дослідження українських слів-фемінітивів було предметом зацікавлення С.П. Бевзенка, Л.Л. Гуменецької, І.І. Ковалика, С.П. Самійленка та ін. М.П. Брус стверджує, що «з появою перших писемних творів в українській мові XI-XV ст. виразно окреслилася досить велика підсистема апелятивів-назв жінок зі складним розмаїттям лексико-семантичних, словотвірних і

функціональних особливостей. Багатство її стало витвором мовних і по-
замовних процесів доісторичної та державотворчої доби і створило міц-
не підґрунтя для подальшого розвитку фемінітивної підсистеми україн-
ської мови», зазначає, що з урахуванням значень фемінітивів слід виді-
лити назви жінок за спорідненням і свояцтвом, назви жінок за діяльніс-
тю, назви жінок за соціальним станом, назви жінок за церковно-
релігійними ознаками, назви жінок за вчинками і поведінкою, назви жі-
нок за національністю, назви жінок за сімейним станом, назви жінок за
стосунками, назви жінок за характером і внутрішніми якостями, назви
жінок за віком, назви жінок взагалі.

Сучасний стан жіночих номінацій стали предметом студій
А.М. Архангельської, А.П. Загнітка, С.П. Семенюк та інших мовознавців.

Окремі зауваги щодо вживання назв професій для жінок висловлював
Іван Огієнко. У праці «Наша літературна мова» І. Огієнко описував фемін-
ність української мови, яка полягає у вживанні іменників у жіночому роді,
та наголошував на русифікації, яка спричинила появу чоловічого роду в тих
українських іменниках, які до того часу були жіночого роду, або вживалися
у формі як чоловічого, так і жіночого роду. Також наголошує на «правному
стані» жінки. «Історія становища жінки показує, що вона дуже довгий час
була в тяжкому безправному стані. З найдавнішого часу вона волі не мала,
була ніби річчю свого чоловіка-власника, тому й «віддавалася» йому. Тяж-
кий стан жінки був на сході, але не легшим він був і на католицькому захо-
ді. Напр., ще року 1690-го у Франкфурті вийшла книжка латинською мовою
«Жінка – не людина». Року 1753-го в Ляйпцігу вийшла книжка німецькою
мовою: «Цікаві докази, що жінка не належить до людського роду». І в усіх
народів світу тяжкий неправний стан жінки відбивався й на їхніх мовах.
Досить виразно бачимо це і в мові українській».

У сучасному художньому та публіцистичному стилі української мови
активізувався процес творення фемінітивів. Наведемо приклади:

1. Найпродуктивнішим, позаяк за допомогою нього твориться більшість
фемінітивів, є суфікс -к-: «...вона говорить не лише до **товаришки**, а й
до уявної аудиторії, яка все те має ковтати» (О. Забужко); «Абсолют-
но справедливо, коли не з третіх!» – аж надто палко підхоплює **ін-
терв'юєрка**, і обидві знов сміються, цим разом недобре, з дружнім зло-

стивим викликом, за яким впізнається багаторічна ансамблева зіграність поглядів і претензій на адресу своєї країни» (О. Забужко); «Мізансцена виглядає так (дуже симпатично!): дві жінки, **блондинка і брюнетка**, за столиком літньої кав'ярні в Хрещатицькому Пасажі...» (О. Забужко). Особливо багато прикладів фемінітивів на визначення суспільного статусу жінки: прем'єрка, депутатка, доцентка, міністерка, професорка. «За кермом сиділа водійка, яка непривітно зреагувала на появу патрульних» (Інтернет-газета «Галичина», 05.2018). Проте досить часто натрапляємо на непослідовність уживання таких іменників, напр.: «Бог і Слово – про це в інтерв'ю з **лікаркою** і поетом Олесею Кіхтяк» (Анонс до Слова Просвіти, №40, 04 жовтня 2016 р.), логічно, що мали б поєднуватися два фемінітиви – лікарка й поетеса або поетка, проте маємо фемінітив + маскулінатив.

2. Суфікс -иц-, який додається до чоловічої основи на -ник, -ець: «...на відміну від своє співрозмовнииці...» (О. Забужко) (пор.: співрозмовник / співрозмовниця); «...ніби тому, що така трудівниця, а бабина ледащиця, але, може, бабина дочка просто не навчена – якби ми це сьогодні сказали, соціально адаптованої поведінки?» (О. Забужко). У засобах масової інформації досить часто натрапляємо на фемінітив речниця (співзасновниця, переможниця).
3. Суфікс -ес- додається до іншомовної основи – баронеса, критикеса. Це найменш продуктивний суфікс у творенні фемінітивів.
4. Суфікс -ин-, набуває продуктивності в українській мові: мисткиня, кравчиня, філологиня, шефиня тощо.

М.О. Вакуленко вважає, що «в офіційних назвах ступенів, звань, посад і професій слід зберігати форму загального роду (яка здебільшого збігається з формою чоловічого роду), уникаючи фемінітивів: професор, доцент, викладач, академік, магістр, бакалавр, кандидат, доктор, математик, фізик, філолог, спеціаліст, редактор, заступник, співробітник, кореспондент, продавець, експерт, президент, посол, депутат, міністр, мер, директор, бухгалтер тощо. Це підкреслює те, що жінки здобувають ступінь, звання, посаду чи професію саме завдяки своїм професійним якостям. Крім того, варто пам'ятати й про права осіб невизначеної статі (для таких людей в Австралії та Німеччині навіть запровадили відповідну графу

в паспорті). У цьому контексті вживання іменників загального роду є також найбільш адекватним рішенням».

Заряна Лисиця у статті ««Депутатка» чи «жінка-депутат». Що обирають наші ЗМІ?» (Детектор-медіа, 16 березня 2016) пише: *«На превеликий жаль, смілив(и)цем серед ЗМІ виявився лише один телеканал – СТБ. Саме там у рамках програми «Вікна новини» можна найчастіше почути гендерно-чутливу мову. Телеканал був новатором і в часи нашумілого затвердження нового правопису української мови, став першим і, здається, єдиним, хто використовував нову українську граматику. У пам'яті найміцніше засіло вилучення літери «ф». Слова з «ф» змінювалися на «притаманні прадавній українській мові»: Афіни – Атени, ефір – етер.*

Deutsche Welle українською потішила: фемінітиви вживаються часто, хоч і не завжди. Будучи впевненою в новаторстві та профеміністичній спрямованості «Громадського радіо», я була дещо розчарована сайтом. Наймення «депутатка» в заголовку змінилось на «жінки-депутати» в першому ж реченні статті, а далі – «повідомила прес-секретар» та інші. Крім вищезгаданих, є також кілька ЗМІ, мова яких більш-менш гендерно-врівноважена. Серед таких – «Радіо Свобода», «Українська правда», MediaSapiens, регіональний телеканал ОТБ (Харків). Проте лінгвістична ліберальність цих видань не видається мені частиною редакційної політики, оскільки не є послідовною і обов'язковою. Швидше, це ініціатива журналісток та редакторок «на місцях»». Тому зазначаємо непослідовність у вживанні фемінітивів.

Наприклад: **«Поліціянтку** відсторонили від виконання обов'язків на час розслідування» (ZIK: https://zik.ua/zmi/bbc/2018/09/07/news-45452818_96279); **«Співробітниця поліції в Далласі, штат Техас, помила квартиру і застрелила чоловіка, думаючи, що він вдерся до неї додому»** (<https://www.bbc.com/ukrainian/news-45452818>); **«Дівчина-коп** також розповіла журналістам трохи про себе і про те, чому вирішила стати поліцейським» (https://antikor.com.ua/articles/51202-barbikop_ekskljuzivne_intervju_z_najvidomishoju_politsijantkoju_krajini_vide_o). Також зазначаємо пейоративне забарвлення заголовків статей про поліціянток, що накладає негативну оцінку і на фемінітив:

Сумську **поліціянтку** судитимуть за насильство;

*У Києві дідусь побив **поліціантку**;
У Запоріжжі **поліціантка** побила людину;
Ментівське беззаконня: **поліціантка** побила чоловіка...;
У Краматорську **поліціантка** на смерть збила подругу.*

І це лише ті заголовки, які були знайдені в Інтернеті, після введення в пошукову систему слова *поліціантка*. Це ще раз доводить усталений в суспільстві стереотип щодо жіночої та чоловічої професії. Якщо жінка посягає на чоловічу професію, то їй не прощають жодної помилки.

Досить частотним у ЗМІ є фемінітив «*директорка*», і це можемо пояснити тим, що він є і в Словнику української мови. Проте «директорка» поступово починає функціонувати і в офіційно-діловому стилі (сайт Верховної Ради). Також натрапляємо на фемінітив «*начальниця*» у словосполученнях: *начальниця митниці, начальниця поїзду, начальниця ДУ* тощо, що вказує на те, що жінка займає керівні посади в багатьох сферах економічного життя України. Крім цього, у текстах ЗМІ вибудовується синонімічний ряд до фемінітиву «*начальниця*»: *керівниця, чиновниця*.

Також активно репрезентований у ЗМІ фемінітив «*редакторка*», «*волонтерка*», поняття жінки в армії репрезентовано як «*жінка-воїн*» і «*жінка-войовниця*», «*воячка*», «*амазонка*», «*легіоністка*», «*захисниця*».

Також важливе і питання зміни прізвища жінки після весілля. І Огієнко писав: «Виходячи заміж, жінка втрачає своє родове прізвище, бо єднається з новим родом, родом свого чоловіка і приймає його прізвище, стає по чоловікові –ова: Шеченкова, Столяренкова і т. ін.. До заміжжя панна зветься за батьком: Шеченківна, Столяренківна». На сьогодні біля половини наречених беруть прізвище чоловіка, інколи навпаки. Це свідчить про те, що жінка хоче зберегти ім'я та традиції сім'ї. Крім того, прізвище має сталу форму, тому лише закінчення може вказувати на відповідність його жінці чи чоловікові.

Таким чином, аналізуючи вживання фемінітивів у сучасній українській мові, констатуємо поживавлення їх функціонування в публіцистичному та художньому стилях. Проте спостерігаємо такі явища, як лексичні лакуни в найменуваннях жіночих професій та гендерну (морфологічну й семантичну асиметрію), що пояснюємо ситуативно-прагматичними завданнями підкреслення соціального статусу через вживання чоловічого роду.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

Проаналізувати список фемінітивів у текстах за такими адресами:

<https://drive.google.com/open?id=1kbiV4EhA4Up0yq3Kp0sH-LEEdNwFlhsP>

https://drive.google.com/open?id=1nMRv2EC8tVdkw7E1ByIxnRZRdU_jPQSC

<https://drive.google.com/open?id=1EeXlNGXbKoApz3XDtBpNJbHZQFWR5zKt>

З чим Ви не згодні? Щоб Ви хотіли поправити чи додати?

Тема 12.

ГЕНДЕР У МОВІ ЗМІ: СУЧАСНИЙ ДИСКУРС

ПЛАН

1. Концептосфера гендерного дискурсу ЗМІ:
 - а) концепт «жінка» та «чоловік» в українських ЗМІ;
 - б) чоловіки та жінки у візуальних образах.

2. Мовна репрезентація гендеру.

У результаті контент-аналізу текстів регіональних видань, регіональних сайтів новин та всеукраїнських порталів (всього 275 номерів газет і 480 сайтоднів) встановлено, що індекс репрезентованості жінок та чоловіків у друкованих виданнях складає близько 1:3 (28% жінок до 72% чоловіків), а в електронних – 1:4 (20% жінок до 80% чоловіків), тобто фіксується значний дисбаланс гендерної репрезентації в ЗМІ. Динаміка цього показника протягом спостережуваного періоду свідчить про його високу стійкість, а кількісний пріоритет чоловічої присутності регіональних медіа є характерним для всіх видань, незалежно від того, чи належить канал трансляції офіційним чи неофіційним, державним чи приватним суб'єктам. У новинних інтернет-сайтах, орієнтованих більше на молоді й зрілу аудиторію, чоловік як герой більш популярний, а частка жіночої присутності варіюється, причому найбільші відмінності в увазі до жінок характерні саме для всеукраїнських сайтів. Аналіз гендерної стру-

ктури соціальних сфер, як вони презентовані в пресі й Інтернеті, підтверджує гіпотезу про традиційний розподіл суспільної уваги до жінок та чоловіків: пріоритет перших належить до сфери приватного, а других – до публічної сфери. Але не зважаючи на відмінність переважно «чоловічих» та переважно жіночих сфер діяльності, у кожній з них кількісно домінують чоловіки. У друкованій пресі цей дисбаланс максимально фіксують у таких сферах, як політика українського та міжнародного масштабу (13% проти 87%), економіка та фінанси (14% проти 86%), місцева політика, а також – промисловість, армія, транспорт (17% проти 83%); мінімально – у сферах побуту (де 46% жінок), охорони здоров'я (45%) та освіти, науки (40%). В Інтернеті мінімально жінки представлені в таких сферах, як: економіка та фінанси, спорт (11% жінок проти 89% чоловіків), місцева політика, промисловість, армія, транспорт (12% жінок проти 88% чоловіків), максимально часто жіночі образи фігурують у сферах побуту (42%), культури, релігії та туризму (37%), охорони здоров'я (34%), освіти та науки (30%). Можна констатувати, що саме гуманітарні й приватні сфери життя розглядаються в ЗМІ як області «природної» жіночої присутності, де гендерна медіа-статистика найбільше помітно прагне до балансу. Тобто, і друковані, і електронні медіа відтворюють традиційну версію гендерного порядку як домінувальну. В цілому, чоловік у пресі – частіше за все спортсмен (21,1%), культурний діяч (19,7%), персонаж поза роботою – побут, родина (13,4%), політик українського масштабу (13,1%), воїн (80%). В Інтернеті – спортсмен (28,5%), політик українського масштабу (23,7%), культурний діяч (10,7%), політик місцевого рівня (10,6%). Жінка у пресі – представниця побутової сфери (28,6%), культурна діячка (25,5%), спортсменка (14,5%), військова (30%). А в Інтернеті – представниця побутової сфери (26,6%), культурна діячка (24,2%), політикиня українського масштабу (17,2%), спортсменка (13,2%), військова (35%). Тобто, регіональна преса більше орієнтується на повсякденність, де чоловік частотно представлений не менше, ніж у політиці. Новинні сайти більше схильні висвітлювати публічні області, активніше вводячи жінку до «великої політики». Отримана в результаті статистичної процедури кореспонденс-аналізу «карта медіа-преференцій» сегментує аналізовані видання залежно від їх схильності представляти чоловіків та жі-

нок в особливих сферах діяльності. У загальному просторі друкованих видань складається чотири образних сегменти концептосфери: сегмент «Чоловічі еліти, жінки як виключення», характерний для газет «Високий замок» (Львів), «Чорноморські новини» (Одеса) з їхньою схильністю представляти чоловіків-діячів культури, науки й освіти і, насамперед, великої політики, куди лише зрідка допускаються жінки високого статусу; сегмент «Жіноча активність» представляють газети «Данкор» (Суми) з більшою, ніж в інших виданнях, увагою до жіночих персонажів у серйозних, вольових областях, що вимагають професіоналізму, таких як економіка й фінанси, спорт, місцева політика; сегмент «Паритет на виробництві й у побуті» дає зразок підвищеного інтересу до повсякденного життя – на роботі, у виробничій сфері й вдома, він більше характерний для міського середовища й промислових регіонів, – до сегменту «Увага до периферії: «паритет» належить газета «Експрес» (Львів), де більше уваги приділяються тим сферам, які не займають у цілому лідируючих позицій і представляють скоріше повсякденне життя в сільських регіонах.

В Інтернеті також групують чотири сегменти гендерних переваг, у кожному з яких досить високим є чоловіче представництво. Сегмент «Гендерний порядок» (Всеукраїнські сайти TSN.UA, Gazeta.UA) демонструє уявлення ведучих всеукраїнських видань щодо належного розподілу уваги до соціуму – з акцентом на великій політиці за участі помітних фігур (як чоловіків, так і жінок) та з репрезентацією інших галузей згідно загальноприйнятих гендерних ролей. «Місцева політика» – сегмент, представлений сайтом Панорама (Суми), що висвітлюють регіональні події, де співвідношення чоловіків і жінок у цій сфері не відрізняється від середнього. «Чоловіча домінація в гуманітарній сфері» (Львів) – сегмент, де чоловічі персонажі займають більшу частку серед усіх чоловіків-спортсменів, діячів культури, науки й освіти, охорони здоров'я, що присутні в Інтернеті. Сегмент «Жіноче залучення у виробництво» (привертає увагу до жінок у сфері промисловості й транспорту, економіки й фінансів, освіти та науки, охорони здоров'я, поряд з увагою до чоловіків у виробничій сфері та побуті. Карти гендерних переваг преси й інтернет-сайтів вказують на те, що чинниками, які максимально диференціюють видання, є їхній статус або масштаб домагань (локальний-

всеукраїнський), регіональна специфіка (промисловий, сільськогосподарський регіон), тематична спрямованість (публічність-повсякденність), орієнтація на міську/сільську аудиторію. Загалом, і чоловічі, і жіночі персонажі з'являються в текстах медіа здебільшого в діловому, виробничому контексті, у випадку чоловіків 68% у пресі, 69% в Інтернеті, у випадку жінок – 58% у пресі, 53% у новинних сайтах. Тобто, гендерна ідентичність репрезентується в медіа насамперед як структурно-статусна одиниця, що бере участь у соціальному продукуванні, значимій професійній і трудовій діяльності. У кримінальному контексті представлено 6%, 9% усіх жіночих персонажів у пресі й Інтернеті відповідно та 7%, 8% усіх чоловічих персонажів. Серед форм насильства, про які повідомляють медіа, превалює фізичне насильство, для преси характерною є підвищена увага до «економічного насильства» щодо чоловіків і жінок, для Інтернету – до сексуального насильства над жінками й морально-психологічного над чоловіками (ми не торкаємось питання насильства під час полону).

Фотопрезентації гендерних ідентичностей у пресі й Інтернеті відтворюють трансльований текстами медіа зразок кількісного чоловічого домінування, хоча й у варіанті, дещо більш лояльному щодо жінок. Співвідношення візуальних образів жінок і чоловіків складає 1:1,7 (36% vs. 64%) в пресі, 1:2,4 (29% vs. 71%) в Інтернеті, причому диспропорція гендерного представництва характерна для більшості соціальних сфер, що репрезентується на фото. Відмінності у практиках преси й Інтернету візуально представляти український соціум, що вміщає в себе «світ чоловіків» і «світ жінок», є невеликими у плані структурної репрезентації цих світів. У друкованих виданнях приналежність до політики, великої й локальної, до сфери бізнесу, економіки й фінансів, а також промислових і військових галузей, спорту візуально асоціюються із чоловічим привілеєм, фотообрази гуманітарних областей ближче до гендерного балансу, і тільки невиробнича сфера дому й побуту у візуальному втіленні залишаються переважно «світом жінок». У фотоматеріалах Інтернету тиражується та сама структура чоловічої й жіночої зайнятості – з високими показниками чоловічої візуальної присутності в політиці, економіці, промисловості й спорті, а також, на відміну від преси, і у сфері освіти й науки, та з неприпустимістю

суттєвої переваги жіночої участі в усіх інших областях, включаючи побут. Кількісна представленість різних соціальних сегментів в аналізованих виданнях є досить нерівномірною. Аналіз фотоколекцій як преси, так і Інтернету свідчить про те, що медіа схильні розміщати у своїх виданнях фотографії насамперед зірок культури й спорту, а також чоловіків і жінок у невиробничій обстановці, якщо мова йде про пресу та відомих політиків – в Інтернеті, тобто світ рекреації та влади розглядається в медіа як більш прийнятний для візуальної презентації соціуму своїм аудиторіям. Серед фотоперсонажів різної статі й віку в пресі й Інтернеті очевидно лідирують молода жінка й чоловік зрілого віку як фігури, найбільш привабливі для аудиторій – на думку видавців, однак кількісно чоловічий образ суттєво переважає. Ці два іміджі використовуються для репрезентації будь-яких областей життя, пов'язаних насамперед зі стійкими уявленнями щодо чоловічих і жіночих гендерних ролей, у той час як образи чоловіків і жінок іншого (особливо літнього) віку, є суттєво обмеженими в асоціаціях з ключовими, на думку медіа, соціальними сферами. У цілому, фотопрезентації чоловіків і жінок у регіональній українській пресі й новинних сайтах відповідають сучасним тенденціям медіакультури представляти соціум ефективним простором подій зі своєю уявною гендерною структурою.

Досліджуючи сьогодні соціальну роль чоловіка і жінки в Україні, ми спостерігаємо, що вони взаємозв'язані і переплітаються у різних сферах суспільного життя. Якщо раніше ми могли окреслити чітку межу між статями і їхніми функціями у професійній діяльності на роботі, обов'язками у сім'ї, перед країною тощо, то зараз ця межа поступово стирається, що зумовлено прагненням до рівності, але ідейно не є до кінця сприйнятою та соціально бажаною, однак будь-які процеси впливають на формування мовної моделі індивіда. Ю. Маслова, досліджуючи мовну репрезентацію гендеру, наголошує на тому, що чоловіки і жінки використовують мову таким чином, щоб бути адекватно сприйнятим(ою) представниками протилежної статі. У лінгвістиці виділяють три типи конструювання гендеру:

- нормативний (прагнення відповідати гендерним нормам та очікуванням соціуму);
- маніпулятивний (експлуатація стереотипних ознак «чоловічого» та «жіночого» в мові для досягнення певної комунікативної мети);

- креативний (ситуативно – специфічне конструювання гендерної ідентичності з використанням нестандартних мовних маркерів чоловічості та жіночості).

А. Кириліна на основі гендерних досліджень у мовознавстві виділяє типові лексичні особливості у спілкуванні чоловіків і жінок: жінкам більш властиве фатичне мовлення, їм легше переключатися з однієї розмови на іншу, змінювати ролі в акті комунікації. Чоловікам це вдається важче, у них виникає «психологічна глухота» – захоплені однією темою, чоловіки не реагують на репліки, що з нею не пов'язані; в якості аргументів жінки частіше посилаються і наводять приклади конкретних випадків з особистого досвіду або найближчого оточення; аналізується проблема перебивання у спілкуванні, акцентується увага на поліфонії розмови з однієї сторони, однак частіше відбувається перебивання жінок чоловіками, з іншої. При цьому перебивання чоловіків чоловіками заважає комунікації; чоловіча мова відзначається термінологічністю, прагненням до точності номінації, більш сильним впливом фактору «професія», значна відмінність, порівнюючи з жіночою мовою, у використанні експресивної, навмисно за grubілої лексики. Ненормативну лексику використовують в одностатевих групах і чоловіки, і жінки, але використовувати її у змішаних групах не прийнято; до типових рис жіночої мови відносять гіперболізовану експресивність, часте вживання вигуків; асоціативні поля чоловічої та жіночої мови співвідносяться з різними фрагментами картини світу: спорт, полювання, професійна, військова сфера (для чоловіків), природа, тварини, навколишній світ (для жінок); жіночій мові притаманна емоційно-оцінна лексика, а в чоловічій мові оцінна лексика найчастіше нейтральна; жіноча мова має тенденцію до інтенсифікації перш за все позитивної оцінки. У чоловічій мові більш виражена негативна оцінка, що включає стилістично знижену, лайливу лексику та інвективи. Цікаві спостереження у спілкуванні між чоловіками і жінками наводить Н. Собецька. Дослідниця зазначає, що чоловіки у процесі комунікації зосереджують увагу на факти, цифри і результати, в той час як для жінок важливіша атмосфера спілкування. Чоловіки зорієнтовані на соціальні статуси і владу, пристосовуються до ієрархічних соціальних ролей у комунікації. Жінки віддають перевагу партнерській, рівноправ-

ній комунікації; вони зорієнтовані на встановлення хороших сто-сунків, прагнуть до їх зміцнення, знищення соціальних та інших ієрархічних бар'єрів, а чоловіки цю дистанцію підтримують.

Багато дослідників, порівнюючи мову чоловіків і жінок, звертають увагу не тільки на вербальну комунікацію, але й на невербальну: жести, міміку, манери, поведінку. Через такий спосіб обміну певними повідомленням, умовно розрізняють кінетичні засоби за статевою приналежністю. Для чоловіків типовим є чухати потилицю в стані подиву; потирати руки в очікуванні чогось позитивного; бити кулаком об стіл в стані гніву та ін. Для жінок – жести сплеснути руками, виражаючи подив; закривати обличчя руками, хустинкою, пальцями в стані засмути, плачу; ходити вперед-назад, схрестивши руки перед грудьми в стані роздратування, страху та інші. У ході аналізу гендерних мовних відмінностей акцентується увага на тому, що немає чіткої межі між чоловічою та жіночою мовами, адже дуже часто спостерігаються випадки, коли ті чи інші мовні явища виявлені у чоловіків і жінок пов'язані не за статевою приналежністю, а з психічними особливостями, характером, професією, роллю у соціумі. І те, що в різних комунікативних ситуаціях людина виявляє різну мовленнєву поведінку, що не відповідає гендерним стереотипам, робить мову ще багатшою та відкритішою. Так вже склалося, що ми не можемо уникнути мовних норм, але з розвитком суспільства вони піддаються змінам. Важливий чинник, який вплинув на те, що чоловіки та жінки використовують мову з різними соціальними намірами, є різна соціалізація у дитинстві, коли малечку нам нав'язують, що повинен (повинна) вдягати, говорити та як себе поводити хлопчик/дівчинка.

Зважаючи на це, їхнє мовлення відображає рольові й ієрархічні відмінності, що притаманні гендерній культурі обох статей. Мова виступає індикатором, що допомагає виявити марковані гендерні елементи та інтерпретувати їх. Л. Корнеєва, досліджуючи мовленнєву поведінку чоловіків та жінок, говорить про андоцетризм у мові, тобто про гендерну асиметрію. Для прикладу, зазначаючи, що носії української (незалежно від статі) послуговуються одними й тими ж мовними одиницями, відмінності між їх мовами можливі, але не обов'язкові. Дослідниця відкидає таке поняття, як чоловіча чи жіноча мова, вона говорить про два стилі спі-

лкування, що асоціюються з чоловічою або жіночою поведінкою – маскулінний та фемінний, і вибір одного з них визначається не статеву приналежністю, а гендерною самоідентифікацією особистості. Науковці виділяють ще й третій тип поведінки – андрогінний, що поєднує в собі високий розвиток фемінності і маскулінності в одній людині. У психології особистості андрогінія розглядається як особистісна характеристика, не пов'язана з порушеннями статевого розвитку, статевої та гендерної ідентичності або статево-рольової орієнтації. Розвинута андрогінія в людини, незалежно від її статі, передбачає багатий арсенал і гнучкість її гендерно-рольової поведінки, високі соціально-адаптивні здібності та інші важливі якості. Висновки і пропозиції. Можна стверджувати, що будь-які поведінкові мовні відмінності у соціальних групах залежать у першу чергу від характеру особистості, її почуттєвого та емоційного сприйняття світу, самопізнання та самоаналізу. Вибір мовних засобів чоловіками та жінками пояснює їхнє ставлення до самих себе, один до одного та формує їхню роль у соціумі. Ця роль може бути сприйнятою або відкинутою, залежно від культурного чинника. Останнім часом в українській культурі відбувається переосмислення традиційної репрезентації гендеру, що знаходить свій відбиток не тільки в щоденному спілкуванні, а й у художніх та поетичних творах, ЗМІ, рекламі. Для дослідників гендерної лінгвістики відкриваються нові горизонти можливостей для аналізу, вивчення та узагальнення мовного конструювання гендеру на різних рівнях комунікації: побутовому, професійному, політичному, економічному та ін.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

Проаналізувати 1 україномовну електронну газету (кожен 1 номер за будь-яке число) щодо висвітлення концепту «чоловік» і «жінка» за параметрами, зазначеними в лекції. Створити таблицю і подати приклади і відсотковий рахунок.

Тема 13.

ПОНЯТТЯ ТОЛЕРАНТНОЇ І ВОРОЖОЇ МОВИ

ПЛАН

1. Поняття «толерантності». Дефініція терміна.
2. Толерантність як моральність особистості. Толерантність в мові.
3. Елементи ворожості в мові ЗМІ.

Толерантність (від лат. (латинський) *tolerantia* – терпіння) імунологічна, відсутність або ослабіння імунологічної відповіді на даний антиген при збереженні імунореактивності до всіх інших антигенів. Термін введений в 1953 англійським імунологом П. Медавара для позначення «терпимості» імунної системи організму до пересаджених чужорідних тканин. Терміни «імунологічний параліч», «арсактивність», «антигенне перевантаження» позначають різні форми фізіологічної толерантності. Завдяки Т. до власних антигенів імунна система здорового організму не утворює антитіл, які могли б пошкодити клітки і тканини організму. Фізіологічний стан Т. до аллоантигенам плоду, мабуть, виникає при вагітності. Фізіологічно взаємна Т. до групових антигенам крові (див. Групи крові) може виникнути також у різнояєчних близнят в результаті внутрішньоробного обміну кровотворними клітками. Т. до бактерійних і вірусних антигенів спостерігається при прихованих або латентних інфекціях (наприклад, при зараженні вірусом сироваткового гепатиту у людини або бруцельозом у кіз). При пересадках органів і тканин доля трансплантата визначається тим, наскільки повною і тривалою буде створювана в реципієнта Т. до антигенів гістосумісності донора (див. Трансплантація). Порушення Т. до власних антигенів приводить до аутоімунним захворюванням. Т. може бути повною або стосуватися однієї з форм імунної відповіді (наприклад, збереження клітинного імунітету при втраті здібності до утворення антитіл).

ТОЛЕРА́НТНИЙ, а, е, книжн. Поблажливий, терпимий до чийхсь думок, поглядів, вірувань тощо. Толерантний був [редактор] – для ви-

ду (Іван Франко, Х, 1954, 115); У мене є один дуже близький друг., і він мириться якимось з моїми виступами., хоч я виражаюсь перед ним далеко гостріше, ніж тепер перед Вами. Я сподіваюсь, що в цьому Ви будете до мене толерантні? (Леся Українка, V, 1956, 266); – Він.. чоловік толерантний, більше, мабуть, ніж моя Таня... (Володимир Гжицький, Чорне озеро, 1961, 193) (Словник української мови: в 11 томах. Том 10, 1979. С. 179).

У Декларації ЮНЕСКО про раси та расові забобони проголошується, що слід вживати необхідних заходів з метою забезпечення рівності у праві на гідність та інших правах окремих осіб і груп людей. У цьому зв'язку особливу увагу слід зосередити на найменш соціально захищених групах, які перебувають у несприятливих соціальних чи економічних умовах, для того щоб надати їм правового та соціального захисту, зокрема в житлових питаннях та питаннях зайнятості, охорони здоров'я, забезпечити повагу до самобутності їхньої культури та цінностей, сприяти їхньому соціальному і професійному зростанню та інтеграції, зокрема засобами освіти.

Сьогодні перед національною школою постає завдання виховання особистості, спроможної творчо мислити, вільно орієнтуватись у реаліях сучасного життя, вибудовуючи власну поведінку на соціально поціновуваних засадах

Його розв'язання – складний, неоднозначний процес. Поряд зі стихійними чинниками, зумовленими особливостями політичного, економічного та духовного розвитку українського суспільства, дитина підпадає під спеціально організований вплив, спрямований на засвоєння нею моральних норм і правил, вироблення таких якостей, як патріотизм, національна гідність, толерантність, любов до праці, дисциплінованість, відповідальність, милосердя тощо.

У цьому контексті посилюється інтерес до гуманістичної педагогіки, початок якої було закладено філософами стародавності – Сократом, Платоном, Аристотелем, Квінтіліаном. У більш пізні періоди гуманістичні ідеї розвивали Я. Коменський, І. Песталоцці, А. Дистервег, К. Ушинський.

У міру свого розвитку педагогіка збагачується новими теоріями та практичними преференціями: вільного виховання (Ж.-Ж. Руссо), прагматизму (Д. Дьюї), особистісно зорієнтованого підходу (І. Бех, В. Рибалко, А. Маслоу, К. Роджерс) та ін.

Ідеї педагогіки гуманізму знайшли відображення ще в Національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття), Національній доктрині розвитку освіти, законі України «Про освіту», інших нормативних документах. Один із важливих її напрямів убачається науковцями у вихованні толерантності як невід'ємної якості людини демократичного суспільства.

Ідея толерантності має давню історію. Духовне розкріпачення особи поряд з її економічною та політичною свободою відстоювали мислителі минулого, спираючись на вчення про природне право. Про толерантність у своїх працях «Нариси про терпимість», «Листи про віротерпимість» писав Дж. Локк, у «Трактаті про віротерпимість» до розгляду цієї категорії звертався Вольтер. І. Гьоте розглядав толерантність як проміжний елемент на шляху до визнання, філософ-соціолог Г. Маркізе вважав її байдужим потуранням, небезпечним тим, що воно може призвести людину до перетворення на співучасника тих, хто розмовляє з позиції сили.

Толерантність не є універсальною моральною цінністю, оскільки являє собою певний компроміс між тими принципами, на яких вибудовується сфера людини, її взаємини з оточуючими, зі світом у цілому. Відомо, що в основі будь-якого компромісу як різновиду операційально-інструментальної або прагматичної згоди – взаємні поступки, тимчасовість та обмеженість сфери застосування. Отже, толерантність, що виявляється у прагненні індивіда досягти взаєморозуміння й узгодження різних звичаїв, традицій, інтересів, думок без застосування примусовості, методами роз'яснення, освіти, виховання, – це «шлях до злагоди, в основі якої завжди перебуває компроміс з іншими і з самим собою».

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що виховання толерантності, тобто навчання соціальним навичкам, які перебувають в основі цього процесу, має здійснюватись на раціональному, емоційному та орієнтованому на завдання рівнях. Головними компонентами тут виступають глибокі знання про толерантність, загальна налаштованість на толерантну поведінку, а також певні навички розв'язання конфліктів. Знання про толерантність допомагає переконати кожного в доцільності його рішень і включає усвідомлення наслідків учинків, розуміння меж толерантності, а також інформацію про можливі й необхідні альтернативні дії. Однак самі лише знання не є достатньо потужним стимулом до

прояву толерантної поведінки в конфліктних ситуаціях. Із цією метою необхідно розвивати певні здібності, які посилюють схильність індивіда до толерантного ставлення та здійснення відповідних дій. До таких здібностей належать:

- уміння вести діалог, спілкуватися, з розумінням вислуховувати іншого й висловлювати свої погляди, права та потреби таким чином, щоб інший міг їх зрозуміти;
- уміння дивитись на проблему в реальному світі й визнавати позицію іншого;
- уміння користуватись моделями конструктивного й демократичного розв'язання конфліктів;
- розуміння принципової обмеженості й суб'єктності будь-якої інтерпретаційної моделі, відчуття мовчазного вдавання чогось, яке іноді є передумовою конфліктів.

Означені знання й здібності можуть виховуватись. Із цією метою, на думку прихильників такого підходу, дітей необхідно:

- готувати до того, щоб вони розглядали нерозуміння як звичайне життєве явище, навчати долати непорозуміння шляхом спілкування;
- знайомити з особливостями та ризиком участі в конфліктних ситуаціях, надаючи, таким чином, можливість кожному індивіду контролювати свою поведінку;
- ініціювати й розвивати виховні процеси та орієнтацію шляхом проведення експериментів, пов'язаних зі стриманістю та незгодою;
- інформувати про наслідки толерантності, так званої «видимої толерантності», і відсутність цієї якості;
- пропонувати альтернативні способи врегулювання конфліктів і навчати застосовувати їх у реальних ситуаціях.

Однак вирішальною умовою успішного виховання толерантності Х.С. В. Вайденфельд вважає формування в індивіда стабільного почуття ідентичності. «Індивід зі стабільною ідентичністю не буде перебільшувати власну цінність за рахунок недооцінки інших людей і буде більш схильним розглядати різноманітність як збагачення, а не як загрозу».

Таким чином, толерантність – це інтегративна моральна категорія, що характеризує терпиме ставлення до відмінних поглядів, думок, вірувань, передбачає вміння конструктивно розв'язувати конфлікти, долати суперечності, контролювати власну поведінку. Виховання цієї моральної якості має спиратись на конкретну програму та стратегію, базуватись на відповідній концепції, яка була б легкою в реалізації та відповідала потребам і завданням, що висувуються до особистості дитини.

Святослав Караванський зазначив такий синонімічний ряд: **ТЕРПЕЛИВИЙ, ТЕРПЛЯЧИЙ**, г. видёржливий; (*верблюд*) витривáлий; (*до вад*) вибáчливий, толерáнтний; (*до мук*) довготерпелúвий, с. страждéнний, терплúвий¹. Якщо порівнювати терпимість і толерантність, то за цими ознаками можна поставити між ними не знак рівності, а >, оскільки терпимість має більше семантичне наповнення, то толерантність виявляється лише частковим синонімом до лексеми 'терпимість'. Проте з позиції ціннісної категорії толерантність > за терпимість, позаяк демонструє активну миролюбиву позицію комуніканта, тоді як терпимість – пасивну позицію непротивлення.

У мові регіональних ЗМК натрапляємо на опис таких видів толерантності:

- 1) релігійної;
- 2) поведінкової;
- 3) національної;
- 4) соціальної;
- 5) політичної.

Приклади з ЗМК підтверджують та розширюють семантику толерантності, зображають її як цивілізований компроміс, готовність допускати іншодумство.

Наприклад, наведемо витяги з публікацій в Інтернет-виданнях від 16.11.2016 р. (у день толерантності): Лілія Омеляненко (Lilia Omelianenko). Співзасновниця благодійного фонду «Добра Листівка». Чому на наших вулицях мало людей з інвалідністю?

¹ Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ, 2000. С. 384.

Я хочу побажати українцям і українському суспільству більше толерантності. Толерантності до прав інших людей: жінок, сексуальних й інших меншин, толерантності до неповносправних людей. Я за своїм родом діяльності більше займаюся проблемами дітей з інвалідністю і, на жаль, зараз в Україні ця проблема є досить гострою, бо не всі знають про існування таких людей. Не тому, що їх немає, а тому, що ми просто не можемо бачити їх на вулицях, бо вони не можуть вільно пересуватися. Я досить багато подорожую іншими країнами, як зі своєю родиною, так і по роботі, і там такі люди можуть абсолютно вільно відвідувати музеї, гуляти містом, спілкуватися зі своїми друзями, знайомими. Все це відбувається на вулицях. Люди знають що вони є, їм допомагають, і держава також допомагає таким людям розвиватися і бути повноправними членами суспільства. Давайте допоможемо їм розвиватися і в Україні. Вони такі ж люди як і ми й також хочуть жити.

Вадим Логвінов. Заступник директора Національного музею народної архітектури та побуту України (Пирогово). Про етнічну толерантність в Україні.

Ми – етнічні українці. Так само ми повинні дати шанс іншим націям, які проживають поруч з нами, які на сьогодні теж є українцями. Українською політичною нацією. Є вірмени, які будували Львів і які приїхали пізніше, є євреї, які свого часу приїжджали в Україну, потім були різні ситуації. Є як-ісь гагаузи, караїми, які більш ніде не зустрічаються, тільки у нас. Ми повинні дати їм шанс зберегтися. Це і є ознакою сучасної толерантності, це є ознакою зрілості нашої нації – якщо ми не намагаємось когось притиснути та знищити і заставити всіх навколо ставати українцями. Він і так вже українець на сьогодні, але етнічний татарин або етнічний караїм.

Tina Polek. Кандидат історичних наук, антрополог. Про толерантність у місті.

Якщо ми говоримо про те, чи здатне місто засвоїти велику кількість мігрантів, то здатне, якою б ця кількість не була. Якщо грамотно проводити... це важко назвати політикою, якщо вчити людей толерантності, якщо показати, що мігранти, за висловом того ж Блера Рубла, це не просто приїжджі, це – капітал розмаїтості. Він говорить про те, що будь-хто, хто приїжджає, він приносить частинку свого життєсвіту, він приносить час-

тинку свого досвіду, частинку своєї культури, якщо це грамотно використати, то це не тільки не нашкодить місту, це збагатить місто¹.

Або, про толерантність під час війни:

«На сучасному етапі розвитку українського суспільства виховання на ідеях толерантності набуло особливої актуальності. Здійснюються наміри по-новому подивитися на світ, подолати перепони, які роз'єднують людей, утвердити між ними стосунки на засадах гуманізму та взаєморозуміння. Тому активізується процес пошуку ефективних механізмів виховання дітей та молоді у дусі толерантності, поваги до прав та свобод інших людей незалежно від їхньої національної, соціальної приналежності, поглядів, світосприйняття, способів мислення та поведінки.

Вторгнення росії в Україну змінило ставлення людей один до одного. Війна згуртувала українців навколо спільної мети, проте як би це парадоксально не звучало, налагодження соціальних контактів одне з одним стало важчим. Адже кожен із людей нині має власну історію війни. Тому потрібно бути більш чутливими та обережними у спілкуванні як з військовими, так і з цивільними»².

Проте цей концепт елітарного зрізу передається і через протилежну категорію – ворожості. Так, з метою подолання агресії, ксенофобії й мови ворожнечі в ЗМК та соціальних мережах «Детектор медіа» пропонує огляд вітчизняних Інтернет-видань, у матеріалах яких трапляються ознаки мови ворожнечі.

У новинах і статтях Інтернет-видань «Українська правда», «Цензор.нет» і LB.ua та ін. мова ворожнечі здебільшого спрямована на жителів Росії, тимчасово окупованих територій України, внутрішньо переміщених осіб, етнічні групи, людей із наркотичною залежністю, мігрантів без офіційних документів та інших осіб.

Ось найбільш яскраві приклади того, як популярні українські Інтернет-видання деколи забувають про толерантність.

¹ Толерантність, навіщо вона нам. URL:

<http://idealist.media/index.php/tolerantnist-navischo-vona-nam>

² Толерантність vs війна (До Міжнародного дня толерантності): бібліогр. список / уклад. Ю. Круть; ред. Н. Лінкевич. Київ, 2022. 10 с.

Інтернет-видання «Українська правда», 9 жовтня 2016 року.

Тематика: внутрішньо переміщені особи.

Фрагмент: *«У регіонах, де багато переселенців, стало більше крадіжок – Троян».*

В Україні відмічається підвищення середньостатистичного зростання крадіжок в регіонах, де сконцентровано більшість переселенців. Про це пише у своїй статті для DT.UA заступник голови Нацполіції Вадим Троян».

Порушення: цитування нетолерантних висловів, створення негативного образу внутрішньо переміщених або вимушено переселених осіб; згадка про ВПО у негативному криміналізованому контексті.

Оскільки обидві категорії (толерантність / ворожість) пов'язані контрарними зв'язками і мають чітко виражену оцінність, будуємо градаційну оцінну шкалу, де нулем буде лексема 'байдужість', полюсом зі знаком – 'ворожість', полюсом зі знаком + 'толерантність'. У проміжках між нулем і полюсами лежать такі лексеми: між 0 та + *прощення; м'якість; жалість; співчуття; терпіння до інших; чуйність; терпимість; стриманість; цивілізованість*; між 0 та – *неприязнь; недоброзичливість; розбрат; антагонізм; ксенофобія; протистояння; ненависть; агресивність; розратованість; екстремізм*. Крім того, у текстах спостерігаємо маркери 'велика толерантність' та 'нульова толерантність'. Нульова толерантність за змістом синонімічна байдужості, а велика толерантність або псевдотолерантність має негативне (-) забарвлення. Наприклад: **Нульова толерантність до корупції**, про яку часто згадують у суспільстві, в повсякденному житті зводиться, по суті, до відповіді на просте запитання: *чи давати хабара?* (О. Митницька, координатор Українського медіа-центру реформ, 15:50, четвер, 28 липня 2016).

Таким чином, у ЗМК категорія толерантності / ворожості на лексичному рівні репрезентована як ментальна оцінна дихотомія з позитивно-негативною оцінкою, яка описується через синонімічні, антонімічні відношення. Лексем, які задіяні у семантичне поле цих категорій, у ЗМК значно більше, ніж у словниках (тлумачному, синонімів, антонімів). ЗМК також пропонують синонімами до толерантності *компроміс і консенсус*. У літературі були виділені різні підходи до розуміння толерантності, в ос-

новному, це розгляд толерантності як політичної або соціально-культурної необхідності, а також як внутрішньої установки індивіда. Відбувається зрушення фіксованих соціальних установок щодо особистості та її морально-соціальних цінностей, порушується предиспозиція – оцінювати об'єкт чи символ певним способом – все це змінюється під впливом вербальної інформації.

У результаті проведеного дослідження ми переконалися, що в засобах масової комунікації допускаються порушення моральних норм, норм толерантності, за рахунок чого з'являються висловлювання дискримінаційного характеру.

Після Другої світової війни багато європейських країн стали ухвалювати законодавчі акти, які забороняли «мову ворожнечі». Первинна мета – підтримування миру на європейському континенті. Початковою метою таких нормативних актів було приборкати підбурювання до расової та релігійної ненависті. Ці закони первинно були призначені для захисту від ксенофобії та антисемітизму. Слід зауважити, що в публічному дискурсі натрапляємо на такі словосполучення для визначення одного явища: «hate speech», «мова ворожнечі», «мова ненависті».

Мова ворожнечі – поняття оцінне, оскільки в міжнародному визначенні прав людини не існує загальноприйнятої концепції. Критерії для опису мови ворожнечі також є досить суперечливими через те, що міжнародні та регіональні документи передбачають різні стандарти. Варто зазначити, що велика кількість ознак мови ненависті формувалась як реакція на специфічні соціальні явища та інциденти, а також адаптувалась відповідно до вітчизняного законодавства.

Якість будь-якого суспільства залежить від здатності людей співіснувати одне з одним, від того, чи сприймають вони одне одного, чи поважають і підтримують, чи навчаються одне від одного, чи об'єднують свої зусилля в ім'я загального добра, для постійного поліпшення свого матеріального й духовного життя. В умовах соціальної розмаїтості дуже важливо встановити культуру миру, що неможливо без дієвого виховання, заснованого на принципах толерантності.

На території нашої країни проживали й проживають люди різних національностей із властивими їм особливостями духовно-культурного

життя. Згодом унаслідок соціальних, економічних та інших взаємодій вони запозичили одне в одного окремі елементи, які стали в такий спосіб спільними для більшості етнічних груп. Разом з тим вони, в основному, зберегли свою ідентичність. У результаті цих взаємин зародилися споконвічні соціальні уявлення про людей залежно від етнічних, конфесійних, світоглядних та інших відмінностей, що неминуче призвело до появи стереотипів. Відомо, що стереотипи бувають як позитивними, заснованими на повазі, визнанні й підтвердженні чужих цінностей, так і негативними, заснованими на відштовхуванні, презирстві чи навіть ненависті. Подолання стереотипу – складний і тривалий процес.

Толерантність є першим щаблем не тільки до запобігання, але й до подолання стереотипів. Діалог, безпосередній контакт – це найкраще джерело інформації про інших, реальний шлях духовного й культурного зближення, інструмент розв'язання різних проблем. Крім того, це відкритість до міжкультурного спілкування, в основі якого лежить повага до особливостей іншого, іншими словами, його ідентичності.

Ненасильницьке спілкування – це здатність зрозуміти, що ти відчуваєш, які емоції переживаєш, і припустити, що відчуває і які емоції переживає інша людина. Це розуміння власних потреб у ситуації і припущення того, які потреби має інша людина. Ненасильницьке спілкування – це технологія, що дозволяє всім цим обмінятися і виробити якісь взаємні дії, що допомагають ухвалити прийнятне для обох сторін рішення. При цьому принципово важливо зберігати власну позицію і розуміти власні потреби.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

Створити презентацію «Мова толерантності й ворожості», підібрати дефініції до термінів, ілюстрації, власні приклади із ЗМІ, зазначити Міжнародний день толерантності й традиції щодо його проведення.

Тема 14.

НОВИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС І ГЕНДЕРНА ЛІНГВІСТИКА

ПЛАН

1. Новий український правопис та фемінітиви.
2. Дискусії навколо фемінітивів.

22 травня 2019 року Кабінет міністрів ухвалив нову редакцію Українського правопису, який враховує новітні мовні явища. Попередній правопис від 1992 року втратив чинність.

У новій редакції правопису є окремий пункт, присвячений утворенню фемінітивів. Укладачі пропонують утворювати жіночі форми іменників за допомогою суфіксів -к, -иц(я), -ин(я) та -ес.

Зазначається, що найуживанішим є суфікс -к, бо він поєднуваний з різними типами основ: авторка, дизайнерка, співачка, фігуристка тощо.

«Не всі іменники дозволяють утворювати фемінітиви, але тенденція така є. У новій редакції також повернули деякі особливості правопису 1928 року, наприклад, передбачено можливість вживання и на початку слова (индик, инший) і як закінчення у родовому відмінку (совісти, мужности).

Кардинальних змін, що потребують перенавчання, у новому правописі немає, але збільшилася кількість варіантів написання, зазначила Єрмоленко.

За допомогою суфіксів -к(-а), -иц(-я), -ин(-я), -ес(-а) та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі. Найуживанішим є суфікс -к(-а), бо він поєднуваний із різними типами основ: áвторка, диза́йнерка, дире́кторка, реда́кторка, співа́чка, студéнтка, фігурéстка та ін. Суфікс -иц(-я) приєднуємо до основ на -ник: верста́льниця, набі́рниця, пора́дниця та -ень: учени́ця. Суфікс -ин(-я) сполучаємо з основами на -ець: кравчи́ня, плавчи́ня, прода́вчиня і приголосний: бойки́ня, майстри́ня. лемки́ня. Суфікс -ес(-а) рідковживаний в українській мові: дияконе́са, патроне́са, поете́са¹

¹ УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС Київ, Науково-виробниче підприємство «Видавництво “Наукова думка” НАН України», 2019. С. 40.

Відома українська письменниця Лариса Денисенко висловила свої думки щодо фемінітивів у Новому правописі:

«Членкиня? Ви знущаєтеся?»

«Членкиня??» і купа нестримного реготіння.

«Членкиня? Ви серйозно?»

Такі й інші реакції можна побачити в коментарях під статтями, дописами, дослідженнями, есеями про жінок, або ж де жінки розмірковують над світоглядними питаннями, діляться досвідом, виступають з ідеями, стверджуються в сферах, котрі традиційно досі вважаються чоловічими.

Маніфест, новий закон, наукове відкриття, нова релігія, рекорд, успіх, фільм, перемога, книга, мистецтво, потужний рух, наступ? Сенси, люди, здобутки, емоції, враження? Все це відходить на незрозуміло який план, навіть невідомо, чи в принципі людина прочитала все це і чи відгукнулась в ній історія, бо її вразило слово «членкиня». Намертво.

Членкиня. Стоп-слово. І більше ні про що інше людина ніби не здатна думати. Лінгвістичний чи то соціальний ступор. Мені завжди було цікаво, яка ступінь вразливості та яке почуття гумору в людини, котру настільки вибиває зі звичного ритму слово «членкиня», і абсолютно не бентежить слово «член»?

Нещодавно у Франції офіційно визнали фемінітиви для позначення професій: «Це – природна еволюція французької мови». І хоча ставлення до фемінітивів з боку чоловіків та жінок залишається індивідуальним, французька академія пішла на таку мовну легітимізацію, бо «ці зміни мають на меті визнати в мові місце жінки в сучасному суспільстві».

Українська мова, на мій погляд, сприятлива для звучання фемінітивів. А українська жінка має право на те, щоб її помічали, рахувалися, раділися, дослухалися, відзначали зусилля та успіхи.

Членкиня – це про видимість жінок в суспільстві та професії. Так само як адвокатка, біологиня, психологиня, історикиня, філософиня, амбасадорка, генералка, директорка, керівниця, очільниця, діячка, слідча, президентка тощо.

Членкиня – це про повагу до здобутків жінки в професійному, громадянському, соціальному житті, про визнання та вдячність.

Цікаво, що часто тут справа не у лінгвістичному неперетравленні фемінітивів. І не в тому, що разом з фемінітивом вам до рота потрапляє жук чи сарана.

Бо ж людям цілком легко мовно дається вчителька (чомусь меншою мірою – викладачка і директорка), покоївка (чомусь меншою мірою менеджерка та адміністраторка), телеведуча (чомусь меншою мірою продюсерка), журналістка (чомусь меншою мірою редакторка), медсестра (чомусь меншою мірою лікарка), асистентка (чомусь меншою мірою професорка).

Просто подумайте: а чому? Можливо, тому що це незвично? Бо тривалий час на одних позиціях було більше жінок, а на інших – питома більше чоловіків. Бо ви не звикли увиразнювати жінок в професії, не помічали і для вас це не є важливим? Неважливо: фахівець чи фахівчиня – аби ж діяли професійно? Від того, що ви вимовите важке слово «фахівчиня» ефективність та професійність людини не зменшиться.

«Мене принижує слово «адвокатка», воно не серйозне, я – адвокат». Загалом я з повагою ставлюся до думки кожної людини як і до питань її мовного комфорту та бачення себе у світі.

Але, шановні колежанки і колеги, приниження це ж не про фемінітиви. Це тоді, коли ти є принциповою і невідступною людиною, а тебе означають як жорстку і залізну. Коли ти додаєш емоцій в голос, а тебе називають – агресивна чи істеричка. Коли ти повстаєш проти насильства, а тобі кажуть: а чого ти за нього виходила заміж? Коли ти отримуєш студентського квитка, а тобі кажуть: тут ти знайдеш собі освіченого чоловіка.

«Директорка? Та що це взагалі таке? Це образливо і грубо. Як Анька, Танька, Наташка». Я чула і таке. Звичайно, неможливо усвідомити як відгукується мова в головах людей, але фемінітиви це точно не про образу. Це про те, що є жінки в професії. Бо навіть зараз не у всіх професіях є жінки, не пускають. Жінки, а не чоловікині – ще один недолугий жарт від людини, котра хоче бути дотепною і взагалі не розуміє місії фемінітивів.

Між іншим про жарти. Якщо ви думаєте, що дотепно утворювати «ліхтаринь», «столих», «будинкинь», «светринь», якраз це є приниженням, бо жінку у професії ви дорівнюєте до предмета. Уреготатися.

Урядова Уповноважена з питань ґендерної політики, докторка юридичних наук Катерина Левченко в своїй книзі «Ґендерне тяжіння» пише

про звичку і страх перед фемінітивами як про страх перед «реальною участю жінок в управлінні державою».

Не варто боятися. Можна не сприймати, але можна і спробувати застосовувати. Почати бодай з того, щоб не впадати в ступор від слова «членкиня».

Як пише у своїх дослідженнях фахівчиня з досліджень фемінітивів Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, філологиня Марія Брукс, тенденції до розвитку фемінітивної системи української мови охоплюють весь історичний період. Так, процес творення фемінітивів суфіксальним способом за допомогою форманта -к-а, вочевидь, був започаткований ще в дописемний давньоруський період.

Ну а в староукраїнській мові вони добре простежуються вже за писемними джерелами: абтекарка, винничка, вибавителка, гафтарка, дворничка, перекупка, ткачка, покровителка, антецесорка, наймичка, арменка, волошка, єгиптянка, русинка, єретичка, католичка, неприятецька тощо. Чимало фемінітивів прийшло разом з християнством із грецької мови. Або як безпосередні запозичення, або ж як фемінітиви з грецькими елементами: акробатка, аристократка, бандуристка, гімнастка, ідіотка, корифейка, епіграфістка. Фемінітиви уже були в першому церковно-слов'янсько-українському друкованому словнику, «Лексисі» Лаврентія Зизанія (1596 р.).

Для прикладу, у скарзі 1619 року згадується, що утікачку від суду «гафтарку» Огапку віднайшли у монастирі волинського села Гудчий Брід. Власне, чимало подібних стародавніх фемінітивів і по сьогодні залишилися в українській мові. Цікаво, що у масовій свідомості вони сприймаються як само собою зрозумілі. Просто не завжди проводяться паралелі, що аптекарка, чи акробатка, це ті ж таки фемінітиви, як і, наприклад, міністерка, чи президентка. До речі, якщо останні два фемінітиви досі у багатьох людей викликають іронію, то треба нагадати, що фемінітив гетьманша у часи козацтва існував. І не лише для зазначення статусу дружини гетьмана, а й у деяких випадках, де-факто, як визначення очільниці держави. Найяскравіший приклад, гетьманша Анастасія Скоропадська-Марковська. У XVIII столітті її сприймали як співправительку гетьмана Івана Скоропадського.

Становлення сучасної української літературної мови тісно пов'язане з Тарасом Шевченком. Його творчість стала важливою для закладення її нових норм, подальшого збагачення і вдосконалення. При цьому видатний український поет і письменник широко використовував староукраїнські фемінітиви: як книжні, так і розмовні. Про це є окремі філологічні дослідження. Для прикладу, деякі назви жінок за станом, а також за робочою діяльністю у творах Тараса Шевченка: царівна, гетьманша, полковниця, дияконія, копитанша, генеральша, попівна, гусарка, сотничка, титарівна, превосходительна, крамарівна, пряха, швачка, натурщиця, артистка, ключниця, знахурка, орандарка, шинкарка, перекупка, світилка тощо.

«Ой дай, орандарко, / Да горілочки квартиру», – у Павла Чубинського. На зламі XIX–XX століть відбувається і створення низки нових фемінітивів, похідних від іншомовних слів. Ну а в Лесі Українки можна простежити фактично тотожну сучасним феміністкам норму паралельного вживання маскулінитивів та фемінітивів у мові. «Наші критики ставлять в одну лінію і поетів, і поетес, і літераторів, і літераторок; не знаю, як хто, а я не раз казала їм за це спасибі», – у цьому випадку видатна письменниця і поетеса схвально відгукнулася про тих тогочасних прогресивних чоловіків, які в літературному аналізі не оминали увагою і творчості жінок.

Словники української мови 1900-1930-х років були багатими на фемінітиви, які описували професійну діяльність та стану приналежність жінок. Так, у словнику Бориса Грінченка (1907–1909 рр.) знаходимо такі слова, як дончиця (донська козачка), лікарка, комірниця (квартирантка). Словник Дмитра Яворницького (1920 р.) містить такі слова, як, наприклад, домовласниця, колежанка. У словнику Агатангела Кримського (1924-1932 рр.) читаємо слова професорка, заступниця, викладачка і навіть державниця, заставниця та владниця.

Цікаво, що при відродженні традиції фемінітивів за часів незалежної України, деякі їхні традиційні форми були забуті, а натомість прийняті інші. Зокрема, у тому ж таки словнику Агатангела Кримського є фемінітив *виборніця*. Тепер же ми вживаємо виборчиня. А от, наприклад, такі поширені фемінітиви 1920- 1930-х років, як *членкиня*, *белетристка* (пізніше замінене на напівмаскулінитив *жінка-прозаїк*) були без змін відтворені в Україні у 2000-их роках.

Грунтовно дослідила поширення фемінітивів на українських теренах у 1920-1930-х роках докторка Університету імені Ф. Палацького в Оломоуці Алла Архангельська. Зокрема, вона проаналізувала думки з цього приводу українських мовознавців цього періоду, праці яких потім замовчувалися в СРСР.

Наприклад, у праці «Українська фраза: коротенькі дослідження» (1928 р.) Микола Сулима зазначав, що: «Професійні й інші подібні до них назви в українській мові бувають здебільшого осібні для чоловіків і осібні для жінок, Українська мова взагалі уникає вживати в спільному роді тих слів, що означають посаду, професію, звання, рангу тощо, й надавати тим словам ознак граматичного (формального) чоловічого роду без огляду на стать. У російській мові, як відомо, такі слова, як *от автор, композитор, писатель*, а так само, напр., *товариш, приятель*, однаково можуть стосуватися до осіб жіночої статі, як і чоловічої. В українській фразі буває інакше: він – автор, вона – авторка; він – композитор, вона – композиторка, він – письменник, вона – письменниця, він – лікар, вона – лікарка, він – професор, вона – професорка й т. ін.».

Однак, паралельно дослідник усе ж визнавав у деяких випадках можливість використання загального чоловічого роду для означення всіх людей. Зазначу, що за відстоювання особливостей української мови, від російської, Микола Сулима у 1930-х роках був репресований сталінським режимом. З формулюванням, за «український буржуазний націоналізм у синтаксі».

Відомий мовознавець та церковний діяч Іван Огієнко (митр. Іларіон) вважав, що: «Наша мова витворила паристі форми для назв істот: чоловічі й жіночі, напр., *учитель – учителька, професор – професорка, гість – гостя, друг – другиня, учень – учениця*».

Подібну думку обстоювала у 1920-1930-х роках письменниця та провітянка Іванна Блажкевич. У статті «Як писати?» (журнал «Жіноча доля», 1931) вона зазначила, що: «Переживши свій вік на селі, звикла я до того, що селяни ніколи не скажуть «склепар», «поштар» чи «директор», якщо це становисько займає жінка, але називають (на мою думку правильно): *склепарка, поштарка, директорка, молочарка і т. п.*». Тобто, вона вважала традиційною для живої української мови використання фемінітивів, для опису професійної діяльності жінок. А концепції деяких мовоз-

навців, що подібні фемінітиви у літературній мові треба позбавити права на існування, вважала помилковими.

Процесу подальшого утвердження фемінітивів у різних стилях української мови завадив сталінський режим. Як зазначалося на початку статті, мова не лише є вираженням свідомості, а й здатна підлаштовувати її під свої форми. Так от: тоталітарна система не потребувала мовного розмаїття. А уніфікації та позбавлення її всього, що могло б призводити до вільнодумства. У тоталітарному суспільстві мова неминуче нівечиться партійно-бюрократичними лексичними зворотами. Чимало слів ідеологія може змінити за суттю, надавши їм протилежного первісному смислового значення, інакшого емоційно-експресивного забарвлення.

Чи не найвлучніше у 1948 році сталінські експерименти з мовою художньо зобразив англійський письменник Джордж Орвелл в антиутопії. У цьому творі, перенесеному у вигадану тоталітарну державу майбутнього, він блискуче передав суть сталінського політичного маніпулювання мовою. «Новомова» – особлива форма мови і словникового запасу, які поширюються в утопічній Океанії. Однією з її особливостей було те, що з кожним новим виданням словника «новомови» з нього викидалися слова і поняття, чужі панівній ідеології: «Кожне скорочення було успіхом, бо чим менший вибір слів, тим менша спокуса задуматися».

У трагічному для України 1933 році було введено новий правопис української мови. У порівнянні з Харківським правописом 1928 року, він істотно обідняв її. Членів президії Правописної комісії 1927-1928 років репресували. Серед них був позбавлений посад, а згодом і репресований Агатангел Кримський. Який, як зазначалося вище, в укладеному ним словнику української мови широко застосовував фемінітиви.

Без жодних дискусій, наукових обговорень у 1933 році новостворена Правописна комісія при Народному Комісаріаті освіти встановила нові мовні норми. Скасовано використання літери ґ, цілковито змінено правопис іншомовних слів, внесено зміни в парадигми відмінюваних лексем, у правила внесено масу поправок.

Також, одним з наслідків сталінської реформи української мови, стало усунення великої кількості фемінітивів. У радянській постанові від 5 вересня 1933 року «Про Український правопис» зазначалося, що: «Пра-

вопис, ухвалений М. Скрипником 6-го вересня 1928 року, скеровував розвиток української мови на польську, чеську буржуазну культуру. Це ставило бар'єр між українською та російською мовою, гальмувало вивчення грамоти широкими трудящими масами». На практиці це означало, що українську мову відтепер почали наближати до російської. А для тодішньої російської мови активне творення фемінітивів було неприйнятним. Воно припинилося у Росії ще наприкінці XIX століття. А від 1933 року зникає і в Радянській Україні. Правда, на Західній Україні різноманітні фемінітиви (зокрема, лавреатка, редакторка, пожертвувачка, героїня, патріотка, членкиня і т.п.) продовжували активно використовуватися до 1939 року. Але після анексії її Радянським Союзом тут теж поширюються сталінські мовні норми 1933 року.

У подальшому, маскуліно-центричність української мови була незмінна, аж до часів незалежної України. Фемінітиви, звісно, застосовувалися, але зі значними обмеженнями. У радянських словниках біля деяких з них ставилися позначки «розмовне» та «зневажливе». Тобто, сенс вживання низки фемінітивів було розвернуто на 180 градусів: не пошанування прав жінок, а глузування з них. Лише в діаспорі українці продовжували їх широко застосовувати, як цілком нормальні форми слів. Адже там (зокрема, в середовищі близько двох мільйонів українців Північної Америки) впродовж усього XX століття продовжували користуватися мовними нормами 1920-х років. Тож традиція широкого застосування фемінітивів в українській мові, все ж таки, повністю не переривалася ніколи.

Важливо вказати, що і соціальні відносини активно проявляються через мову. Зокрема, андроцентризм мови досі виявляється в лексичних лакунах, коли на позначення багатьох престижних професій пропущено назви жіночого роду. Хоча від більшості назв професій можна утворити форми обох родів, саме щодо престижних фемінітиви досі офіційно не унормовані в Україні. Зокрема такі, як хірургиня, адвокатка, депутатка, прем'єрка, президентка. А от акушерка, вчителька – ці та подібні їм фемінітиви ніколи не викидалися з української мови. Натомість, тільки формі жіночого роду мають назви деяких низькокваліфікованих занять: домогосподарка, покоївка, манікюрниця.

Мова бере участь у конструюванні дійсності. Тож опір вживанню фемінітивів в Україні, особливо щодо опису професійної діяльності жі-

нок – це один з проявів патріархального мислення, не бажання допустити реального зрівняння в правах з чоловіками жінок. Зауважимо, що в англійській, французькій, німецьких та низці інших мов демократичних країн Заходу фемінітиви та гендерно нейтральні форми вже стали нормою. Вони є виявом принципу рівності усіх людей, мовним вираженням плюралістичного світогляду. Мова постійно міняється, реагуючи на виклики різних епох. Це є закономірним процесом суспільного розвитку.

Але щодо української мови, то таки хибним є уявлення, начебто використання великої кількості фемінітивів (у першу чергу, щодо позначення професійної діяльності) є для неї історично неприйнятною. Насправді, вони є традиційними для української мови. Як говориться у відомій приказці, авторства діяча Французької революції Жака Пеше: «Все нове – це добре забуте старе». І щодо фемінітивів у сучасній українській мові – це так.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

Проаналізуйте статтю Біловус Г.Г. Фемінітиви як об'єкт сучасної лінгвоукраїністики: аналітико-бібліографічний огляд. Режим доступу: http://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/2_2018/30.pdf. Зробіть тезовий конспект та законспектуйте бібліографію:

Тема 15.
ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
КИЇВСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ

ПЛАН

1. Мета гендерних студій.
2. Наукові центри.
3. Перспективи дослідження.

Лінгвістичні гендерні студії в Україні перебувають на стадії становлення. Це рівною мірою стосується як термінологічного апарату, так і методик дослідження, які ґрунтуються і на засадах «традиційних» наукових парадигм, і когнітивної лінгвістики, і психолінгвістики. «Сучасна лінгвістика переживає своєрідний «гендерний бум», а тому можна і слід говорити про накопичені ідеї, напрями пошуків та експериментів, маючи на оці становлення української лінгвістичної гендерології, бо гендер як ніяке інше соціолінгвістичне поняття, закорінений в умови життя, реалії, норми і традиції певної культури», – ще в 2003 році писала Л. Ставицька.

Важливою є також така заувага української дослідниці: «Українська гендерна мовна особистість і з набором своїх специфічних, етноментальних, асоціативно-вербальних, комунікативних констант мовної поведінки досі маловивчена. І, як наслідок, ця особистість не фігурує в зарубіжних розвідках, що збіднює лінгвогендерологічну парадигму наукового пізнання в цілому». Натомість Т. Сукаленко вже 2013 р. звертає увагу на те, що «вітчизняні дослідження в цій галузі орієнтуються переважно на російськомовний соціум, що проживає в Україні, та зарубіжний мовний матеріал». Сьогодні в україністиці постала низка праць, виконаних на матеріалі «українськомовного соціуму». Гендерна лінгвістика активно розвивається, тому важливо дослідити, у який спосіб і в якому напрямку відбувається цей поступ.

Українська асоціація дослідників жіночої історії. Українська Асоціація Дослідників Жіночої Історії (УАДЖІ) була заснована восени 2010

групою науковиць і науковців, чиї дослідницькі та викладацькі інтереси значною мірою зосереджені у ділянці жіночої та гендерної історії. Головною метою діяльності асоціації є інституціоналізація жіночої/гендерної історії у науково-освітньому просторі України та інтеграція гендерного підходу у дослідження минулого і викладання історії. Вебсторінка Асоціації інформує про діяльність УАДЖІ, а також надає актуальну інформацію про наукові події (конференції, семінари, публічні лекції тощо), можливості для додаткової освіти та наукового розвитку (літні школи, стажування), ресурси для досліджень (проекти, гранти), що стосуються тематики жіночої та гендерної історії. Серед важливих завдань діяльності УАДЖІ – публікація сучасних досліджень та популяризація наукового доробку вітчизняних вчених у ділянці жіночої і гендерної історії.

Гурток наукового спрямування за інтересами студентів «Лінгвістичні гендерні дослідження» (КПІ ім. Сікорського). Робота гуртка сприяє популяризації наукової діяльності серед студентської молоді та забезпечує сприятливі умови для розвитку та організації культурного дозвілля студентів та їх інтелектуальний розвиток у студентському середовищі. Крім того, участь у роботі гуртка надає можливість студентам поглибити знання з питань соціальної і лінгвістичної гендерної асиметрії, прояву андроцентризму в мові та мовленні та готує майбутніх фахівців та науковців до участі у різноманітних конкурсах студентських наукових робіт, у олімпіадах, змаганнях, конкурсах; сприяє обміну інформацією між молодими дослідниками за зазначеною тематикою.

Кафедра гендерних досліджень у Національному університеті «Острозька академія». Кафедра гендерних досліджень була створена за наказом ректора від 1 жовтня 2010 р. за № 37. Підґрунтям для організації кафедри стала перемога у Конкурсі на створення кафедр гендерних студій в університетах України, організованому Програмою рівних можливостей та прав жінок в Україні, що є спільним проектом Європейського Союзу, Шведського агентства з питань міжнародної співпраці та розвитку (Sida) та Програми розвитку ООН. Під час експертних консультацій з інституціоналізації гендерної освіти (м. Київ) члени кафедри отримали офіційне підтвердження на створення кафедри гендерних досліджень. Мета діяльності кафедри: висвітлення гендерної проблематики та її тлу-

мачення у міждисциплінарному зрізі, запровадження гендерної паритетності у навчальний процес НаУ «ОА».

Український Центр гендерної освіти при НТУУ «КПІ». Український Центр гендерної освіти при НТУУ «КПІ» має багатий досвід співробітництва з гендерної проблематики, зокрема, – з розробки та впровадження міжнародних програм та проєктів, а також потужну ресурсну базу. Має досвід у організації та проведенні конкурсів наукових робіт за гендерною тематикою і пропонує участь у організації та проведенні конференцій, колоквіумів, семінарів з питань гендеру та гендерної освіти, видавничій діяльності, а також обміні інформацією та досвідом з фахівцями та організаціями та освітніми закладами.

Українська гендерна мережа. Створена 2011 року як спільне поле для професійного спілкування: українських академічних дослідників гендеру, практикуючих експертів та аналітиків; гендерних дослідників з поза меж України, для яких українська ситуація є предметом фахового вивчення. Працює на засадах інтелектуальної свободи, вільного неупередженого вивчення та відкритого інформаційного обміну. Зараз мережу адмініструє Київський інститут гендерних досліджень.

Метамову лінгвістичних гендерних студій досліджує А. Архангельська. Аналізують мовні вияви гендеру в межах різних парадигм і за допомогою різних методів та методик. Дослідження текстів авторефератів дисертацій засвідчує, щонайчастішими є: аналіз гендерних стереотипів, жіночої статі, гендерномаркованих лексем, гендерної ідентичності, концептів ЧОЛОВІК, чоловічої статі та ін. Належить зауважити, що гендерна лінгвістика в Україні активно розвивається. З'явилися глибокі розвідки, присвячені лінгвальним виявам гендеру, загалом комунікативній поведінці жінок та чоловіків. Здійснено спроби створити / вдосконалити методики у таких дослідженнях, залучивши новітні технології.

Серед значущих недоліків гендерних студій у лінгвістиці дослідники називають такі: інтенціоналізм, приписування чиннику статі омнірелевантності (гіперболізація), ігнорування ролі контексту, недооцінка якісних методів дослідження, гіперболізація в дитячому і підлітковому віці гендерноспецифічних стратегій і тактик поведінки. Аналіз текстів праць,

присвячених гендерним лінгвістичним дослідженням, дає змогу дійти таких висновків:

- типовим є вивчення мовних явищ лише одного рівня, навіть на основі одного фрагмента мовної картини світу (наприклад, назв осіб за професією), інакше кажучи, спостерігаємо відсутність системності в добірї фактологічної бази дослідження; використання недостатнього обсягу мовного матеріалу, залученого до дослідження; О. Горошко зауважує, що високий рівень суперечливості даних, ймовірно, можна пояснити обмеженістю емпіричного матеріалу й невеликою кількістю здійснених лінгвістичних експериментів;
- «специфічне» розуміння кількісного методу (використання кількісних показників, які здобуто з невеликого обсягу текстового матеріалу); поряд із урахуванням окремих гендеромаркованих номінативних одиниць дослідники не враховують частотність їхнього функціонування;
- використання, наприклад, як фактологічної бази дослідження лише фразеологічного матеріалу, зафіксованого відповідними словниками, що відображає певний етап розвитку уявлень лінгвospільноти, інакше кажучи, неврахування динаміки системи;
- плекання наукових і «ненаукових» міфологем; відштовхування від стереотипів; політизованість проблеми. Значущою потребою є укладення словника термінів лінгвістичної гендерології чи гендерної лінгвістики. Актуальними видаються такі напрямки досліджень, як: відмінності мовлення жінок, чоловіків у різних аспектах: когнітивному, дискурсивному, психолінгвістичному тощо, зокрема комунікації в інтернеті; дослідження гендерних стереотипів за їхніми об'єктиваціями в мові; дослідження мовної об'єктивації сексизму як на рівні висловлювань, так і на рівні слів (фемінітиви).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Підготувати питання до анкети: Жінки і чоловіки у вищій школі (на матеріалі нашого університету).

Тема 16.
ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ХАРКІВСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ

ПЛАН

1. Харківські центри гендерної освіти.
2. Гендерні монографічні дослідження.

Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка. Рішенням Вченої ради Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка, з метою надання методичної та науково-практичної допомоги викладачам, студентській молоді щодо впровадження в навчально-виховний процес ідей гендерної рівності, ліквідації всіх форм дискримінації, запобігання насильства в процесі реалізації державної гендерної політики в листопаді 2011 року було створено Центр гендерної освіти (далі ЦГО) в ХНТУСГ ім. П. Василенка. Це перший гендерний осередок в вищих навчальних закладах, які підпорядковуються Міністерству аграрної політики та продовольства України. В планах ЦГО – допомогти іншим вищим навчальним закладам різних рівнів акредитації цього підпорядкування створити гендерні центри та об'єднатися в мережу. До повномасштабної війни ЦГО ХНТУСГ ім. П. Василенка тісно співпрацював зі Слобожанським навчально-практичним центром сталого розвитку сільських територій Харківщини з пілотним проєктом «Сільська жінка». Розроблялися план та тематика проведення конференцій, семінарів, круглих столів, тренінгів, засідань органів місцевого самоврядування з метою визначення актуальних проблем гендерного спрямування в соціально-економічному житті сільської жінки та її сім'ї та пропозиції щодо їх усунення. Робота Центру гендерної освіти ХНТУСГ ім. П. Василенка спрямована на досягнення рівних можливостей для всіх громадян України, формування нових підходів толерантного ставлення до чоловіків і жінок; подолання стійких стереотипів в українському суспільстві та протистояння дискримінації та насильству. Координатори та експерти ЦГО допо-

магають викладачам гуманітарних курсів в розробці питань з гендерної тематики. Керівниця Центру гендерної освіти ХНТУСГ – старша викладачка кафедри філософії та історії України Омельченко Галина.

Центр гендерної освіти створено на базі кафедри соціальної педагогіки факультету педагогічної освіти Харківської гуманітарно-педагогічної академії (на той час інституту) у вересні 2009 року. Координаторка центру – докторка педагогічних наук, професорка кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки Рассказова Ольга Ігорівна. Центр гендерної освіти є структурним науково-дослідним підрозділом академії, який забезпечує надання науково-практичної допомоги соціальним педагогам, соціальним працівникам, учителям шкіл, викладачам та студентам вищих навчальних закладів щодо впровадження ідей гендерної рівності в освітній процес шляхом імплементації гендерного аспекту до змісту соціально-гуманітарних дисциплін, проведення виховних заходів, організації науково-дослідної роботи стосовно забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації всіх форм дискримінації, запобігання насильству в усіх сферах життя суспільства, протидії торгівлі людьми тощо. З часом було створено також ресурсний центр гендерної освіти, де накопичено літературу та додатковий матеріал з гендерної проблематики. У межах роботи ЦГО ХГПА проводяться такі заходи, як:

1. Посилення у навчальних планах та навчальних програмах підготовки майбутніх фахівців компонентів з гендерної тематики.
2. Проведення наукової роботи з гендерної проблематики.
3. Організація систематичного проходження викладачами та викладачками підвищення кваліфікації у вищих навчальних закладах IV рівня акредитації, участь у тренінгах та семінарах з гендерної проблематики.
4. Проведення заходів з гендерної тематики (семінари, конференції, тренінги, лекції та ін.).

Викладачі/викладачки та студенти академії беруть активну участь у проведенні Всесвітньої акції «16 днів проти насильства», що проходить щорічно з 25 листопада по 10 грудня. Викладачами /викладачкою кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи проводяться такі заходи, як:

- акція у підтримку людей похилого віку «Запобігання ейджизму у нашому суспільстві»;

- бесіди на тему запобігання насиллю, торгівлі людьми та іншим негативним явищам;
- круглий стіл «Профілактика насилля серед молоді» та низка тренінгів для студентів «Альтернатива насилля»;
- профілактичні заходи при участі представників центрів ресоціалізації наркозалежної молоді та студентів факультету педагогічної освіти з використанням постановок форум-театру: «Стоп насильству!!!», «Ні насиллю в сім'ї», «Профілактика торгівлі людьми та сексуальної експлуатації жінок». Метою проєкту «Школа гендерного волонтерства» є підготовка групи тренерів для проведення інформаційно-просвітницьких заходів серед дітей та підлітків із питань забезпечення рівних прав та можливостей, запобігання домашньому насильству та протидії торгівлі людьми.

ГЕНДЕРНИЙ ЦЕНТР Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова. Гендерний центр (<http://gc.kname.edu.ua/index.php/uk/>) створено з метою координації науково-практичної діяльності фахівців, викладачів, студентства з розробки та впровадження гендерних підходів у науково-дослідну роботу, навчально-виховний процес. Напрямки діяльності:

- надання консалтингових послуг органам місцевого самоврядування в ініціації, розробці, виконанні проєктів гендерного спрямування;
- розроблення ефективних технологій інтеграції впровадження гендерного бюджетування, гендерного аудиту в бюджетну політику міст, а також передачі їх зацікавленим установам;
- підготовка проєктних пропозицій з гендерної політики міст з метою залучення внутрішніх та іноземних інвестицій;
- бенчмаркінг вітчизняних і світових методик, практик гендерного мейнстрімінгу;
- організація та проведення навчально-практичних занять, наукових семінарів, виставок, конференцій, презентацій, у тому числі міжнародних.

Гендерна проблематика, що включена як до нормативних навчальних дисциплін соціально-гуманітарного циклу, так і професійноорієнтованих, створює необхідну теоретичну платформу для формування у студентства

світоглядної позиції, т.зв. «гендерних окулярів». Загальноуніверситетська гендерна концепція ґрунтується на розумінні того, що міський простір має бути описаний гендерною парадигмою – через особливості його сприйняття різними статеві-віковими категоріями мешканців.

Викликає повагу монографічне дослідження харківських учених Т.А. Космеди, Н.А. Карпенко, Т.Ф. Осіпової, Л.М. Саліонович, О.В. Халіман «Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика».

У цій колективній монографії вперше узагальнено напрацювання, здійснені українськими мовознавцями в царині гендерної лінгвістики, починаючи від І. Франка. Виокремлено й схарактеризовано архетипні гендерні стереотипи, норми й ролі, що характерні для української національної традиції, ментальності, українського національного характеру й зафіксовані у звичаях, обрядах і фольклорних текстах, насамперед паремійних. Акцентовано увагу на мовній фіксації змін, що репрезентують трансформацію патріархальних гендерних норм, ролей і стереотипів, найпоширеніше представлених у сучасній українській публіцистиці, що виражається насамперед на словотвірному, лексико-семантичному, морфологічному (категорія роду) і синтаксичному рівнях, а також фразеологічному проміжному рівні мовної системи. Йдеться про специфіку гендерних комунікативних стратегій і тактик, а також особливостей відтворення універсальних гендерних категорій і гендерних категорій специфічно національних у дискурсивній практиці українців і українок. Досліджено вербалізацію гендеру в різних типах дискурсів І. Франка (науковий і публіцистичний тексти, живе повсякденне мовлення, листування, художні тексти різних жанрів) та П. Загребельного (живе мовлення, інтерв'ю, художні тексти) як елітарних українських мовних особистостей. Аспектуально окреслено перспективу української лінгвогендерології, вказано на деякі типові помилки гендерних досліджень і їхні ключові теоретичні засади.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

Опрацювати статтю Космеди Т.А. Метафори сучасної публіцистики: актуалізація антропонімів. URL: http://ddpu-filolvisnyk.com.ua/uploads/-arkhiv-nomerov/2015/NV_2015_3/21.pdf.

Тема 17, 18.

ГЕНДЕР В УКРАЇНІ (РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ЗМІ). ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ І СТЕРЕОТИПІВ У ПРЕСІ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

ПЛАН

1. Юридичні рекомендації для подолання гендерного дисбалансу в українських ЗМІ.
2. Гендерні стереотипи в телерекламі.

Статтею 24 Конституції України гарантується таке: *«Стаття 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.»*

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям».

Під час аналізу спеціального законодавства у сфері статевої рівності треба звернути увагу на так звану гендерну експертизу НПА, під яку підпадають також положення головного Закону України – Конституції. Проте розглянувши ті ж положення, що закріплені у Конституції через призму сучасного розуміння та сприйняття гендерної проблематики, стає зрозумілим, що навіть текст самої статті 24 Конституції України можна охарактеризувати як сексистський.

Загалом гендерний паритет відображений у низці законодавчих актів України: Кодексі про шлюб і сім'ю; Кодексі про працю; Кримінально-

процесуальному, Цивільному кодексам України; Кодексі України про адміністративні порушення, а також в Законах України «Про зайнятість населення», «Про пенсійне забезпечення», «Про охорону праці», «Про державну службу» тощо.

Крім цього, в Україні діють спеціальні Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012 р.) та «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.).

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.) по факту є первинним практичним втіленням основних принципів рівності статей у спеціальному законодавчому акті. Основною метою цього Закону є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України (з Преамбули Закону).

В Законі від 2005 року дається прогресивне визначення кільком ключовим поняттям у гендерній проблематиці, зокрема: «дискримінація за ознакою статі», «позитивні дії», «сексуальні домагання», «гендерна рівність», а також «гендерно-правова експертиза».

Також у вказаному Законі: визначаються основні напрямки державної політики у сфері забезпечення рівності між статями; зазначаються механізми і основні принципи забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у виборчому процесі, у сфері державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, у соціально-економічній сфері (сфері праці та одержанні винагороди за неї, сфері підприємництва, соціального захисту), сфері освіти.

Закон передбачає можливість оскарження дискримінації за ознакою статі та сексуальних домагань до Уповноваженого з прав людини, спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань рівних прав та можливостей жінок та чоловіків, уповноважених осіб в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, правоохоронних органів та суду.

Як вже згадувалося вище Законом «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» передбачена можливість проведення гендерно-правової експертизи законодавчих нормативних актів.

Відповідальним за проведення такої експертизи визначено Кабінет Міністрів України. Тому такою експертизою займається Міністерство юстиції України (про що є окрема постанова КМУ від 12.04.2006 р.), якою затверджується, що гендерно-правову експертизу чинного законодавства та проєктів нормативно-правових актів в усіх сферах законодавства, що стосуються прав і свобод людини, проводить Міністерство юстиції; гендерно-правова експертиза проєктів нормативно-правових актів проводиться як складова частина гендерної експертизи.

На сьогодні розробка проєктів нормативно-правових актів здійснюється з обов'язковим урахуванням принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Висновок гендерно-правової експертизи є обов'язковою складовою пакета документів, що подаються разом з проєктом нормативно-правового акта до розгляду.

У грудні 2006 р. Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 р. №1834 була затверджена «Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року», відповідно до доручення Прем'єр-міністра України від 29.03.2010р. №13806/1/1-10 був розроблений проєкт державної програми з утвердження гендерної рівності на період до 2016 року.

Прийняті акти юридично забезпечують гендерне моделювання способу життя українського суспільства, визначають основні напрями державної гендерної політики.

Окрім цього, на Саміті ООН (вересень 2010 р.), присвяченому узгодженню програми дій для прогресу досягнення Цілей розвитку тисячоліття, Україна зобов'язалася до 2015 року виконати наступні завдання:

- забезпечити гендерне співвідношення (30 до 70% тієї чи іншої статі) у ВРУ, серед депутатів місцевих органів влади, серед вищих держслужбовців у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади;
- скоротити наполовину розрив у доходах жінок і чоловіків (співвідношення середнього рівня зарплат, %).

Проте, треба зазначити, що діючі механізми та інструментарії забезпечення гендерної рівності в Україні досі залишаються недосконалими, тому є як соціальні причини, так і війна, розв'язана росією в лютому 2022 року.

На засіданні Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок на своїй 45 сесії (ще у 2010 році), де у Заключних коментарях підкреслювалося, що в українському суспільстві сильними залишаються стереотипи щодо ролей та обов'язків жінок і чоловіків; недостатньою є представленість жінок у парламенті; у вищих ешелонах виконавчої та державної влади; відсутня практика застосування компенсаційних заходів, зокрема, введення квот; значними є відмінності у заробітній платі жінок і чоловіків, все ще існує професійна сегрегація та гендерно-зумовлене дискримінаційне ставлення роботодавців у державному та приватному секторах тощо. Особливо наголошувалося на відсутності статистичної інформації про становище жінок відповідно до всіх напрямків, що їх охоплює Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), та на необхідності підвищення гендерної культури в суспільстві та проведення заходів з підвищення обізнаності державних службовців з положеннями гендерного законодавства.

У «свіжішому» Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012р.), який хоч висвітлює більш загально проблеми дискримінації відносно безпосередньо гендерної проблематики, проте вносить свої особливості у розуміння цієї теми.

Так, у ст. 1 закону «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» надається загальне визначення дискримінації:

«...дискримінація – ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними».

Також у цьому Законі доцільно виділено поняття терміну «непряма дискримінація», що є досить прогресивним:

«непряма дискримінація – ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи та/або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та/або групами осіб, крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними».

І не менш важливим є використання терміну «утиск», котрий по своїй суті є менш шкідливим діянням, у порівнянні з дискримінацією, але також питання заборони якого повинно підійматися:

«утиск – небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери».

Далі у Законі закріплюються основні принципи недискримінаційної політики у законодавстві, а саме відповідність законодавства таким ознакам:

- 1) забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб;
- 2) забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб;
- 3) повагу до гідності кожної людини;
- 4) забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб.

У якості сфери дії такого Закону зазначені найважливіші сфері людської діяльності, а також ті, де питання дискримінації є надзвичайно гострим: громадсько-політична діяльність, державна служба та трудові відносини.

Як зазначалось раніше, у цьому Законі прогресивно виокремлюється низка форм дискримінації, а саме:

- пряма дискримінація;
- непряма дискримінація;
- підбурювання до дискримінації;

- пособництво у дискримінації (з'явилося вже у 2014 році у новій редакції Закону);
- утиск.

У Законі зазначено, що держава базуючись на рівності прав і свобод, незалежно від певних ознак, презюмує заборону будь-якої дискримінації і виокремлює низку виключень (що дискримінацією не вважається):

- спеціальний захист з боку держави окремих категорій осіб, які потребують такого захисту;
- здійснення заходів, спрямованих на збереження ідентичності окремих груп осіб, якщо такі заходи є необхідними;
- надання пільг та компенсацій окремим категоріям осіб у випадках, передбачених законом;
- встановлення державних соціальних гарантій окремим категоріям громадян;
- особливі вимоги, передбачені законом, щодо реалізації окремих прав осіб.

Державна політика щодо запобігання та протидії дискримінації спрямована на:

- недопущення дискримінації;
- застосування позитивних дій;
- створення умов для своєчасного виявлення фактів дискримінації та забезпечення ефективного захисту осіб та/або груп осіб, які постраждали від дискримінації;
- виховання і пропаганду серед населення України поваги до осіб незалежно від їх певних ознак, поширення просвітницької діяльності у цій сфері.

Далі у Законі аналогічно до Закону 2005 року згадується про проведення антидискримінаційної експертизи, складовою якої є гендерна експертиза. Також визначається механізм запобігання та протидії дискримінації (діяльність Уповноваженого і т.д.).

Що стосується професійних кодексів, то у новому, зведеному Кодексі етики українського журналіста визначений принцип дотримання недиск-

римінаційної політики у своїй журналістській діяльності, зокрема, й у питаннях недискримінації за статевою ознакою. Але знову ж, закріплення такої вимоги у попередніх професійних етичних кодексах не мало особливого впливу на ситуацію з гендерною рівністю у ЗМІ – тому, очевидно, що є необхідними не тільки декларативні норми на рівні саморегуляції серед ЗМІ, а й низка рекомендацій та закріплених механізмів їх реалізації.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Рекомендація 1555 (2002) Про образ жінки у ЗМІ:

- закликає ЗМІ до ведення пропаганди рівноправності (у позитивному сенсі, як протизага закореним стереотипам);
- зазначає, що не дивлячись на прогрес, дуже часто образ жінок у ЗМІ залишається зазвичай негативним та ґрунтується на все тих же закорених стереотипах суспільства; жінка асоціюється з особистим життям, домом, сім'єю; ЗМІ зазвичай зображають жінок у якості об'єкту сексуальної уваги;
- образ жінки у ЗМІ напряду пов'язаний з реальним становищем прав жінок у суспільстві;
- всі гендерні нерівності у ЗМІ у більшій мірі є наслідком недостатнього професійного рівня журналістів і керівників ЗМІ;
- рекомендується прийняти окремий нормативно-правовий акт про рівність жінок та чоловіків саме у засобах масової інформації та забезпечити прямий зв'язок між інституцією, що відповідальна у цій сфері та населенням;
- використання позитивної дискримінації.

Рекомендація 1799 (2007) про образ жінки у рекламі:

- створення європейського кодексу поведінки, що спонукатиме професіоналів зі сфери реклами при створенні образів не допускати дискримінаційних моментів та проявляти повагу до гідності усіх статей;
- як вид мотивації, пропонується заснування європейської премії, якою буде нагороджуватися ті рекламні продукти, у яких найбільш наглядно розбиваються сексистські стереотипи, і які спонукають встановлення рівності між жінками і чоловіками;

- закликає уряди країн організовувати національні кампанії, що будуть формувати у суспільства критичне відношення до реклами, яка містить елементи сексизму та насилля, ну і запропонувати заходи щодо протидії такої реклами.

Рекомендація 1899 (2010), стосується підвищення представництва жінок у політичному житті:

- у країнах з пропорційною виборчою системою необхідно розглянути питання про введення обов'язкової квоти, яка буде передбачати не тільки високий відсоток кандидатів-жінок, але і строге виконання чергування жінок у списках кандидатів, ну і для забезпечення такого – створення та застосування ефективної системи санкцій;
- у країнах з мажоритарною системою необхідно розглянути питання про введення принципу, згідно якому кожна партія обирає кандидата в партійному окрузі з, у меншій мірі, одного претендента чоловічої статі і одного – жіночої;
- введення обов'язкових гендерних квот всередині партій та при формуванні списків – як варіант, який теж необхідно закріпити застосуванням системних санкцій, у разі невиконання;
- всі ці заходи необхідно супроводжувати разом з такими заходами, як суспільне просвітництво у цих специфічних поняттях, з урахуванням специфіки статей; викорінювати гендерних стереотипів; все це повинно робитися, у тому числі, і за допомогою засобів масової інформації.

Рекомендація 1931 (2010) про боротьбу з сексистськими стереотипами у ЗМІ:

- вважається, що освіта та засоби масової інформації грають найважливіші ролі у боротьбі з гендерними стереотипами;
- підкреслюється, що досягнення рівності між жінками і чоловіками не зводиться тільки до виконання принципу недопущення дискримінації, а має мати на меті виконання позитивних зобов'язань держави щодо гарантування права на гендерну рівність як таку;
- у рамках вищезазначеного пропонується створення кодексу поведінки з ціллю боротьби з сексистськими стереотипами у ЗМІ, а також посібників по стратегіям боротьби з гендерними стереотипами.

Рекомендація CM/Rec (2013)1 щодо гендерної рівності та ЗМІ:

- демократія і гендерна рівність тісно пов'язані між собою і доповнюють одна одну;
- так само гендерна рівність пов'язана зі свободою ЗМІ (у тому числі і редакторською свободою);
- ЗМІ можуть як перешкоджати структурним змінам, що спрямовані на досягнення гендерної рівності, так і прискорювати ці зміни;
- ЗМІ є відображенням наявних у суспільстві проявів нерівності (представленість жінок у ЗМІ; їх вплив на ред. політику; кар'єрний ріст; оплата праці);
- ЗМІ мають величезний потенціал до створення соціальних змін у сучасних суспільствах, ЗМІ необхідно використати як інструмент у боротьбі за рівність;
- медіа організації треба заохочувати до введення саморегулятивних заходів, внутрішніх кодексів поведінки та етики, а також внутрішнього нагляду та розвитку стандартів (спонукання до саморегуляції ЗМІ – це буде корисним не тільки у сфері забезпечення гендерної рівності!);
- треба переглянути і переоцінити політику та законодавство у сфері питань гендерної рівності;
- прийняти та реалізувати національні індикатори зміни ситуації з гендерної рівністю у ЗМІ;
- надавати інформацію та пропагувати найдієвіші механізми та практики;
- ЗМІ повинні відчувати відповідальність (як елемент реалізації саморегуляції);
- розвиток медіаграмотності (критичне сприйняття медіапродуктів).

ВИСНОВОК

Законодавство та механізми в Україні не є досконалими, проте дозволяють стати на курс забезпечення гендерної рівності в Україні. Необхідними є напрацювання чітких механізмів співпраці відповідальних інституцій з населенням та їх поступова реалізація.

У аспекті діяльності ЗМІ ключовим питанням залишається підвищення рівня саморегуляції та спонукання до співпраці у питаннях забезпечення рівності та протидії будь-яким видам дискримінацій.

Усі рекомендації, думки та ідеї у сфері забезпечення гендерної рівності спрямовані на активізацію саморегулювання з боку ЗМІ. І як наслідок, пропонується боротися з дискримінацією, сексизмом та гендерною нерівністю у більшій мірі шляхом просвітництва, а не шляхом імперативних методів. Тобто боротьба з проблемою ведеться не шляхом знищення проблеми імперативно «зверху-вниз», а навпаки «з низів». Насильно змінити суспільні настрої не вийде імперативними діями, до того ж це суперечитиме основним ідеям демократичного суспільства. А ось змінити ситуацію, у тому числі і безпосередньо у самих ЗМІ, шляхом просвітництва суспільства та виведенням його на новий рівень розуміння таких категорій – є гідним для демократичного суспільства вибором.

Гендерні стереотипи є неодмінними атрибутами повсякденного мислення, самоусвідомлення та взаємодії індивідів у соціальному просторі. Варто зазначити, що вони також є важливою складовою та базою соціалізації, адже за умов відсутності згаданих усталених уявлень людині довелося б пізнавати всі речі заново, що неможливо за умов сучасного суспільного устрою – інформаційного суспільства. Щодо походження гендерних стереотипів учені розходяться в поглядах. Дехто вважає, що гендерні стереотипи засвоюються та конструюються через систему соціалізації, дехто – через систему розподілу праці та культурні норми. Відповідно до цього існують різні теорії щодо їх формування. Однак феміністична критика показала, що в основі дихотомії інструментальності та експресивності лежать не стільки природні статеві відмінності, скільки соціальні норми, наслідування яких обмежує індивідуальний саморозвиток і самовираження жінок і чоловіків. Тобто суспільство нав'язує свої усталені принципи й норми та обмежує право вибору чоловіком чи жінкою тієї гендерної ролі, яка їм більше прийнятна, і таким чином підтримує або придушує в чоловіках і жінках певні моделі поведінки. Оскільки із соціального погляду чоловіча поведінка вирізняється сильнішими виявами владності та впливу, а жіноча, відповідно, підлеглістю та впокоренням, то в масовій свідомості, а відтак і в культурі, закріплюються відповідні стереотипи.

У суспільній свідомості гендерні стереотипи функціонують у вигляді стандартизованих уявлень про моделі поведінки та риси характеру, що відповідають поняттям «чоловіче» і «жіноче». Психологи встановили, що

не існує «чисто» чоловічої і «чисто» жіночої особистості. Усім чоловікам і жінкам різною мірою властиві активність і пасивність, самостійність і залежність. Будь-яка особистість становить поєднання всіляких рис характеру. Гендерні стереотипи – внутрішні установки щодо місця, ролі, значення чоловіка та жінки в суспільстві, сім'ї.

У найбільш вдалих телерекламних зразках товар «вмонтовують» у ситуацію, яка в потенційного споживача викликає позитивні емоції та закріплює позитивні асоціації. Тому такою важливою є розмова про образи, стереотипи, які використовують у рекламі, та про законодавчі механізми контролю над ситуацією. Порушуючи питання жінки в телерекламі, можна окреслити три проблеми: гендерні стереотипи в рекламі, порушення принципу рівноправності та сексуалізація реклами. Гендерний стереотип – це один з видів соціальних стереотипів. Ці готові шаблони думок, оцінок і, як наслідок, – поведінки інколи так глибоко вкорінюються в позасвідомі структури людської психіки, що з ними важко боротися раціональними аргументами. Стереотипи жіночості й чоловічості часто приписують людям залежно від статі, певні психологічні властивості, норми поведінки, заняття, професії тощо. До початку повномасштабної російсько-української війни стереотипізація жінок в українському телебаченні посилилась: жінка була або деталлю інтер'єру кухні чи дитячої кімнати, або сексуальним об'єктом. Реклама говорила, що в Україні приготуванням їжі, пранням, доглядом за дітьми займаються винятково жінки. Образ Прачки, яка виводить плями з одягу і захоплена порошком «Тайд» і «Аріель», став звичним на наших телеекранах. Прачка мала різні соціальні ролі – вчительки, багатодітної матері, продавчині, вона могла бути звичайною тітонькою або мати дуже привабливу зовнішність, вона могла мати гроші або економити кожную копійку. Але факт залишався фактом – реклама фіксувала та «вмонтовувала» у свідомість, що в українських сім'ях прання – це жіноча справа. Варто було послухати, як скаржиться героїня реклами відбілювача «Ваніш»: «Чоловікові дістається піца, а мені плями від піци». Отож, жінки перуть і прибирають, а чоловіки все це споживають. В Україні ця картина була зафіксована в 95 % роликів (у США – у 60%).

Важливою рисою української телереклами була й її сексуалізація (до речі, німецькою слово «реклама» (die Werbung) дослівно означає «любо-

вне бажання»). Дуже часто на телебаченні товар рекламували, використовуючи звабливі сексуальні символи або сексуально звабливі ситуації і в 82% таких реклам об'єктом стає жіноче тіло. Демонструються ролики, в яких рекламують будматеріали, машинні масла, комп'ютери, автомобілі, меблі та інші промислові товари на тлі гарних жінок у бікіні та в звабливих позах. Водночас оголене чоловіче тіло в рекламних матеріалах тих самих будматеріалів і машин трапляється зрідка. У ситуації сексуалізованої реклами діє дуже проста схема: з одного боку, красиве жіноче тіло робить звабливим товар, який рекламують, з іншого – купуючи (унаслідок впливу такої реклами) цеглу або паркет, споживач підсвідомо «купує» (присвоює) й гарну жінку з рекламного ролика.

Реклама звертається до чоловічої аудиторії, пропонуючи щось придбати. Вона часто сприймається як адресована чоловікові й експлуатує образ жінки, що подається як предмет споживання, товар.

При цьому в багатьох випадках мова йде про рекламу, адресовану жінкам, що спонукає їх до придбання дезодоранта, колготів, прального порошку, чаю, бульйонних кубиків...

Реклама агресивно втручається практично в будь-який простір – кіно, по-літичної чи музичної телепередачі, ненав'язливо позначаючи територію. Вона просить прийти, обіцяє райське блаженство – спробувавши раз, будеш щасливий вічно. Щодо чоловіків, то для них передбачені наступні образи. По-перше, мачо, мисливця за жінками (як Фелікс із реклами Head & Shoulders). По-друге, дбайливого батька та надійного господаря). По-третє, активного, розумного й успішного кар'єриста (як герой реклами пива «Оболонь», який відпочиває з пивом після важких переговорів). І, зрештою, образ гарного товариша, завсідника гамірливих чоловічих компаній (як хлопці з реклами «Рогань»). Отож, стереотипний чоловік з рекламного ролика встигає зробити кар'єру, повеселитися з друзями, приділити час родині й користується успіхом у всіх без винятку жінок. Якщо порівняти чоловічі й жіночі образи, то впадають у вічі і відмінності в характері. Перші завжди пов'язані з успіхом, ініціативністю і самостійністю, натомість другі – з пасивністю, спрямованістю на задоволення інтересів чоловіків і жінок. При цьому, як помітили науковці, що досліджують рекламні образи, жінки в рекламі здебільшого усміхнені й

радісні, а чоловіки – серйозні. Чому так? Тому що стереотипні чоловіки заробляють гроші, а стереотипні жінки їх витрачають.

Вивченню типових уявлень щодо образів чоловіків і жінок присвячено багато досліджень, які виявили безліч цікавих фактів. Наприклад, було виявлено, що жінка в масовій свідомості сприймається як носій естетичної функції (вродлива, акуратна, приваблива, жіночна, добра, гуманна тощо), порівняно з якою забудькуватість, нестриманість, істеричність, депресивність, заздрість, балакучість видаються зовсім не важливими. А чоловікові, незважаючи на низку чеснот (кмітливість, упевненість, діловитість, компетентність, цілеспрямованість тощо), приписують агресію, грубість, жорстокість, тупуватість, егоїзм і самовпевненість. Згідно з дослідженням В. Слінчук, одним з найпоширеніших стереотипів, які транслуються засобами масової інформації, є образ жінки-берегині, хранительки домашнього вогнища, який характеризує призначення жінки переважно у приватній сфері, а також образ чоловіка – годувальника сім'ї.

До зовнішності жінок вимог набагато більше – і ці вимоги транслуються і через рекламні кампанії та слогани. Жінка має позбавитись «зайвої» ваги, робити манікюр і педикюр, позбавитися «зайвого» волосся на тілі, вміти використовувати доглядову і декоративну косметику. При цьому жінки в очах суспільства не мають права переживати біль, мають приховувати власну фізіологію.

Під час повномасштабної російсько-української війни з 2022 року при виборі послуг чи товарів для багатьох громадян України стало визначальним те, чи має бренд або компанія зв'язки з країнами-агресорками, чи є він українським та чи підтримує українську армію.

Відомі українки почали записувати відео без макіяжу та відеофільтрів – адже на перший план вийшла важливість взаємопідтримки, а не зовнішності. Водночас у соцмережах почали з'являтися заклики не засуджувати людей, які користуються макіяжем під час війни. Це було реакцією на засуджувальні коментарі під деякими відео з військовослужбовцями, які нанесли макіяж перед зйомкою.

Почав змінюватися й підхід до жіночого одягу, зокрема в армії. На зміну парадному однострою з підборами та спідницями уряд та волонтерські організації почали розробляти зручну амуніцію для військовос-

лужбовиць, з урахуванням анатомічних особливостей. З початком повномасштабного вторгнення мільйони українців потребували допомоги. Хтось медичної, а хтось – психологічної. Комусь потрібне було місце для ночівлі після втрати домівки, а комусь – дрони та окопні свічки на передову. Кожен день вже понад рік цю допомогу надають волонтерки, парамедикині, психологині, захисниці. Через повномасштабну агресію росії проти України у 2022 році тисячі жінок звертались до військкоматів з бажанням мобілізуватися. Станом на листопад 2022 року у ЗСУ проходили службу 59 786 жінок. У цифру входять як військовослужбовиці, так і цивільні працівниці. Внесок волонтерів у цій війні важко переоцінити. Вони завжди поруч – і з військовими, і з цивільними. Завжди готові надати допомогу, проконсультувати, зустріти евакуйованих з прифронтових територій, знайти житло та забезпечити цілі підрозділи дронами чи автомобілями. Волонтерки встигають бути усюди: збирають на дрони, відвозять захисникам та захисницям знаряддя, готують для них домашні страви чи допомагають переселенцям. Це новий тренд у рекламі. Проте не виключені випадки сексизму, як наприклад, в рекламі ро 3-тю штурмову. Нещодавня рекламна кампанія під гаслом «Я люблю третю штурмову» викликала справжній шквал обурення серед українського суспільства. Третя штурмова бригада ЗСУ спробувала популяризувати рекрутинг, зобразивши бійців на постерах разом із фотомоделями у досить відвертих позах. Ймовірно, Третя штурмова намагалася показати, якими крутими та привабливими для жінок стануть хлопці, якщо підуть добровольцями до «найкращого бойового підрозділу України». А у The Washington Post навіть заявили, що не дивлячись на таку критику, рекламна кампанія допомагає отримувати до 200 заявок щоденно. Однак замість того, щоб зміцнити імідж армії і залучити нових рекрутів, реклама, стала символом знецінення ролі жінок у війні, провокуючи гарячі дискусії в суспільстві про сексизм і стереотипи.

Реклама на телебаченні формує національно-психологічний стереотип сучасного українця/українки. Саме тому вимоги до якості реклами мають бути дуже високі, оскільки у національно-психологічному стереотипі сформована значущість, важливість (нації) для людини. За даними досліджень Kantar Україна, хоча жінки часто з'являються в рекламі, їхні

ролі все ще обмежені застарілими стереотипами. Це показує, що рекламний контент потребує додаткової уваги, аби краще відображати сучасні реалії та сприяти гендерній рівності в Україні.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

Навести приклади (власні) українських телереклам, в яких закладено стереотипні ролі жінок і чоловіків у суспільстві.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Практичне заняття №1. ГЕНДЕР ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНА КАТЕГОРІЯ

ПЛАН

1. Онтологічний статус поняття «гендер».
2. Методологічні засади гендерної теорії.
3. Фемінізм як боротьба за рівні права і можливості жінок і чоловіків.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Архангельська А. 'Чоловік' у слов'янських мовах. Рівне, 2007. 448 с.
2. Космеда Т.А., Карпенко Н.А., Осіпова Т.Ф., Саліонович Л.М., Халіман О.В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; Дрогобич: Коло, 2014. 472 с.
3. Маєрчик М., Плахотнік О., Ярманова Г. Гендер для медій. Київ: Критика, 2017. 216 с.
4. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. Київ: «К.І.С.», 2004. 536 с.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. На прикладах проілюструйте, що таке *гендер*.
2. Перелічіть чинники, що свідчать про культурну зумовленість гендеру.
3. Запропонуйте по одному прикладу поляризації в медійних текстах або рекламі.
4. Наведіть приклади, як тлумачать поняття *фемінізм* та *маскулінність* у різних народах.
5. Поясніть, у чому проблематичність твердження, що стать є біологічною, бінарною і незмінною.
6. Проаналізуйте окремі зауваги зі статті Н.В. Собецької «Гендер і мова у сучасному лінгвістичному світі» (<http://ukrmova.com.ua/zmist->

та висловіть власні думки, наведіть приклади подібного.

У програмах телебачення, рекламі, текстах журналів і газет можна натрапити на випадки неоднакового зображення статей. У мові засобів масової інформації трапляються ігнорування та непомітності жінок через використання родових іменників і займенників. Це буває, зокрема, коли чуємо або читаємо вислови на зразок Сьогодні гостем програми Н була Тіна Кароль – переможець конкурсу тощо. Часто мова рекламних роликів є такою, що ігнорує одну зі статей, наприклад: А ти вже під'єднався?

На жаль, у газетних колонках, на сторінках журналів чи у засобах масової інформації зберігається тенденція зображувати чоловіків через їхні здобутки, а жінок – через зовнішність і стосунки з чоловіками. Зокрема, автори статей про відомих спортсменок часто зазначають їхній сімейний стан, кількість дітей, згадують їхню зовнішність, тоді як про чоловіків-спортсменів цього не повідомляють. Часто у статтях відомих жінок-політиків, економістів, культурних діячів називають чарівними жінками, привабливими блондинками, секс-символами, проте важко уявити подібні висловлювання на адресу чоловіків. Дослідження на матеріалі мови ЗМІ виявили спільні риси зображення жінок у таких джерелах. Зокрема, неоднаковою є репрезентація гендеру в різних рубриках новин. Героями політичних та економічних рубрик є майже без винятку чоловіки. Жінок здебільшого згадують на шпальтах газет, де йдеться про сім'ю, дітей, здоров'я, моду тощо. Також жінки часто потрапляють до газетних повідомлень, лише коли стають жертвами насилля, нещасних випадків або згадуються лише як чиїсь дружини, дочки [4, с. 219]. Гендерні стереотипи виявлено майже в усіх наявних типах текстів, досліджуваних на наявність сексизму. У результаті цих напрацювань майже всі види й жанри текстів, що належать до сфери освіти, засобів масової інформації, права, бізнесу, державного управління, науки та інституційної релігії, визнано дискримінаційними стосовно жінок.

Зокрема, дослідження шкільних підручників для учнів молодших класів, а також обробка дитячих книжок показали, що більшість текстів мають андроцентричну орієнтацію: інформація подається в них із чоловічої позиції (через використання родових іменників і займенників), тоді як «присут-

ність» жінок у текстах або майже непомітна, або до них ставляться як до другорядних. Згадаймо казку про «Ріпку»: Посадив дід ріпку... Кличе дід бабу. Тут дід виступає головним виконавцем і організатором діяльності другорядних персонажей. Або ж у казці «Пшеничний колосок»: півник і мишенята Круть та Верть чоловічого роду, причому півник виконує в казці стереотипно і чоловічу (обмолотив й до млина завіз), і жіночу роботу (тісто замісив, напик пиріжків), жіночий персонаж у казці взагалі відсутній.

Великий інтерес становить гендерне дослідження і в професійній комунікації. Так, у результаті тривалої роботи лінгвістів з дослідження гендерної специфіки професійного спілкування встановлено, що чоловіки і жінки виявляють тенденції до різних стилів ведення полеміки. Чоловіки рідше погоджуються з критикою, частіше вдаються до іронії, посиляються на авторитети, використовують менше мовних засобів, що виражають непевненість, і в результаті справляють враження більш компетентних і впевнених у собі і своїй правоті фахівців. Чоловікам складно сприймати темп, швидкість, емоційність та експресивність жіночої мови. Водночас жінкам не завжди зрозуміла повільність, надмірно скрупульозна обміркованість та аргументація чоловічих думок. Дослідники вважають, що жіночій мові властива поміркованість лексики, у ній частіше трапляються застарілі слова та звороти. На відміну від жінок, чоловіки краще сприймають нове в мові, вони більше вживають неологізмів, термінів. Було встановлено, що з підвищенням рівня освіти мовців відмінності у їхній лексиці стираються. Комунікація чоловіків носить більш екстравертний, дієвий, конкретний і предметний характер, а комунікація жінок – більш інтровертний, емоційний, узагальнений і метафоричний [1, с. 16]. Проте необхідно зазначити, що саме усвідомлення гендерних особливостей може сприяти вдосконаленню людської комунікації.

Сформований протягом тисячоліть підлеглий чи завуальований статус жінки в андроцентричному суспільстві настільки глибоко закарбувався і в системах індоєвропейських мов, де граматично і морфологічно жіночий рід виступає вторинним, похідним від чоловічого, настільки звично проявляється в будь-якому дискурсі, що, перебуваючи всередині такої системи, важко усвідомити її вплив на формування кожної конкретної гендерно маркованої інтеракції.

Цікаво, що ці тенденції зберігалися незалежно від статі авторів підручників – як чоловіки, так і жінки використовували сексистські практики. Дослідження інших текстів, використовуваних у школах та університетах, показали подібні результати: жінок у цих підручниках непомітно, а якщо вони стають помітними, їх зображують у традиційних стереотипних ролях. Зокрема, жінок зображують передусім такими, які дбають про дітей, зайняті хатньою роботою, стурбовані своєю зовнішністю, переймаються своєю емоційністю, страхом, цікавляться культурою та зрештою віддані чоловікові, чоловікам або «йому» [5, с. 79]. Отож, вплив стереотипів на стиль і тактику спілкування різних статей був і залишається вагомим та значно поширеним явищем, що наштовхує на думку про нехтування або ж дискримінацію поглядів, висловлювань та дій жінок.

Деякі вчені зазначають: для того, щоб визначити, чи є вислів дискримінаційним стосовно однієї статі, необхідно сказати те саме про іншу статі. І якщо вислів здається дивним, смішним або незвичним, це означає, що й попередній вислів є гендерно дискримінаційним. Зокрема, якщо на перший погляд вислів «Усі люди – брати» не здається дискримінаційним щодо жінок, то його «перекидень» («Усі люди – сестри») здається кумедним і безглуздом [3, с. 57]. Це свідчить про те, наскільки глибоко вкоренилися гендерні стереотипи в нашу свідомість. Тоді як дехто вважає, що сексизм – це ознака мови й треба лише змінити щось у мові, заборонити одні слова та створити інші, – і проблема нерівного зображення статей у мові зникне навіки. Насправді, все не так просто, як здається на перший погляд. Сама мова не є сексистською, лише наше використання її ресурсів може бути таким.

У той час як одні носії мови навіть не здогадуються про те, що вона є сексистською, інші намагаються уникнути цього мовного явища. Це робиться передусім шляхом мовного планування. На необхідність мовного планування, тобто свідомого втручання в мову, вказали представниці феміністського руху. У цьому процесі беруть участь переважно жінки, спільним для яких, попри певні відмінні риси, є невдоволення неоднаковим зображенням у мові жінок (чоловіків).

Прихильники мовного планування мають різні погляди на заходи, яких необхідно вжити. Пропоновані заходи варіюють від незначних змін

наявних у мові форм до радикальніших змін, що передбачатимуть семантичні зміни, створення неологізмів і навіть створення цілком нової мови та розвиток альтернативних дискурсів, орієнтованих на жінок і які б могли краще передати жіночу перспективу. Необхідно зазначити, що однією з причин, через яку мають статися зміни в мові, вважає дехто, є те, що мовні зміни не встигають за соціальними. Зокрема, дослідники підкреслюють, що становище жінки в суспільстві змінилося, але ці зміни не відбито в мові.

Природні мовні зміни відбуваються поступово, ті чи ті мовні практики виходять з ужитку або впроваджуються до нього, а лише потім фіксуються у словниках, довідниках і підручниках з мови. У випадку з мовним плануванням ідеться про навмисне втручання до мовних процесів, яке здійснюють уповноважені особий установи. Прикладами мовного планування є, зокрема, реформи правопису, зміни національної або офіційної мови тощо. Планування мови, потребу в чому засвідчили феміністки, має на меті створення мови, яку називали безліччю термінів – несексистська мова, гендерно інклюзивна мова, гендерно нейтральна мова, лінгвістична рівність статей, інклюзивна мова, недискримінаційна мова, позитивна мова, неупереджена мова тощо.

АУДИТОРНА РОБОТА

Гра-Рухавка «Хто я?»

Мета: допомогти присутнім усвідомити, що різниця між людьми як особистостями більша, ніж різниця між статями.

Виконання вправи. Запропонуйте присутнім стати в коло і виконати завдання:

Слід визначитися і вибрати з трьох позицій ту, яка чомусь найближча. Для цього спробуйте повністю ототожнити себе із запропонованим словом, а потім зобразити його:

Ви: вітер, гора чи сонце?

Ви: поїзд, авто чи кінь?

Ви: урок, перерва чи канікули?

Ви: табличка з написом «Вхід заборонено», «Відкрито для відвідування» чи «Будь-ласка, хвилину зачекайте»?

Ви: хлопець, дівчина чи взагалі людина?

Обговорення:

Як ви вважаєте, чи були спільні позиції у дівчат? А у хлопців?

Від чого залежали відповіді?

Що ви можете сказати про останню позицію?

Підсумок. Різниця між людьми набагато суттєвіша, ніж різниця між статтями.

Вправа «Традиційні уявлення про чоловіка та жінку»

Мета: дати можливість групі за короткий термін досягнути нову інформацію та, спираючись на надані факти, зробити висновки.

Виконання вправи. Поділіть навпіл великий аркуш паперу. На одній половинці напишіть «жінка», на іншій – «чоловік». Коротко нагадайте групі правила мозкового штурму, а потім запропонуйте перелічити всі ті слова, які зазвичай характеризують жінок (наприклад: ніжна, тендітна, лагідна, вродлива...). До списку додайте слово «мати». Відповідно заповнюється друга половина. Зрозумілою, що там ви додасте (якщо цього не зробить група) слово «батько».

Після заповнення обох колонок візьміть і замініть «заголовки» – закресліть слово «жінка» і напишіть «чоловік»; відповідно замініть в іншій колонці слово «чоловік» на «жінка». Група має визначити, чи зміняться від цього характеристики. Підведіть групу до того, що всі характеристики, крім слів «мати» та «батько», залишаться незмінними.

Обговорення поки що не проводьте.

Підсумок. Насправді, єдиною різницею між чоловіком та жінкою є те, що вони мають різну анатомію та різні функції у відтворенні потомства. Така різниця називається біологічною статтю. Проте, все ж, дівчата та хлопці, жінки та чоловіки відрізняються одне від одного? Так, звісно. От про цю різницю, яка називається «гендер», ми і поговоримо в наступних вправах.

Вправа «Що таке гендер»

Мета: ідентифікація поняття «гендер» та його відмінність від поняття «стать».

Виконання вправи. Спочатку проведіть коротку дискусію щодо справедливості тверджень:

Домашнє господарство – справа жінки, а не чоловіка.

Кар'єра заважає жінці бути хорошою жінкою та матір'ю.

Чоловік мусить бути главою сім'ї та контролювати сімейне життя.

Дайте визначення поняття «гендер» зі словника, що знаходиться в кінці посібника.

Обговорення. Обговоріть із групою визначення «гендер», як і наскільки правильно група його зрозуміла. Окресліть «гендерні ролі» чоловіків і жінок, як вони з'являються. Дайте відповіді на всі запитання присутніх і з'ясуйте, за змогою, всі «темні плями». Для цього використайте матеріали з інформаційної частини цього заняття.

Зверніться до групи:

Чим відрізняється поняття «гендер» від поняття «стать»?

Зворотний зв'язок:

Попросіть групу навести свої приклади розуміння понять гендеру й статі.

Практичне заняття №2.

ГЕНДЕР ТА ГЕНДЕРОЛОГІЯ

ПЛАН

1. Гендерологія як теоретична основа гендерної політики.
2. Зв'язок гендерної лінгвістики із соціолінгвістикою та психолінгвістикою.
3. Поняття норми в гендерології.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Архангельська А. 'Чоловік' у слов'янських мовах. Рівне, 2007. 448 с.
2. Космеда Т.А., Карпенко Н.А., Осіпова Т.Ф., Саліонович Л.М., Халіман О.В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; Дрогобич: Коло, 2014. 472 с.
3. Маєрчик М., Плахотнік О., Ярманова Г. Гендер для медій. Київ: Критика, 2017. 216 с.
4. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. Київ: «К.І.С.», 2004. 536 с.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. На прикладах проілюструйте, що таке *дискурсивна влада*.
2. Аргументуйте тезу, що дискурсивні влади пов'язані з тілесністю.
3. Поясніть поняття *норма*, *нормативність* і *нормальність* щодо особистості та її поведінки.
4. Які групи людей були дискурсивно створені в різні періоди історії на основі таких ознак:
 - а) колір очей, волосся, форма черепа, носа тощо;
 - б) здруженість / неодруженість (напр. неодружені жінки віком понад 20 років були..., неодружені жінки, що народили дитину...);
 - в) мова (напр., використання української мови призводило до..., незнання української мови призводило до...), наведіть приклади.
5. Поясніть терміни: соціальні інститути, девіація.
6. Проаналізуйте статтю Фісяк І.Є «Гендерний аспект в семантиці фразеологізмів, що означають міжособистісні відносини»

(http://eprints.zu.edu.ua/6404/1/vip_58_49.pdf) та наведіть приклади українських аналогів фразеологізмів на всі запропоновані ФО.

Фісяк І.Є., здобувач (Київський національний лінгвістичний університет)

*Гендерний аспект у семантиці фразеологізмів,
що означають міжособистісні відносини*

Стаття присвячена дослідженню фразеологічних одиниць німецької мови, що об'єднані спільним значенням «міжособистісні відносини», зокрема відносини між чоловіком та жінкою. У статті розглядаються особливості структури та семантика фразеологічних одиниць, які вважаються гендерно маркованими, стереотипність їх вживання та утворення. Метою статті є семантичний аналіз фразеологічних одиниць (далі ФО), які означають відносини між особами протилежної статі, а також дослідження специфіки відображення гендерних стереотипів фразеології німецької мови. Гендерні дослідження – це соціокультурний конструкт, який пов'язаний із приписанням індивіду певних якостей та норм поведінки на основі його біологічної статі. Становлення та інтенсивний розвиток гендерних досліджень у лінгвістиці припадає на кінець XX століття, що пов'язане із змінами наукової парадигми в гуманітарних науках під впливом постмодерністської філософії. Новий підйом процесів категоризації, відмова від признання об'єктивної істини, інтерес до суб'єктивного, до приватного життя людини, розвиток нових теорій особистості, зокрема теорії соціального конструктивізму призвели до перегляду наукових принципів вивчення категорії етнічності, віку і статі, які раніше інтерпретувались як біологічно детерміновані. Новий підхід вимагав нової термінології, яка б більш точно відповідала методологічним цілям дослідників, що і стало причиною введення в науковий опис терміну «гендер», який покликаний підкреслити суспільно обумовлений характер статі, його конвенційність, інституціональність та ритуалізованість. Цей підхід яскраво стимулював вивчення лінгвістичних механізмів проявлення гендеру в мові та комунікації [1: 22]. Власне поняття «гендер» виникло у кінці 80-х років, воно бере свій початок із часів феміністичних рухів у США. Антрополог Гаї Рубінг висвітлювала у своїх працях так звану «статеву-гендерну систему», яка полягала в тому, що «стать» означає біологічне поняття, а «гендер» – суспі-

льне [2: 567]. Лінгвістична гендерологія співвідносить мову з особистістю за ознакою соціальної статі. Варто зазначити, що сучасна лінгвістика переживає своєрідний «гендерний бум», а тому можна і варто говорити про накопичені ідеї, напрями пошуків та експериментів, маючи на меті становлення лінгвістичної гендерології, бо гендер, як жодне інше соціолінгвістичне поняття, закорінений в умови життя, реалії, норми і традиції певної культури. Гендерні ознаки мовної картини світу – це сутнісні прояви пізнання світу крізь призму чоловічого і жіночого бачення, що інтегрують універсальні та національно специфічні ознаки, оприявнюють особливості номінативної та комунікативної діяльності чоловіків і жінок, а також вплив статі на мовну практику та мовну поведінку [3: 32]. Чоловіки і жінки по-особливому лінгвалізують і пізнають світ та одне одного у своїй мові, але їхні істини, зумовлені статтю, не повинні претендувати на універсальність. Радикальна психологія дає підстави стверджувати: є почуття, що їх переживають тільки жінки або тільки чоловіки; є смисли, які формуються у свідомості тільки жінки чи тільки чоловіка, а отже, є відповідний цим настановам вибір мовних засобів, природний для одних і неактуальний, необов'язковий для інших. Відмінність між статями навертає лінгвістику до відповіді на низку питань: якими у мові є чоловіки і жінки, які комунікативні механізми включено в обопільний зв'язок між статями, які фрейми – соціально закріплені лінгвоментальні моделі поведінки, що забезпечують релевантне спілкування і декодування, – є функціональними в цих різних мовних світах [4: 218]. Гендерна стратифікація як один із базових поділів суспільства й підґрунтя його соціальної організації, є складником такого консенсусу. Саме тому гендерно-стереотипне висвітлення суспільних ролей та образів жінок і чоловіків дуже характерне для суспільного та мовного процесів. Гендерні настанови виявляються, насамперед, у сценаріях мовної поведінки чоловіків і жінок, позначених доволі високим ступенем стереотипізації, відтворивши яку, можна легко структурувати більш-менш цілісний портрет різностатевих мовних особистостей [4: 219]. Якщо порівнювати лексичний склад мови чоловіків та жінок, то очевидним є той факт, що чоловіки більше жінок чутливі до нових фактів щодо мови, вони вживають більшу кількість неологізмів, а також слів із термінологічної та професійної лексики [5: 19]. Жінки більшою мірою, ніж чоловіки, ви-

користовують так звані престижні форми слів, новомодні іноземні запозичення [6; 7]. Певні гендерно релевантні особливості торкаються також фразеологічного фонду німецької мови. Зокрема кожній статі приписуються певні стереотипи, щодо суспільних норм, правил поведінки, стилю життя, які створювалися та поширювалися протягом багатьох століть. Споконвіку традиційним І.Є. Фісяк. Гендерний аспект у семантиці фразеологізмів, що означають міжособистісні відносини вважалося зображати жінку слабкою, навіть дещо менш значимою у відносинах, чоловіка – навпаки сильним, мужнім, владним. Основними причинами гендерної стереотипності ФО є різні функції, які виконують жінки та чоловіки в суспільстві, що склалися історично, різні типи характеру, якими вони наділені: наприклад, жінок прийнято вважати більш спонтанними, емоційними, нестриманими, чоловіків – виваженими, морально стійкими. У сфері гендеру маркерами, які вказують на стосунки між представниками протилежної статі, можуть виступати терміни спорідненості, антропонімічні лексеми. Однак, дуже часто пряма номінація якостей відносин у фразеологічній одиниці відсутня. Такі фразеологізми співвідносяться з представником певної статі у свідомості реципієнта. Розглянемо гендерно релевантні ФО, які позначають міжособистісні відносини чоловіка та жінки у різних семантичних сферах та умовно позначимо найбільш поширені з них такі, як семантична сфера залицяння, одруження, відносин у шлюбі. У ряді фразеологізмів семантичної групи залицяння більшість ФО спрямовані на вираження зацікавлення чоловіка жінкою, наприклад: *jmdn. den Hof machen* – залицятися [8: 147], *auf Freiersfüßen gehen / wandeln* – вирушати на пошуки нареченої [8: 147], *ein Mädchen anbaggern* – фліртувати з дівчиною [8: 147]. Здебільшого ФО з даним семантичним значенням носять негативний відтінок та є дещо некоректними по відношенню до жіночої статі, наприклад: *hinter jedem Kittel herlaufen* – бігати за кожною спідницею [9 : 1: 382], *sich einen Zahn aufreißen* – підчепити гарну (шикарну) дівчину (дослівно – зірвати зуб [9: 2: 335], *eine Schnecke angrabben* – підчепити гарненьку дівчину [8: 147], *sich einen Goldfisch angeln* – шукати (дослівно – піймати на вудочку) багату наречену [9: 1: 285]. Майже всі зазначені ФО даного семантичного значення належать до сучасної розмовної німецької мови та відображають відносини чоловіка та жінки модерної епохи, що не завжди висвітлює

їх найкращі якості. А такі притаманні чоловікам риси, як мужність, наполегливість, галантність відображає семантика старших за походженням ФО, наприклад: *sich jmdn. an Land ziehen* – добитись кого-н. [8:147], *auf Eroberungen ausgehen* (від: *erobern* – здобувати, завойовувати) – намагатись познайомитись з дівчиною [9: 1: 182], *die Cour machen* – залицятися, домагатися прихильності жінки [8: 147]. ФО групи, що позначають ставлення жінки до чоловіка, є порівняно незначною, та зображає жінку з позиції так-званої жіночої кокетливості, наприклад: *jmdm. schöne Augen machen* – кокетувати з ким-н., грати очима [8: 147]. ФО *jmdm. den Kopf verdrehen* – закрутити кому-н. голову [8: 147], *jmdn. anmachen* – залицятися до кого-н. [8: 147] є нейтральними з позиції гендерної релевантності та можуть стосуватися, як жінки, так і чоловіка. Особливістю семантики сфери залицяння є те, що стратегічно ФО можуть вживатися для вираження згоди / відмови, наприклад: *einen Korb kriegen / bekommen* – отримати відмову (дослівно – отримати кошик) [10], *jemandem einen Korb geben* – відмовити комусь (дослівно – вручити комусь кошик) [10]. Цікаво, що з позиції ментальності німецького народу, ключовим словом у даних ФО є *der Korb* – кошик, оскільки історично склалося так, що в Німеччині на знак відмови юнаку дівчина виставляла перед входними дверима кошик, в Україні ж таким об'єктом був гарбуз. Досліджуючи гендерний аспект, бачимо, що так звані ФО згоди / незгоди вживаються тільки з позиції жінки. У такому співвідношенні підтверджується стереотипне уявлення чоловіка як мисливця, завойовника, а жінки – як об'єкта його уваги, проте власниці остаточного вибору у даних відносинах. У семантичній сфері, що позначає одруження, ФО наводяться з чоловічої або жіночої точки зору, де «друга стать» виступає в ролі об'єкта, наприклад: *jemanden zum Altar führen* – вести когось під вінець [10], а також з точки зору взаємного впливу, наприклад: *die Ringe tauschen / wechseln* – обмінюватися обручками [10], *in den Ehehafen / Hafen der Ehe einlaufen* – одружитися (дослівно – вступити у гавань шлюбу) [10], *in den heiligen Stand der Ehe treten* – одружитися (дослівно – ступити на святий нісок шлюбу) [10], *den Bund fürs Leben schließen* – заключити союз на все життя [10]. Наведені вище ФО носять переважно позитивний, навіть дещо урочистий характер, не дискримінуючи у жодному разі права жодної статі. В окремих випадках такі ФО, як *eigenen Herd*

gründen – створити власну сім'ю (дослівно – заснувати власну плиту) [10], містять семантику не тільки взаємовідносин, що ґрунтуються на почуттях та бажанні прожити життя разом, але й взаємному побуті. Вісник Житомирського державного університету. ФО одностороннього впливу із семантичним значенням "одружувати когось на собі" можуть одночасно бути конотованими позитивно так і негативно, тому що означають не взаємну згоду обох сторін на шлюб, а одноосібну, тобто мають на меті своєрідне поневолення одного із учасників таїнства, наприклад: *unter die Haube kommen* – одружуватися (про жінку), дослівно – одягати очіпок – символ того, що дівчина одружена та повинна ходити з покритою головою [10], *vor Anker gehen* – одружитись (про чоловіків), дослівно – стати на якір (тобто припинити своє «плавання» у парубоцтві [8: 27], *Mädchen an den Mann bringen* – віддати дівчину заміж [9: 2: 36]. Низка віддієслівних фразеологізмів семантичної сфери, що позначає стосунки у шлюбі, описує різні якості відносин між чоловіком та жінкою: від максимально позитивно забарвлених до максимально негативних. Умовно їх можна поділити на дві групи: 1) ФО, які відображають ставлення через почуття; та 2) ФО, які відображають ставлення через дії. Розглянемо першу групу. Так, наприклад, ФО із семантичним значенням «кохання»: *mit einer Affenliebe an jemandem hängen* – надзвичайно (перебільшено) кого-н. кохати (дослівно – кохати кого-н. «мавпячою любов'ю») [10], *jemanden zum Fressen gern haben* – дуже любити кого-н. (дослівно – любити так, що з'їсти хочеться) [10], *jemandem zu Füßen liegen* – обожнювати кого-н. (дослівно – валятися в ногах) [10], *jemanden ins Herz schließen* – покохати когось (дослівно – зачинити в серці) [10], *für jemanden einen Platz im Herzen haben* – любити когось (дослівно – мати для когось місце у своєму серці) [10] є конотованими позитивно, навіть у деяких випадках – радикально позитивно. Протилежними за значенням до них є ФО із семантичним значенням «ненависть» (їх кількість значно менша: *jmdn. aus dem Grund seines Herzens hassen* – ненавидіти від усієї душі [10], *jemandem das Herz brechen* – розбити серце [10]. До другої групи ФО (що відображають ставлення через дії) належать фразеологізми, які означають відносини чоловіка та жінки у побуті, та носять переважно негативний характер: *den Pantoffel führen* – верховодити в домі (про жінку) [9: 2: 94]; *unter dem Pantoffel stehen* – бути під каблуком [9: 2: 95]; *j-n unter*

dem Pantoffel haben – тримати кого-н. під п'ятою (під каблуком) [9: 2: 95]; *j-n zum Hahnrei machen* – зробити рогоносцем кого-н. [9: 2: 295]. Цікавим є той факт, де на противагу твердженню, що шлюб здавна за стереотипами був символом покори, певної залежності жінки від чоловіка, у мові ж представлені ФО, що семантично відображають гноблення чоловіка жінкою, а не навпаки. Звідси висновок: або уявлення про сім'ю, що історично склалися, є хибними, або ж особам жіночої статі властиве більш активне використання та створення мовних зворотів, так звана балакучість, особливо у побутовій сфері, тому чоловіки, в силу своєї стриманості та важеності, виступають рідше позитивними фігурантами в даних ситуаціях. Дещо іншою є позиція жінки в сучасному світі. Якщо раніше вважалося успішним для жінки *in festen Händen sein* [9: 1: 306] – бути зарученою, одруженою (дослівно – знаходитися у міцних / надійних руках), то тепер має місце у мові так звана жіноча емансипованість, що висловлює бажання жінок до незалежності, самостійності, наприклад: *nicht mehr das Heimchen am Herd spielen wollen* – дослівно – не бажати гратися у домашню іграшку біля плити [8: 725]. Спираючись на дослідження, семантика гендерно маркованих ФО відображає формування та укорінення певних стереотипів щодо зображення чоловіка та жінки у їх взаємовідносинах. Так жінки фігурують переважно як об'єкти впливу, тобто не є активними фігурантами у відносинах, а чоловіки виступають сильними, значущими, впливовими. Значна кількість ФО даної семантичної групи виражає негативну оцінку чоловіка або жінки з позиції протилежної статі (особливо це стосується сфери побутових відносин). Але з розвитком суспільства побутові відносини відходять на другий план, більше уваги зосереджується на позиції жінки в соціумі, її кар'єрному рості, значення набуває емансипованість жінки, що головним чином знаходить відгуки у збагаченні лексичного складу сучасної німецької мови. Таким чином, у гендерно маркованих ФО відображені процеси розвитку суспільства та мови, де зростає значення жінки як особистості, набуває значення її рівноправність у відносинах з чоловіком, але знижується шанобливе до неї ставлення чоловічої статі.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Поясніть твердження:

Основною причиною виникнення непорозумінь між чоловіком та жінкою є предмети побутово-сімейного характеру. За статистикою саме через це і відбувається більшість розлучень (70%), а вступати у шлюб хочуть лише менше третини (30%). Наприклад, у мусульманських країнах діє закон шаріату, згідно з яким жінка не має права перебирати на себе чоловічі права, а також вдаватися до будь-якого чаклунства. За невиконання цього закону на жінку очікує смертна кара. Що стосується арабських країн, то там дозволена полігамія, тобто чоловік може мати декілька жінок (за Кораном – максимум 4). Жінка в ісламі має право на розлучення через утиски чоловіка, а також право на матеріальну та моральну компенсації. У більшості африканських країн взагалі констатують дуже несприятливі умови для життя, відсутність мінімальних чинників для забезпечення нормального процесу життєдіяльності. В таких країнах середня тривалість життя жінок набагато нижча за чоловіків. Країни Південної та Південно-Східної Азії характеризуються значною зайнятістю жінок у сільському господарстві, їх низькою тривалістю життя, а також високим гендерним паритетом в системі освіти. В країнах Центральної та Латинської Америки найгостріше питання гендерної нерівності проявляється в освітній сфері. Найкраща гендерна ситуація простежується у високорозвинених світових держав та країн Західної Європи. У цих країнах наявна фактична рівність у правах жінок та чоловіків, а також характерною особливістю є постійне проведення заходів, спрямованих на зрівноваження гендерної ситуації. Що стосується сфери працевлаштування, то жінкам знадобиться як мінімум 170 років, щоб досягнути такої ж оплати праці як і чоловікам. Різка прірва між економічною нерівністю статей зумовлена призупиненням світового прогресу. Розрив між статями зараз складає приблизно 59%. Нині у світі зайнято 81% чоловіків, та 54% жінок. Було створено перелік країн, які досягли найкращого прогресу у питаннях гендерної рівності. Як бачимо лідирує у цьому списку Нікарагуа, а значного прогресу досягли Непал, Болівія та Камерун.

Всього у рейтингу було представлено 144 країни. На останніх позиціях – Ємен, Пакистан, Сирія, Саудівська Аравія та Чад. США – на 45-му місці, Британія – 20-му. Україна посідає 69 місце у світовому рейтингу. Найслабший з індексів – політична активність, набагато краща ситуація в галузі освіти. Аналізуючи ситуацію в Україні, можна стверджувати, що проблема гендерної рівності присутня практично у всіх сферах. У травні 2015 року серед українських студентів було проведено анкетування (загальна кількість учасників 260) з приводу проблем гендерної нерівності та гендерних стереотипів. Судячи з статистичних даних, можна зробити висновок, що більшість опитаних підтримують гендерні стереотипи та гендерну нерівність, а також вважають ідеальним образ жінки, який не відповідає умовам та механізмам устрою сучасного суспільства. Принцип гендерної рівності закріплений в Конституції України. Стаття 3 Конституції закріплює рівність чоловіків та жінок в усіх сферах життя. Окрім даної норми гендерної рівності торкаються ст.21, Зараз спробуємо з'ясувати частку жінок, задіяних у різних сферах суспільного життя України. Серед випускників українських університетів 55% становлять жінки, 63% жінок працюють або шукають роботу, 38% жінок обіймають керівні та високі посади, 11% жінок очолюють урядові міністерства. У 2000р. Україна взяла на себе зобов'язання перед ООН (підписавши Декларацію тисячоліття ООН «Цілі тисячоліття») до 2015 р. збільшити кількість жінок у парламенті до 30%. Це завдання виявилось нездійсненим через низький соціальний статус жінок, відсутність центрів політичної освіти населення, а також вплив стереотипу «політика – чоловіча справа». Також, згідно з інформацією Державної служби статистики, розмір середньомісячної заробітної плати жінки на 27% менший, ніж у чоловіків. Це з чималою кількістю проблем. Перша проблема – проблема подвійного навантаження. Практично в усіх індустріальних країнах світу загальний робочий час у чоловіків розподілено так: 2/3 на оплачувану працю та 1/3 – на неоплачувану. Для жінок – навпаки. Іншою проблемою є нестача професійних навичок та високі соціальні бар'єри (<https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/269.pdf>).

2. Наведіть 10 фактів дискримінації (несправедливого ставлення) за статтю, з якими Ви стикалися у власному житті чи були свідком /

свідкою. Поясніть на кількох (або всіх) прикладах, чому, на Вашу думку, так сталося.

3. Випадки, коли щось, що відбувається, має чітко простежуване гендерне підґрунтя, називають «гендерними історіями». Наприклад, одного разу аспірантка першого курсу Вікторія зібралася їхати на першу у своєму житті наукову конференцію. Хвилюючись, щоб не запізнитися на потяг, вона прийшла на вокзал заздалегідь. Та коли хотіла вже зайти до вагону (надворі було прохолодно і потяг – ось же він!), її спинив провідник: «Почекай! Нехай спочатку чоловік перший зайде!».

Розкажіть свою гендерну історію, яка трапилася особисто з Вами чи Ви спостерігали її у житті когось із знайомих. Спробуйте прокоментувати, чому така історія сталася.

Практичне заняття №3.

ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНИХ АСИМЕТРІЙ У МОВНОМУ ВІДОБРАЖЕННІ

ПЛАН

1. Прояви андроцентризму мови та культури: взаємодія інтрамовних та позамовних чинників.
2. Інтрамовні чинники: структура мови, можливості вербального вираження концепту «стать»; характерологічні особливості мови.
3. Позамовні чинники: особливості культури, ціннісні константи маскулінності і фемінінності; історичні та політичні чинники; між культурна взаємодія.
4. Поняття мовного сексизму, суспільного сексизму та політкоректності.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Архангельська А. 'Чоловік' у слов'янських мовах. Рівне, 2007. 448 с.
2. Космеда Т.А., Карпенко Н.А., Осіпова Т.Ф., Саліонович Л.М., Халіман О.В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; Дрогобич: Коло, 2014. 472 с.

3. Маєрчик М., Плахотнік О., Ярманова Г. Гендер для медій. Київ: Критика, 2017. 216 с.
4. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. Київ: «К.I.C.», 2004. 536 с.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Поясніть та проаналізуйте тезу:

Чомусь у дискусіях про гендер часто забувають згадувати, що, власне, гендерна рівність є завданням державної гендерної політики України. Україна, приєднавшись до Декларації Тисячоліття ООН разом з іншими 189-ма країнами світу, також взяла на себе зобов'язання досягти, зокрема, п'ятої з Глобальних цілей сталого розвитку ООН – «Гендерна рівність».

2. Ознайомтесь із текстами.

Як ми вже з'ясували, гендер є соціальним конструктом. А раз так, має бути і джерело, що його створює. На цю мегароль, звичайно, годиться лише культура. Саме вона встановлює і, водночас, контролює норми і цінності, поведінкові стандарти, набори соціальних ролей. Новонароджена дитина взагалі нічого не знає про цей світ. Вона й гадки не має, що тут є правильним / неправильним, гарним / поганим, нормальним / ненормальним, до чого слід прагнути, а чого уникати. Більш того, певний час після народження вона навіть не усвідомлює свою стать і, відповідно, не може вибудовувати належну поведінку, бо просто не знає, як це робити. Існують конкретні «конструктори» (їх ще називають агентами соціалізації), за допомогою яких культура творить гендер. Найбільш впливовими є наступні: Сім'я. З перших днів свого життя новонароджена дитина потрапляє під вплив сім'ї, зокрема, батьків. Саме в сім'ї починають засвоюватися базові цінності та норми життя серед людей. Однолітки, друзі. Паралельно із сім'єю та освітою, на світогляд дитини неминуче впливають її однолітки, друзі, приятелі, які, у свою чергу, теж є продуктами культури і часто того не усвідомлюючи, ретранслюють якраз суспільно-схвалювальний сценарій. Медії. Вплив засобів масової інформації (зокрема, телебачення, останнім часом – так званих нових медіа, тобто соціальних мереж) значно зріс саме в наші дні через велику інтегрованість дітей до мережі інтернет. Саме це «конструкторське бюро» синхронно транслює окремо для кожної статі певні набори цінностей, норм, зразків поведінки,

навіть цілі життєві сценарії. [Гендерний сценарій – це сукупність особистісних характеристик, зразків поведінки, певного життєвого вибору, яку суспільство «приписує» людині відповідно до її статі та «вимагає» практично втілити у життя, застосовуючи у разі «непокори» різні санкції].

3. Згідно традиційного сценарію, найбільш важливою метою для дівчини є «вдало вийти заміж і народити дитину». В іншому разі життя жінки вважається пустим, таким, що не склалося. Тому оточення змалку і стращає бідолашну: «Будеш нечепурою, ледащою, поганою хазяйкою – заміж не вийдеш / ніхто тебе не полюбить». Тобто, у жіночій статі формується ставлення до шлюбу як до обов'язкового життєвого пріоритету № 1. На жінку негласно покладається і відповідальність за міць шлюбу, адже вважається, що саме вона апріорі у ньому «більш зацікавлена».
4. Життєвий сценарій хлопчика неодмінно пов'язаний з перетворенням у справжнього (читай – сильного) чоловіка і досягненням успіху в житті (читай – матеріальної забезпеченості). «Чоловічим» пріоритетом проголошується фізичний та інтелектуальний розвиток, і як наслідок – гарна робота й успішна кар'єра.
5. Подумайте над тими особистісними рисами і якостями, які культура хоче бачити (а значить і розвиває) у хлопчиків і у дівчаток. Складіть їх перелік.
6. Дайте відповідь на питання, залежно від статі:
 - до чого ми маємо прагнути у житті та якими шляхами йти до цілей;
 - чим займатися у житті, а що вважати зайвим, непотрібним;
 - які професії обирати, наскільки швидко та інтенсивно будувати свою кар'єру і чи будувати її взагалі;
 - що саме «дозволяти» собі в особистих стосунках та які ролі виконувати в сім'ї;
 - як і де проводити свій вільний час, скільки саме його мати.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Ознайомтеся із повними текстами згаданих нормативних документів та укладіть перелік кроків, які б Ви могли зробити найближчим часом у сфері Вашої діяльності на реалізацію державної гендерної політики (7-10 пунктів).

або

Визначте перелік аспектів, дій, завдань, які, на вашу думку, не знайшли відображення у цих нормативних документах.

1. КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ (28.06.1996)
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (06.10.1999)
3. Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (06.10.1999)
4. ЗАКОН УКРАЇНИ Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (05.06.2003)
5. ЗАКОН УКРАЇНИ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (08.09.2005)
6. ПОСТАНОВА КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ Про проведення гендерно-правової експертизи (12.04.2006)
7. РОЗПОРЯДЖЕННЯ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ Про схвалення Концепції Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на 2006-2010 роки (05.07.2006)
8. ПОСТАНОВА КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ Про затвердження ДЕРЖАВНОЇ ПРОГРАМИ забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період ДО 2016 РОКУ (26.09.2013)
9. Загальна декларація прав людини (10.12.1948)
10. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (19.10.1973)

2. Перегляньте, будь-ласка, відомий мультфільм «Рапунцель»: <https://uakino.club/cartoon/317-rapuncel-zaplutana-storya.html>

Як диференціальна соціалізація відобразилася на образах та діях персонажів? Яку доволі типову для нашої культури поведінку дівчат і хлопців може сформувати цей фільм?

Практичне заняття №4.

ГЕНДЕРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

ПЛАН

1. Огляд сучасних досліджень мовної комунікації.
2. Мовленнєва взаємодія, комунікативні тактики та стратегії.
3. «Конфлікт» стилів спілкування.
4. Причини комунікативних невдач.
5. Гендерні стереотипи мовленнєвої поведінки.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко О.С. Концепти ЧОЛОВІК і ЖІНКА в українській та англійській мовних картинах світу: автореф. ... дис. канд. філол. наук: 10.02.17. Донецьк, 2005. 19 с.
2. Говорун Т., Кікінежді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. 384 с.
3. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 308 с.
4. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. Київ : «К.І.С.», 2004. 536 с.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте тези.

Стереотипи існують у свідомості і підсвідомості людей, відбиваються в одиницях мови та моделях мовленнєвої поведінки. Мовні стереотипи зокрема є складовою етимологічного і переносного значення слів, ідіом і виявляються релевантними в межах певної культури. Гендерні стереотипи як частина мовних стереотипів присутні в тому чи іншому варіанті свого вияву практично в усіх мовах, отже, мають загальнолюдський характер.

Гендерний стереотип є окремим різновидом стереотипу, що відбиває у мові культурно і соціально зумовлені думки та пресупозиції про ознаки, атрибути і норми поведінки представників обох статей. Існуючи у свідомості, формуючись у мові та реалізуючись через мовлення, гендер є одним з параметрів особистості. Базуючись на понятті «стать» як біологічної субстан-

ції, гендер є суспільно зумовленим розумовим конструктом, який впливає на сприйняття базових оцінних компонентів мовної особистості (Ткачик О.В.)

2. Зробіть висновок, провівши аналіз гендерних стереотипів в українському фольклорі.

- Чи у своїй більшості фольклорні тексти відображають ієрархічність стосунків «чоловік жінка» при маскулінній позиції першості? Зображення представників різної статі, відображене в українському фольклорі, робить внесок у формування стереотипно позитивного образу типового чоловіка як соціально активного, сильного, владного, практичного, обізнаного, керуючого тощо та типової жінки вродливої, слухняної та пасивної за межами сім'ї.
- Дослідження антропологічного та анімалістичного компонентів вінта вона – образів персонажної системи фольклорних текстів робить очевидною розподіленість сфер діяльності персонажів у плані «сім'я зовнішній світ». Негативної характеристики набуває діяльність жінки за межами домашньої сфери, чоловічі персонажі критикуються за небажання працювати або втрату працездатності.
- Наведіть приклади казок, де підкреслюється краса як стереотипно важлива жіноча риса, що підпорядковується суто практичній меті: типові ролі ідеальної жінки вміла господиня, турботлива мати та вірна дружина, або ж активність, необмеженість у просторі, рішучість, розум, емоційна стриманість основні позитивні якості маскулінних персонажів.
- Наведіть приклади українських паремій, що актуалізують насамперед прототипові маскулінні ролі активної соціальної особи (завойовника, годувальника, трударя) та успішну соціальну позицію, або ж асоціативні зв'язки, що пов'язують жінку з сім'єю, домівкою; наголошують на ролі матері, дружини, господині.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Прочитайте твердження нижче та до кожного з них зазначте:

- а) це є наслідком природи (біології) чи культури?
- б) чому Ви так думаєте.

1. ЖІНКА ВИНОШУЄ І НАРОДЖУЄ ДІТЕЙ.

2. ХЛОПЧИКИ БІГАЮТЬ ШВИДШЕ ЗА ДІВЧАТОК.

3. ЖІНКИ КРАЩЕ ДОГЛЯДАЮТЬ ЗА ДІТЬМИ.
4. ЖІНКИ КРАЩЕ ДОГЛЯДАЮТЬ ЗА ХВОРИМИ І ЛІТНИМИ ЛЮДЬМИ.
5. НА ДОГЛЯД ЗА ЗОВНІШНІСТЮ ЖІНКИ ВИТРАЧАЮТЬ НА МІСЯЦЬ В СЕРЕДНЬОМУ 39 ГОДИН, А ЧОЛОВІКИ – 4 ГОДИНИ.
6. У ЧОЛОВІКІВ РОСТЕ БОРОДА.
7. ЧОЛОВІКІВ БІЛЬШЕ НА КЕРІВНИХ ПОСАДАХ.

Практичне заняття №5.

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ МОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

ПЛАН

1. Значення гендера в управлінні. Мова і ЗМІ як чинники формування гендерної рівності або нерівності.
2. Теоретичний аналіз гендерних проблем в управлінні та їх відображення в ЗМІ.
3. Шляхи подолання мовного сексизму.
4. Поняття фемінітивів та їх творення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко О.С. Концепти ЧОЛОВІК і ЖІНКА в українській та англійській мовних картинах світу: автореф. ... дис. канд. філол. наук: 10.02.17. Донецьк, 2005. 19 с.
2. Говорун Т., Кікінежді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. 384 с.
3. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 308 с.
4. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. Київ: «К.І.С.», 2004. 536 с.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте тези.

Роль медій у гендерному реформуванні мови

Правильна мова

Термін літературна мова відомий вам ще зі школи як «правильна мова», яка протиставляється розмовній і узусу. Однак сьогодні, у зв'язку з

потужним розвитком та впливом на соціум різних медій (теле-, кіноіндустрії, преси), постає питання про неточність самого поняття літературної мови. Адже художня література – колись фундамент кожної національної мови – певною мірою витіснена різними медійними проектами, які мають не менший вплив на те, як люди говорять і що вважають нормою. Відтак, можливий варіант, що літературну мову і норму замінить «медійна мова» і відповідно нова норма.

З іншого боку, закономірно постає запитання: хто власне визначає норму? Скажімо, хто визначає, що в документах жінок треба називати викладач, лікар і аспірант, а в паспорті – громадянин, навіть попри те, що існують відповідні фемінітиви? Не в останню чергу відповідні важелі впливу тримають такі політичні інститути, як експертна група осіб, які укладають академічну граматику, словники та освітні програми для шкіл й університетів; самі освітні інституції; видавництва, які вибирають власну мовну політику, і, звичайно ж, медії. Згадані інституції закріплюють норми, забезпечують їх циркуляцію та відтворення в суспільстві. Так замикається «природний» цикл розвитку мови.

До прикладу, порівняймо вживання фемінітивів у діловому стилі української мови і в сучасній публіцистиці. Якщо в першому всіяко уникають жіночих відповідників до чоловічих назв за професіями (викладач, магістр, доцент, керівник дипломної роботи), то в другій, навпаки, спостерігається широке використання фемінітивів. Причому словотворчу активність виявляють навіть суфікси -иц-, -ин-, які раніше вживались рідко: робітниця, лижниця; кравчиня, княгиня.

Завдяки такій тенденції жінки стають дедалі більш видимими в окремих україномовних засобах масової комунікації («Вікна» на СТБ, «ТСН» на 1+1, «Час новин» на 5 каналі, «Репортер» на Новому каналі; газети «Експрес», «Україна молода», «Поступ»). Відтак, маємо підстави говорити про фемінізацію сучасної української мови, у якій постійно зростає кількість жіночих найменувань – відповідно до збільшення ролі жінок у різних сферах. Адже починаючи від першого українського друкованого словника («Лексис» Лаврентія Зизанія 1596 року), у якому було сім жіночих найменувань, і завершуючи сучасними словниками української мови, які налічують понад 3000 фемінітивів, кількість останніх невпинно зростає.

Незважаючи на це, більшість нових фемінітивів, які нещодавно з'явилися у медіях, не потрапляють до словників, а якщо і потрапляють, то тільки з позначкою розм. (розмовне), тобто до канону літературної норми їх не допускають укладачки та укладачі відповідних словників. І хоча лексична система мови починає розвивати більш видиме представлення жінки, проте політичні інститути – в особі редколегій словників, граматик чи правописів, а з ними й усієї видавничої та освітньої індустрії – стримують і не визнають того поступу, який відбувається в узусі, у мовному вжитку.

Водночас в інших медіях спостерігаємо тенденцію, коли нові фемінітиви навмисно маркуються стилістично: наприклад, слова критикеса, депутатка, керівниця можуть вживатись, щоб підкреслити негативне ставлення до жінки або виразити жартівливо-іронічний відтінок: Там (у Києві) є мафія критиканська і, можливо, певна група критикес буде мене атакувати (Знак); <...> якщо не враховувати порнозірку Чіччо Ліну, яка свого часу стала депутаткою італійського парламенту (Україна молода). Натомість позитивне або нейтральне ставлення виражатимуть радше іменниками чоловічого роду (критик, депутат, прем'єр-міністр).

Отже, мова ніколи не буває нейтральною: і сучасна літературна норма, яка є андроцентричною, і мова, реформована з погляду гендерної рівності, є ідеологічно заангажованими. Вибір між ними доводиться робити кожній людині – при цьому особистий вибір стає політичною позицією.

Поясніть термін «фемінітив», наведіть приклади з тексту. Вкажіть на гендерні метафори у тексті.

2. Утворіть фемінітиви від іменників:

автор –

амбасадор –

археолог –

борець –

виборець –

видавець –

виконавець –

генетик –

громадський діяч –

диктор –

дипломат –
дослідник –
знавець –
історик –
керівник –
кореспондент –
лектор –
математик –
митець –
мовознавець –
педагог –
підприємець –
політик –
посол –
прем'єр –
професіонал –
професор –
редактор –
творець –
теоретик –
улюбленець –
фахівець –
фотограф –
член-кореспондент АН України –

3. Напишіть есе на тему «Шляхи подолання мовного сексизму в Україні».

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Наведіть приклади стереотипних описів (чи зображень) чоловіків і жінок у ЗМІ за прикладом:

На сайті «BBCUkrainian» від 4 листопада 2010 р. з'явилася стаття із заголовком «Офіційно: чоловіки є слабшою статтю». http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news/2010/11/101104_sex_health_oh.shtml У ній же перше речення: «Науковці дослідили, що чоловіки, а не жінки є слаб-

шою статтю, і цей дисбаланс необхідно компенсувати». І тільки далі пишеться про те, що «чоловіки мають більше шансів захворіти на рак і більше шансів від раку померти». Редакція, пишучи цю статтю, ніби підмінює образи, на кшталт, «А, знаєте, насправді вислів «слабка стать» тепер треба вживати про чоловіків». А чому би взагалі цей образ слабкості не знищити?

2. Як Ви розумієте терміни: «сильна стать», «сильна половина людства», «слабка стать», «слабка половина людства». Поясніть, чому і як по-різному зображені чоловіки та жінки в рубриках новин.
3. Прокоментуйте цитату, наведіть приклади із ЗМІ:

Жінки в друкованих виданнях представлені передусім як авторки, професія журналіста значною мірою залишається доменом жінок. Як героїні інтерв'ю найчастіше з'являються акторки, співачки, як героїні матеріалів – нерідко як постраждалі від криміналу чи ДТП, у ролі багатодітних матерів, або, навпаки – матерів-невдах, матерів-проститутток. Себто наші ЗМІ певним чином творять для жінок гетто, з якого випускають дуже рідко (Джерело: Роман Кабачій, 2014).

Практичне заняття №6.

МАСКУЛІНОЦЕНТРИЧНІСТЬ У СИСТЕМІ КООРДИНАТ ПОСТПАТРІАРХАЛЬНОГО СУСПІЛЬНОГО МИСЛЕННЯ ТА МОВИ

ПЛАН

1. Маскуліноцентричність, теоретичні дослідження.
2. Фразеологія і маскуліноцентричність.
3. Жіночий стереотип про чоловіків.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Архангельська А. Маскуліноцентричність мови як образ світу, у слові явлений. *Słowo. Tekst. Czas. Szczecin*. 2005, Р. 326-330.
2. Тараненко О.О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух. *Мовознавство*. 2005, № 1. С. 3-25.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Опрацюйте розділ «Рід своїх слів в українській мові» із підручника Івана Огієнка «Наша літературна мова». Випишіть цитати, які Вам найбільше сподобалися.
2. Уважно прочитайте текст.

В сучасній україністиці спостерігаємо парадоксальне явище: з одного боку формальне визнання та повсюдне наголошення особливої ролі та місця жінки в культурі, суспільстві та історії України, оспівування українських «мадон» різного гатунку та чи не тотальне поклоніння Матері та Материнству; з іншого – цілковита відсутність ґрунтовних досліджень гендерних аспектів традиційної української культури. Нам доведеться визнати, що ми практично нічого не знаємо про повсякденне життя простих українських жінок в нашому історичному минулому, окрім того, що «загальновідомо»! Жінка в українців вважається темою сакральною (чи маргінальною?), відтак – табуованою (чи небажаною?). Міф про Особливу Українську Жінку-Берегиню наразі підмінив собою глибокі наукові розвідки. Джерело: Оксана Кісь, krona.org.ua Незважаючи на тривалу традицію, майже протягом усього ХХ століття питання рівності між чоловічою і жіночою статтю вважалися вирішеними радянською владою і не розглядалися філософською думкою. Однак оригінальним здобутком цього часу, органічним для української культури, є практична філософія В. Сухомлинського. Вона спрямована на утвердження пов'язаних із жіночою первиною цінностей: любові, турботи, краси, материнства, природи, рідної землі. Есенціалісти вибухнули аплодисментами, а конструктивісти вигукують щось про те, що погляди Сухомлинського нічого спільного з гендером не мають, позаяк лишень поглиблюють гендерні стереотипи і «вганяють» жінку і надалі в роль «хранительки домашнього вогнища». Простежуючи специфіку розвитку гендерного світу української літератури, слід врахувати традиції давнього письменства, починаючи від часів Київської Русі. У ньому яскраво відобразилися результати духовного протистояння міфологічних уявлень і вірувань предків, які досить високо підносили роль жінки, та християнської культури, писемні пам'ятки якої увібрали здобутки елліно-римського маскуліноцентризму («чоловічого

світу»). У результаті розбіжностей основоположних ідей постають і відмінні традиції тлумачення питань, які сучасною наукою означаються як гендерні. З одного боку, неповноцінність жінки виводилась із відомого біблійного сюжету: жінка від чоловіка взята і тому повинна йому коритися. Влада чоловіка над жінкою трактувалась як закон, що відповідає ієрархічній структурі держави: «жінці голова – чоловік, чоловіку – князь, князю – Бог» (Наталія Пушкарьова, 1989). Повчання і притчі малювали образ «покірливої», «тихої», «смиреної», «безмовної» дружини, вони були звернені як до жінок: «не супротивтеся, дружини, чоловікам своїм, але у всьому коріться їм, слухайтеся чоловічої волі», так і чоловіків: «не дай на тя жінці глаголити і не попусти її силі на тя наступати» (Наталія Пушкарьова, 1989). З іншого боку, мікроклімат у сім'ї, на думку авторів численних повчань, залежав саме від жінки: «Подобає жінці чоловіка мати яко голову на плечах, а чоловіку дружину свою – яко душу в тілі» (Наталія Пушкарьова, 1989). Не випадковим є звернення до чоловіків у пам'ятці XV століття «Ізмарагд»: «Не лишайте себе поради дружин своїх... все творіть по слову з дружинами своїми» (Наталія Пушкарьова, 1989). Розглядаючи дім і сім'ю як основне коло інтересів більшості жінок, необхідно зважувати на те, що в умовах середньовіччя з характерною для нього перевагою натурального господарства саме дім відіграв роль основного життєвого простору. Тож традиційний космополітичний патріархальний міф, що ставить чоловіка у смисловий центр і натомість витісняє і підкорює жінку, не зміг повністю утвердитися в українській культурі. До цікавих висновків дійшла вітчизняна дослідниця Майя Майєрчик, котра визначила інший міф – про душу-пташку, і цей міф, який дійшов до нас із дохристиянських часів «суперечить системі бінарних опозицій, не відповідає їм» (Марія Майєрчик, 2011). Тобто раніше, в часи палеоліту, не було такого чіткого розподілу на «жіночі» і «чоловічі» ролі? Є над чим ще працювати антропологам. Розвиток в Україні освіти, відкритої для засвоєння західноєвропейського наукового досвіду, посилював вплив патріархальних цінностей, що здебільшого обґрунтовувались приписами церкви. Однак жінки і в таких умовах знаходили вихід. Дівчата, стаючи черницями, отримували освіту. Дослідниця жіночої творчості Ю. Підмогильна стверджує, що протягом другої половини XVI-XVIII століття в Україні

вже існувала жіноча лірика: наразі доведено авторство творів Олени Журавницької-Копоть, Анни Любовичівни, Анисії Парфенівни [Юлія Підмогильна, 2004]. Отже, від початків української літератури у ній вирізнялись маскулінна і фемінна тенденції. Така подвійність знаходить вираження й у новій українській літературі. Зокрема, І. Котляревський у козацькому поході під керівництвом Енея представляє «чоловічу» Україну, а у «Ната-лці-Полтавці» – «жіночу». У творчості Тараса Шевченка такі різнобіжні тенденції переосмислюються і виявляються як гармонійні. Козаки і селяни, жінки і чоловіки у «Кобзарі» постають єдиною нацією. Український романтизм створив передумови для гармонізації жіночого і чоловічого в національному контексті.

3. Проаналізуйте будь-який твір сучасної української прози, дайте оцінку його маскулінності чи фемінності.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Доберіть із фразеологічного словника приклади маскуліноцентричності.
2. Доберіть із фразеологічного словника приклади зооморфем, які стосуються чоловіків.
3. Вправа «Абра-кадабра»

Мета вправи: визначення гендерних поглядів присутніх.

Виконання вправи. Зверніться до групи:

Зараз ми проведемо дебати. Для цього об'єднаємося у дві команди: хлопців і дівчат.

Після поділу допоможіть командам стати одна навпроти іншої і надайте правила дебатів:

Напевно всі ви бачили сучасні фільми, в яких жінки ставали чоловіками і навпаки. Отож давайте пограємо. Я скажу чарівне слово «Абра-кадабра», і дівчата стануть хлопцями, а хлопці – дівчатами. Приготувались... АБРА-КАДАБРА! Обмін тіл, емоцій і розумів відбувся!

А зараз команда «дівчат» буде відзначати свої плюси, тобто: які є переваги у дівчат, чому гарно бути дівчиною. Відповідно, команда «хлопців» буде навзаєм доводити свої переваги: які є переваги у хлопців, чому гарно бути хлопцем.

Отож, починаймо.

Під час дебатів слідкуйте, щоб не було образ, недоречних жартів чи гендерної дискримінації.

Коли дебати закінчатся, проведіть короткий сеанс зворотного «перевтілення»:

А зараз, приготувалися... АБРА-КАДАБРА! Ви вже знову в своїх звичних тілах.

Обговорення: Чи складно було бути хлопцями/ дівчатами?

Кому захотілося залишитися в перетвореному стані?

Які висловлювання своєї групи чи протилежної найбільше зачепили?

Чого вас навчила ця вправа? Що корисного ви для себе усвідомили?

Підсумок: Підведіть короткий підсумок висловлюванням групи під час обговорення.

4. Вправа «Вчора, сьогодні, завтра»

Мета: підвести групу до розуміння гендерних ролей чоловіків і жінок.

Допоможіть групі сформувати три команди. Роздайте командам по аркушу ватману та по два маркери різного кольору.

Протягом 30 хв. кожна команда має виконати два завдання: розділити аркуш навпіл і на одній половині одним кольором написати відповіді на перше завдання, а на другій половині – на друге завдання.

Завдання командам: Опишіть, як ви уявляєте жінку, яка її роль, її пріоритети в житті: робота, освіта, друзі, дім (сім'я, діти, родичі), громадська діяльність, дозвілля.

Опишіть, як ви уявляєте чоловіка, яка його роль, його пріоритети в житті: робота, освіта, друзі, дім (сім'я, діти, родичі), громадська діяльність, дозвілля.

При цьому перша команда буде описувати жінку й чоловіка сто років тому, друга команда – сьогоднішніх, а третя – через сто років.

Одна особа від кожної команди презентує роботу своєї малої групи.

Обговорення: Які ваші враження від виконаної роботи?

В якому суспільстві ви хотіли б жити з цих трьох? Чому?

Яку користь принесла вам ця вправа?

Підсумок: Отже, гендерні ролі чоловіків і жінок залежать не від того, що ви народилися дівчиною чи хлопцем, а від того, в який час і в якій країні ви народилися дівчиною чи хлопцем. Те, що здавалося дивним і неможливим сто років тому, стає звичним і правильним сьогодні. Ми не вибираємо, в який час народитися. Проте ми можемо вибрати свою поведінку, яка в будь-який час має базуватися на повазі до прав людини, до рівності людей, до захисту людей від гендерної дискримінації та насильства.

Практичне заняття №7.

ГЕНДЕР І ОСВІТА

ПЛАН

1. Доступ до освіти людей різної статі.
2. Гендерована професія.
3. Гендер і підручник.
4. Навчальний план і питання сексизму.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко О.С. Концепти ЧОЛОВІК і ЖІНКА в українській та англійській мовних картинах світу: автореф. ... дис. канд. філол. наук: 10.02.17. Донецьк, 2005. 19 с.
2. Говорун Т., Кікінежді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. 384 с.
3. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 308 с.
4. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. Київ: «К.І.С.», 2004. 536 с.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Наведіть приклади нерівного доступу до освіти в Україні в ХХІ столітті.
2. Поясніть поняття вертикальної та горизонтальної гендерної політики.
3. Наведіть приклади генерованих професій в Україні.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Опишіть відому жінку «чоловічої» професії.
2. Підготуйте або запропонуйте гендерночутливу наочність для школи.
3. Наведіть чотири приклади із сучасної літератури про жіночий вибір і суспільний спротив.

Практичне заняття №8. АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНА ЕКСПЕРТИЗА ШКІЛЬНИХ ПРОГРАМ І ПІДРУЧНИКІВ

ПЛАН

1. Поняття антидискримінаційної експертизи.
2. Логічна матриця експертизи.
3. Термінологія експертизи.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Архангельська А. Маскуліноцентричність мови як образ світу, у слові явлений. *Słowo. Tekst. Czas. Szczecin*. 2005. Р. 326-330.
2. Тараненко О.О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух. *Мовознавство*. 2005. №1. С. 3-25.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте взірці антидискримінаційної експертизи.
2. Опрацюйте підручник «Здоров'я людини».
3. Ознайомтеся з документами.

ЛОГІЧНА МАТРИЦЯ АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Аналізується, передусім, текст (конкретні завдання, вправи, коментарі, примітки, звертання тощо) та ілюстрації на предмет наявності дискримінаційних (у т.ч. стереотипних) положень (зображень) за ознаками: раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі,

віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками (далі – певні ознаки).

Критерії аналізу, оформлення зауважень і пропозицій:

1. Пропорційність представленості осіб за максимально можливою кількістю певних ознак. Мається на увазі представленість у тексті (зображеннях) максимально різноманітної «палітри» персонажів різного віку, статі, інвалідності тощо (тобто з максимальним урахуванням усіх певних ознак).

Здійснюється кількісний підрахунок.

Коректною вважається паритетна представленість якомога ширшого діапазону персонажів. Так, якщо підручник стосується загальноосвітніх дисциплін коректним вважається представлення в одній книзі персонажів за рівними пропорціями 50% на 50%: чоловіків/жінок, людей з різним кольором шкіри, людей різних віросповідань, людей різної сексуальної орієнтації і т.д.; допускається незначне відхилення.

При вираженій асиметрії (диспропорція 60% на 40% або більше) робиться загальне зауваження та рекомендації щодо усунення.

2. Відсутність представлення осіб у стереотипних ролях, зумовлених певними ознаками.

Здійснюється кількісний підрахунок і якісний аналіз.

Коректним вважається *відсутність* стереотипів: образи мають бути різноманітними, ці персонажі повинні залучатися до найрізноманітніших форм та видів діяльності, своєю поведінкою відтворювати різні життєві сценарії.

Кожний зворотній виявлений випадок фіксується та оформлюється як посторінкове критичне зауваження. До зауважень надаються пропозиції.

3. Відсутність сегрегації і поляризації за певними ознаками.

Здійснюється кількісний підрахунок і якісний аналіз.

Коректним вважається *відсутність* сегрегації та поляризації: люди на сторінках підручників (особливо в межах тих самих розворотів) діють переважно спільно, разом займаються тими самими видами діяльності, не протиставляються одні одним.

Кожний випадок сегрегації і поляризації фіксується та оформлюється як посторінкове критичне зауваження. До зауважень надаються пропозиції.

4. Зображення людини загалом і загальнолюдських цінностей не тільки через образ чоловіка, етнічного українця, православного, гетеросексуала, без будь-яких фізичних обмежень, а й через альтернативні образи.

Здійснюється і кількісний підрахунок, і якісний аналіз.

Коректними вважаються такі способи зображення:

- а) *поруч* в одному сегменті тексту чи на тому самому розвороті використовуються різні образи за різними певними ознаками (цей варіант є бажанішим);
- б) різні образи за різними певними ознаками можуть використовуватися і окремо один від одного, але їх загальна кількість у тому самому підручнику має бути паритетною (див. п. 1).

Усі випадки некоректних зображень фіксуються та оформлюються як посторінкові критичні зауваження. До зауважень надаються пропозиції.

5. Політкоректна (у т.ч. гендерночутлива) мова.

Здійснюється якісний аналіз.

Коректними вважаються звертання у формі (а) збірних іменників, (б) описових конструкцій та (в) паралельні форми маскулітивів і фемінітивів (учнівство, учнівська аудиторія, учні й учениці) та формулювання, позбавлені мовного андроцентризму й сексизму.

Обов'язковим є встановлення використання авторами аналізованих матеріалів (посібників, підручників) термінології (певного стану здоров'я, сексуальної орієнтації тощо), яка відповідає не лише законодавству, але й вимогам, що висуваються групами людей, які об'єднані певними ознаками¹.

¹ Приклади: 1) законодавством України передбачено застосування терміну «особи з інвалідністю» (замість терміну «інвалід»), водночас такі особи вважають більш коректним термін «люди з інвалідністю»; 2) не є коректним називати людей «альбіносами», правильним є термін «люди з альбінізмом»; 3) некоректно називати одну з форм сексуальної орієнтації «гомосексуалізм» (оскільки це є ознакою патологізації), коректно застосовувати термін «гомосексуальність».

Кожний випадок некоректної мови фіксується та оформлюється як посторінкове критичне зауваження. До зауважень надаються пропозиції.

ВИСНОВОК АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

*на електронну версію оригінал-макета підручника «Фізика»
для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів (авт. Бойко М.П.,
Венгер Є.Ф., Мельничук О.В.; обсяг – 292 с. комп'ютерного набору)*

Підручник частково враховує недискримінаційний підхід в освіті, за основним змістом є нейтральним. Переважно використовуються нейтральні форми звернення. Найчастіше вживаються слова «людина», «людство», «люди», що не містять додаткового навантаження.

У підручнику є позитивні риси, такі як:

- випадки паритетності у представленні обох статей на сторінках підручника, тобто рівномірне кількісне співвідношенні жіночих і чоловічих образів (наприклад на мал. 5.19 на с. 220 зображено одного хлопчика та одну дівчинку);
- представлення осіб різних статей у нестереотипних соціальних ролях (наприклад, на мал. 5.31, с. 233 вміщено фотографію жінки, яка стрибає на атракціоні банджи-джампинг, а на мал. 5.33, ст. 236 зображено дівчину, яка підбиває футбольний м'яч);
- позитивним є порушення стереотипу, що такі природничі науки, як фізика, хімія – це «чоловічі» науки. Наприклад, у підручнику вміщено інформацію про видатну жінку-науковицю – Марію Склодовську-Кюрі (с. 184);
- випадки відсутності сегрегації та поляризації у теоретичному матеріалі підручника (наприклад, на с. 184 § 35 йдеться про спільну роботу, дослідження й відкриття нових радіоактивних елементів подружжям М. Склодовською-Кюрі та П. Кюрі);
- зображення людини загалом і загальнолюдських цінностей через образи осіб обох статей, наприклад, наявні схематичні рисунки та частини тіла людини за якими неможливо визначити її стать (наприклад, рука – на мал. 1.6, с. 12; обличчя – на мал. 2.9, с. 68; око – на мал.2.31, с. 78; вухо – на мал.3.17, с. 158; дитина – на мал.5.39, с. 246);
- використання нейтральних форм звертання. Авторське коло до учнівства звертається у формі множини та у формі II особи множини.

Наприклад, «ми знаємо», «пригадайте», «ви помітили», «з'ясуйте», «визначте», «наведіть приклади».

Проте наскрізною вадою підручника є значне кількісне переважання чоловічих образів над жіночими.

В ілюстративному матеріалі порушена паритетність представлення осіб обох статей, існує кількісна диспропорція на користь осіб чоловічої статі, як взагалі, так і в межах конкретних сторінок, або окремих зображень. На ілюстраціях, портретах жінки/дівчата зображені 10 разів (10%), чоловіки / хлопці – 85 (80%), також є 11 зображень, за якими неможливо розпізнати стать особи й порахувати їх кількість (10%).

Звісно, так історично склалося, що раніше (в умовах патріархату) чоловіки мали вільніший доступ до публічних, соціально престижних сфер діяльності, тому вчених-чоловіків було набагато більше ніж жінок, звідси маємо таку диспропорцію. Для уникнення такого явного нерівномірного відображення чоловічих і жіночих образів в тексті та ілюстративному матеріалі підручника бажано вмістити фотографії жінок-космонавток / астронавток та повідомлення про них. Наприклад, про політ у космос першої жінки українського походження (goo.gl/hHWSa). Бажано також розмістити фотографію та інформацію про Ірен Жоліо-Кюрі, фотографію спортсменки, яка штовхає ядро або фотографію жінки, яка займається таким видом спорту, як метання диска (Віти Павлиш чи Мартіни Хелльман, наприклад). Можна запропонувати і самому учнівству підготувати презентації, реферати, знайти повідомлення про цих жінок.

Має місце нерівномірне відображення чоловічих і жіночих образів в тексті підручника: 49 (98%) прізвищ видатних людей чоловічої статі та 1 (2%) жіночої. В умовах завдань (розрахункові і якісні задачі, питання, які вміщено після параграфів та в рубриці «Перевір себе»; приклади розв'язування задач) чоловіки / хлопці згадуються 17 разів (100%), жінки / дівчата – жодного разу (0%) (тут мається на увазі сумарна кількість як конкретно названих героїв, наприклад «Колумб», так і іменників чоловічого роду, наприклад, «спостерігач», «хлопчик»). Бажано замінити на деяких малюнках образ чоловіка на схематичне зображення людини, за яким неможливо визначити її стать.

Представлення осіб у стереотипних соціальних ролях.

Зображені на ілюстраціях (мал. 2.11 та 2.12) чи просто згадані в тексті підручника чоловіки, як правило виконують типові, стереотипні дії. Чоловіки роблять видатні відкриття, здійснюють експерименти, літають в космос, спостерігають та визначають (наприклад, в задачі № 11 після § 18, с. 93 та у завданні № 3 в рубриці «Перевір себе» на с. 145 – визначають кутову висоту сонця над обрієм; в задачі № 12 після § 26, с. 156 – швидкість руху літака; у задачі № 11 після § 25, с. 151 – швидкість поширення хвиль), плигають з парашутом (запитання № 9, б) після § 45 на с. 222-223). Навіть вільний час чоловіків / хлопців зображується активним і рухливим (грають у футбол, їздять на велосипеді, ловлять рибу) та проходить за межами помешкання, наприклад, біля водойм.

Для уникнення такого виду дискримінації рекомендується добір ілюстрацій та текстів, у яких би чоловіки/хлопці зображувалися у різноманітних, а не стереотипних ролях.

Зображення людини загалом і загальнолюдських цінностей виключно через образ чоловіка.

На ілюстрації, яка пояснює біологічну дію радіоактивного випромінювання на живі організми та людини зокрема, зображено чоловіче тіло (мал. 4.9, с. 192).

Це зображення чоловіка бажано замінити на схематичне, або зовсім вилучити. Коректними вважаються такі зображення, в яких в одному сегменті тексту чи на тому самому розвороті використовуються різні образи за різними певними ознаками. Допускається використання і окремо один від одного, але їх загальна кількість має бути паритетною.

Частково мова підручника є андроцентричною. Іменники чоловічого роду використовуються для позначення спільнот, які складаються з осіб обох статей, що є проявом андроцентризму у мові (наприклад, «спостерігачі», «глядачі», «пасажери»). Таке використання іменників лише у формі чоловічого роду є дискримінаційними щодо осіб жіночої статі. Рекомендовано за можливості використовувати в текстах фемінітиви (окремо чи у парі з маскулінітивами) для називання осіб жіночої статі, принаймні ті, які містяться у «Словник української мови» (або СУМ-11), доступ онлайн: <http://sum.in.ua/>. Наприклад, власник/власниця (с. 120);

спостерігач/спостерігачка (с. 93, 145, 156, 220); глядач/глядачка (с. 159); пасажир/пасажирка (с. 222, 223); футболіст/футболістка (с. 236); парашутист/парашутистка (с. 242, 243); космонавт/космонавтка (с. 263).

Разом із тим дозволимо собі висловити конкретні приклади зауважень і рекомендацій, які могли б поліпшити зміст підручника:

Стор.	Поданий варіант	Рекомендовані зміни
8	Піктограми та підписи до них. Сумарна кількість хлопців, зображених на піктограмах в межах цієї сторінки – 5 (71 %), а дівчат – 2 (29 %). <i>Порушена паритетність представлення осіб обох статей.</i>	Піктограми частково замінити на нейтральні образи або схематичні зображення людини (наприклад, замість зображення дівчаток і хлопчиків – смайлик. Смайлик тримає лінійку, смайлик сидить за партою, смайлик читає книжку тощо); Наприклад, піктограма-книжка, піктограма-знак питання, піктограма-знак оклику, піктограма-записничок із олівцем, піктограма-лінійка, піктограма-будиночок, піктограма-колба тощо.
8	Пояснення до піктограм. Пояснення біля хлопчиків-піктограм – «... хто цікавиться фізикою, хоче глибше познайомитися з особливостями явищ, які вивчаються; <...> хто хоче більше знати про цікаві факти з історії розвитку фізичної науки, досягнення фізики і техніки; <...> лабораторні роботи; <...> завдання, для тих, хто хоче провести досліди самостійно, сконструювати прилад; <...> провести самостійний експеримент, виконати вимірювання тих чи інших фізичних величин»	Підписи залишити, але замінити рисунки-піктограми

	Пояснення дівчат-пиктограм – «запитання, відповівши на які, ви можете перевірити свої знання, після вивчення відповідного параграфа, повторити й узагальнити вивчений матеріал». <i>Чітко виражена так звана горизонтальна сегрегація. Підписи до пиктограм із зображенням хлопчика є підтвердженням стереотипу, що фізика – це «чоловічий предмет». Виглядає так, що саме чоловікам більше до хисту самостійно проводити дослід, експерименти, конструювати прилади, виконувати вимірювання фізичних величин, глибше знайомитися з особливостями фізичних явищ та читати матеріали про досягнення фізики і техніки й історію розвитку фізичної науки. Дівчаткам же достатньо відповісти на запитання в кінці параграфа та вміти розв'язувати задачі, користуючись калькулятором.</i>	
10	1-й абзац. «Хто з вас, хоча б раз у житті, не тримав у руках магніт і не спостерігав його дію». <i>Зображення людини та загальнолюдських цінностей виключно через чоловіка.</i>	«... Кожен і кожна з вас, хоча б раз у житті, тримали у руках магніт і спостерігали його дію». «Всі ми, хоча б раз у житті, тримали у руках магніт і спостерігали його дію».
68	Мал. 2.11 <i>Бажано, щоб на одній сторінці чи одному розвороті підручника, були зображення на яких особи різних статей діють разом.</i>	Замінити одне зображення хлопчика на зображення дівчинки, щоб сумарно в межах малюнка було порівну дівчат і хлопців.

68	Мал. 2.12 - підтверджується гендерний стереотип, що теслярська робота – лише чоловіча справа; - якщо зобразимо ще і дівчинку, то соціальна роль чоловіка зміниться (а також частково зміниться гендерний стереотип, можливо – це тато) та уникнемо нерівномірного відображення чоловічих і жіночих образів	Замінити зображення чоловіка на таке, за яким неможливо визначити стать людини. Поряд із чоловіком зобразити дівчину, яка тримає рубанок або стругає ним дощечку.
93	Задача № 11 після § 18 «Два спостерігачі візуально визначають висоту сонця над обрієм, один із них знаходиться під водою, а інший – на березі». Використання загального чоловічого роду для позначення спільноти, що може складатися з осіб обох статей.	«Спостерігач і спостерігачка візуально визначають висоту сонця над обрієм, спостерігачка знаходиться під водою, а спостерігач – на березі». «Оксана та Максим візуально визначають висоту сонця над обрієм, Оксана знаходиться під водою, а Максим – на березі».
102	2-й абзац. «Хто з нас не милувався веселкою». Зображення людини та загальнолюдських цінностей виключно через чоловіка.	Замінити на один із варіантів: «Усі ви, мабуть, милувалися веселкою».
120	Завдання, в яких пропонується провести самостійний експеримент, виконати вимірювання тих чи інших фізичних величин. 2-й абзац. «За можливості проведіть прості досліді з окулярами (це можна зробити під наглядом їх власників і не займе багато часу)». Зображення людини та загальнолюдських цінностей виключно через чоловіка.	«За можливості проведіть прості досліді з окулярами (це можна зробити під наглядом їх власника чи власниці і не займе багато часу)»

	с.125., мал. 2.96. Зображений чоловік.	Доповнити малюнок зображенням із жінкою, наприклад, подібним: http://photography.in.ua/articles/stories/istoriya-fotografiyi-z-chogo-vse-pochynalas/ – обрати фото «Камера-обскура в дії» або знайти подібне за посиланням: https://www.google.com.ua/search?
133	с.133. Задача № 10 після § 23. «Фокусна відстань об'єктива фотоапарата 50 мм. На якій відстані розміщувався хлопчик, якого фотографували <...> Який зріст хлопчика, якщо він повністю вписався у кадр на фотоплівці...». <i>У підручнику переважають чоловічі образи, тому бажано замінити слово «хлопчик».</i>	«Фокусна відстань об'єктива фотоапарата 50 мм. На якій відстані розміщувалася людина, яку фотографували <...> Який зріст людини, якщо вона повністю вписалася у кадр на фотоплівці....
139	«Берегти свій зір повинний кожний». <i>Зображення людини та загальнолюдських цінностей виключно через чоловіка.</i>	«Берегти свій зір повинна кожна людина».
145	с. 145. Перевір себе. Завдання № 3. «Два спостерігачі визначають приблизно кутову висоту Сонця над горизонтом. Перший спостерігач знаходиться на березі озера, а інший – аквалангіст – неглибоко під водою. Для кого з них Сонце буде здаватися вище?» А) для аквалангіста; Б) для обох спосте-	«Спостерігачка та спостерігач визначають приблизно кутову висоту Сонця над горизонтом. Спостерігачка знаходиться на березі озера, а спостерігач – аквалангіст – неглибоко під водою. Для кого з них Сонце буде здаватися вище?»: А) для аква-

	рігачів висота Сонця однакова; В) для спостерігача на березі; Г) аквалангіст узагалі не бачить Сонця. <i>Використання загального чоловічого роду для позначення спільноти, що може складатися з осіб обох статей.</i>	лангіста; Б) для спостерігачки та спостерігача висота Сонця однакова; В) для спостерігачки на березі; Г) аквалангіст узагалі не бачить Сонця.
148	§ 25, третій абзац, друге речення. «Кожен бачив, як розходяться кола навколо поплавця...». <i>Зображення людини та загальнолюдських цінностей виключно через чоловіка.</i>	«Ви, напевно, бачили, як розходяться кола навколо поплавця...».
151	Задача № 11 після § 25. «Рибалка нарахував 20 коливань поплавка за 10 с ...». <i>Підтвердження гендерного стереотипу, що ловити рибу, рахувати та аналізувати, краще виходить у чоловіків, а також іноді забезпечувати себе чи рідних рибою.</i>	«Під час рибалки діти нарахували 20 коливань поплавка за 10 с...».
156	Задача № 12 після § 26. «Коли спостерігачеві по сприйнятому звуку здалося, що літак знаходиться точно над ним, він побачив його...». <i>Зображення людини та загальнолюдських цінностей виключно через чоловіка.</i>	«Коли людині по сприйнятому звуку здалося, що літак знаходиться точно над нею, вона побачила його...»; «Коли спостерігачеві / спостерігачці по сприйнятому звуку здалося, що літак знаходиться точно над ним / нею, він / вона побачив / побачила його під кутом 73° над горизонтом...».
158	Останні два речення другого абзацу знизу.	«Молоді люди можуть чути звуки із частотою 20 кГц.».

	«Лише молоді люди можуть чути звуки із частотою 20 кГц.». <i>Слово «лише» прибрати. Можлива дискримінація за віком та фізичним станом.</i>	
159-160	«У театрі готувалася постановка спектаклю, одна із сцен якого переносила глядачів у тривожні минулі часи. Режисер хотів, щоб у потрібний момент глядачі спектаклю...». <i>Використання загального чоловічого роду для позначення спільноти, що може складатися з осіб обох статей.</i>	«У театрі готувалася постановка спектаклю, одна із сцен якого переносила глядачів та глядачок у тривожні минулі часи. Режисер хотів, щоб у потрібний момент присутні на спектаклі люди...».
192	Мал. 4.9. На малюнку-схемі під написом «живі організми» зображено людину чоловічої статі. В теоретичній частині після цього малюнка пояснюється, що для оцінки впливу радіоактивного випромінювання на організм людини використовують поняття еквівалентна доза та потужність еквівалентної дози (одиницею є зіверт і бер). Виходить, що усі живі організми зображено через образ чоловіка. Можливо, буде доречним видалити зображення чоловіка із малюнка-схеми.	Замінити зображення чоловіка на подібне: Або взагалі видалити зображення чоловіка із малюнка.
209	Задача 2 та мал. 5.5. «Рухаючись під гору велосипедист за 5 с. ...». На малюнку до задачі зображена велосипедистка (тобто дівчина), а в тексті задачі йдеться про велосипедиста.	Для паритетного зображення чоловічих і жіночих образів краще замінити «велосипедист» на «велосипедистка». «Рухаючись під гору велосипедистка за 5 с...».

	<i>Зображення людини та загальнолюдських цінностей виключно через образ чоловіка.</i>	
210	Четвертий абзац, останнє речення. «Миттєву швидкість показують водіям спідометри...». <i>Зображення людини та загальнолюдських цінностей виключно через образ чоловіка.</i>	«Миттєву швидкість показують людям за кермом спідометри...».
215	Мал. 5.10. Графік координати. Теоретичний матеріал ілюструє малюнок, на якому рухоме «тіло» зображено у вигляді мотоцикліста. <i>Підтвердження гендерного стереотипу про те, що чоловіки більш активні та краще керують транспортними засобами.</i>	Так як чоловічих образів у підручнику більше, для того, щоб проілюструвати як визначається координата тіла під час прямолінійного руху, можна, як варіант, замінити зображення мотоцикліста на тварину чи схематичну людину, автомобіль. Або пір'їну чи насінину, яка деякий час летить прямолінійно за вітром.
220	Третій абзац, третє речення. «Дівчинка у вагоні (спостерігач А) спостерігає за круглим кавуном...». <i>Використання іменника чоловічого роду для позначення людини будь-якої статі.</i>	«Дівчинка у вагоні (спостерігачка А) спостерігає за круглим кавуном...».
220	Четвертий абзац, третє речення. «Що бачать спостерігачі? Вони бачать, що кавун перебуває у спокої відносно спостерігача А і рухаються рівномірно...». <i>Використання загального чоловічого роду для позначення спільноти, що складається з осіб обох статей.</i>	«Що бачать спостерігачка та спостерігач? Вони бачать, що кавун перебуває у спокої відносно спостерігачки А і рухається рівномірно...».

221	Останній абзац, четверте речення. «Продовжимо наш мислений експеримент і поміркуємо, що побачать спостерігачі, якщо вагон почне...». <i>Використання загального чоловічого роду для позначення спільноти, що складається з осіб обох статей.</i>	«Продовжимо наш мислений експеримент і поміркуємо, що побачать спостерігачка та спостерігач, якщо вагон почне...».
222	Останній абзац, останнє речення §45. «Під час різкого гальмування автобуса <...> пасажери та пасажирки теж продовжують...». <i>Використання загального чоловічого роду для позначення спільноти, що складається з осіб обох статей.</i>	«Під час різкого гальмування автобуса <...> пасажери та пасажирки теж продовжують...».
222-223	Запитання після § 45. № 9, <...> «б) парашутист опускається, рухаючись рівномірно і прямолінійно». № 14. «Автобус раптово загальмував і пасажери похилилися вперед...». <i>Зображення людини та загальнолюдських цінностей виключно через образ чоловіка.</i> <i>Підтвердження стереотипу, що чоловіки активні та сміливі, тому плігають з парашутом.</i> <i>Використання загального чоловічого роду для позначення спільноти, що складається з осіб обох статей.</i>	№ 9, <...> б) «Кленовий листок опускається, рухаючись рівномірно і прямолінійно». № 14. «Автобус раптово загальмував і люди у ньому похилилися вперед».
224	Теоретичний матеріал § 46 (другий абзац знизу, третє речення) та ілюстрація. «Штовхаючи ядро, чи кидаючи диск атлети намагаються...».	«Штовхаючи ядро, чи кидаючи диск атлети та атлетки намагаються...». <i>Додати фотографію спортсменки, яка штовхає ядро або</i>

	<i>Використання загального чоловічого роду для позначення спільноти, що складається з осіб обох статей.</i> <i>Підтвердження стереотипу, що саме чоловікам більше до хисту такий вид спорту, як метання диска чи штовхання ядра.</i>	<i>фотографію жінки, яка займається таким видом спорту як метання диска.</i> <i>До того ж, якщо вмістимо зображення жінки та візьмемо до уваги зображення чоловіка, який кидає диск, матимемо кількісну пропорцію представлення осіб обох статей на цій сторінці.</i>
236	§ 49. Задача 2 та мал. 5.33, який ілюструє умову задачі. «М'яч від ноги футболіста полетів вертикально вгору...». <i>В умові задачі написано «футболіст», а на малюнку (ілюстрація до задачі) зображена дівчина.</i> <i>Використання іменника загального чоловічого роду для позначення жінки.</i>	«М'яч від ноги футболістки полетів вертикально вгору...».
242	с.242. § 49, останній абзац, передостаннє речення. «Наприклад, парашутист, виконуючи зтяжний <...> що діє на парашутиста і далі він...». <i>Використання загального чоловічого роду для позначення людини будь-якої статі.</i>	«Наприклад, парашутист або парашутистка, виконуючи зтяжний <...> що діє на парашутиста або парашутистку і далі...».
243	§ 50, перший абзац. «...так, парашутист, стрибнувши з літака, рухається не тільки під дією сили тяжіння. На нього діє сила опору...». <i>Використання загального чоловічого роду для позначення людини будь-якої статі.</i>	«...так, парашутист чи парашутистка, стрибнувши з літака, рухається не тільки під дією сили тяжіння. На нього чи неї діє сила опору...».

251	Запитання № 4 після § 51. «Під час перетягування канату кожна з команд діє на команду суперника з однаковою силою...». <i>Використання загального чоловічого роду для позначення спільноти, що може складатися з осіб обох статей.</i>	«Під час перетягування канату кожна з команд діє на команду-суперницю з однаковою силою...».
256	§ 53, перше речення. «Мабуть багато хто з вас спостерігав як літає...». <i>Використання загального чоловічого роду для позначення людини будь-якої статі.</i>	«Мабуть ви спостерігали як літає...».
262-263	Ілюстрації та текст <i>Немає жодного повідомлення про жінок-космонавток чи астронавток.</i> <i>На цьому розвороті книжки сумарна кількість чоловіків, зображених на фотографіях – 7 (100%), а жінок – жодної (0%).</i> <i>Порушена паритетність представлення осіб обох статей.</i> <i>Підтвердження стереотипного гендерного сценарію, що прив'язує чоловічі образи до масштабних форм соціальної активності.</i>	Добавити фотографії жінок-космонавток, наприклад: http://img.ladyfacts.xyz/fb/samye-izvestnye-zhenshhiny-kosmonavty 1.jpg https://ok.ru/vilnomyvolia/topic/65838453110192 – політ у космос першої жінки українського походження. Добавити до тексту параграфа інформацію про жінок-космонавток.
263	с.263. Запитання № 2 після § 54. «Назвіть перших космонавтів і астронавтів». <i>Підтвердження стереотипного гендерного сценарію, що прив'язує чоловічі образи до масштабних форм соціальної активності.</i>	«Назвіть перших космонавтів / космонавток і астронавтів / астронавток».

268	Задача 4. «Санки з хлопчиком, загальна маса яких...». <i>Підтвердження гендерного стереотипу, що хлопчики активні, постійно в русі, активно відпочивають за межами домівки.</i>	<i>У підручнику чоловічих образів більше за жіночі, тому бажаніше замінити образ хлопчика.</i> «Санки з дитиною, загальна маса яких...». «Сашко і Віка з'їжджають на санках <...> Загальна маса дітей і санок становить...».
269	Задача № 9 після § 55. «Хлопчик масою 50 кг, що стоїть<...> На яку відстань відкотиться хлопчик, якщо...». <i>Гендерний стереотип, що хлопчики активніші, частіше катаються на ковзанах.</i>	<i>Бажано зобразити осіб обох статей, наділених однаковим життєвим сценарієм (разом проводять експеримент).</i> «Людина масою 50 кг, що стоїть<...> На яку відстань відкотиться людина, якщо...». «Оленка і Сергій вирішили провести експеримент. Дівчина масою 50 кг, що стоїть на ковзанах, кидає в <...> На яку відстань відкотиться Оленка, якщо...».

Експертка з антидискримінації в освіті,
віце-директорка з виховної роботи,
вчителька фізики Огіївського НВК

В.М. Какадій

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Створіть експертний висновок щодо підручника для 7 класу «Здоров'я людини».

Практичне заняття №9.
ГЕНДЕР І ПОЛІТИЧНІ МАНІПУЛЮВАННЯ:
МОВЛЕННЄВИЙ АСПЕКТ

ПЛАН

1. Гендерні трансформації в українській політиці: дослідження мови політиків чоловіків і жінок.
2. Маніпуляції навколо гендерної проблеми.
3. Гендерна чутливість в регіоні (ЗМІ, сесії міської ради тощо).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Архангельська А. 'Чоловік' у слов'янських мовах. Рівне, 2007. 448 с.
2. Космеда Т.А., Карпенко Н.А., Осіпова Т.Ф., Саліонович Л.М., Халіман О.В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; Дрогобич: Коло, 2014. 472 с.
3. Маєрчик М., Плахотнік О., Ярманова Г. Гендер для медій. Київ: Критика, 2017. 216 с.
4. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. Київ: «К.І.С.», 2004. 536 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте будь-яку промову політика чоловіка та жінки.
2. Проаналізуйте оцінний аспект щодо висловлень про політиків-жінок, особливо Юлію Тимошенко.
3. Проаналізуйте газету чи передачу регіонального телебачення (пряма трансляція засідань міської ради, обласної ради) щодо гендерної чутливості.
4. Проаналізуйте окремі зауваги із статті «Паритетна демократія: маніпуляції навколо гендерної тематики» (<http://gender.at.ua/publ/2-1-0-239>) та висловіть власні думки, наведіть приклади схожого.

Зміст та напрями державної гендерної політики (політики забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків) визначаються Законом «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (стаття 3): «Державна політика щодо забезпечення рівних прав та мож-

ливостей жінок і чоловіків спрямована на: утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків; підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства; виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері; захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі». Наведені напрями державної політики забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків показують зміст та межі діяльності державних структур, громадських та міжнародних організацій щодо формування, розвитку та впровадження гендерної політики в Україні, яка відбувається виключно в межах чинного законодавства.

Водночас після семи років існування в Україні Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», заяв про європейський та демократичний вибір держави, в країні активно почали поширюватися рухи і течії, які під видом захисту традиційних моральних, релігійних та національних цінностей, посягають на базові права людини, заперечують ідеї, недискримінації, прав жінок, гендерної рівності тощо. Наведу три приклади, які абсолютно не відповідають дійсності, хоча ілюструють ідеї прихильників подібних рухів.

Приклад 1. «Ющенко підписав 8.09.2005 р. Закон України № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Закон має важливі наслідки:

- в корені нищить основні моральні та духовні цінності;
- підриває суверенітет та самостійність української держави;
- суперечить Конституції, яка не дозволяє гомосексуальних шлюбів» (<http://za-detey.info/yuvenalnaya-yusticiya/>).

Усі сконструйовані «наслідки» є елементом живої фантазії і ніяким чином не впливають з тексту зазначеного Закону, що дуже легко перевірити, знайшовши його в Інтернеті.

Приклад 2. Термін «гендер»... був введений ООН та ЄС замість традиційного – «стать» (<http://stopgender.wordpress.com/>).

Варто зазначити, що ані ООН, ані ЄС не мають відношення до введення такого терміну. Так що і ця теза не має відношення до дійсності. Але чітко показує, що і ООН, і ЄС, розглядаються адептами заперечення ідей рівноправності жінок і чоловіків як негативні суб'єкти впливу. З чого вже напрошується висновок про бажання заперечити євроінтеграційний вектор зовнішньополітичного курсу України.

Що ж стосується самого терміну «гендер», то, відповідно до Вікіпедії, «у сучасному розумінні термін гендер був уведений у науковий обіг американським психоаналітиком Робертом Столлером (Robert Stoller) наприкінці 60-х років XX ст. – він запропонував використовувати для позначення соціальних і культурних аспектів статі поняття гендер (англійською gender – рід), яке до того використовувалося тільки для позначення граматичного роду і тому не викликало жодних конотацій з біологією..

І як раз однією із найпоширеніших помилок в розумінні поняття «гендер» є його використання взаємозамінно із поняттям «стать», тобто його використання як синоніму, про що написано багато різних книжок. В теорії і на практиці поняття «гендер» відноситься не до біологічної статі людини, а до тих соціальних ролей, характеристик, особливостей, які представники чоловічої або жіночої біологічної статі грають або мають в суспільстві під впливом дії соціокультурних факторів (виховання, освіта, традиції, культура тощо). Тобто, коли, наприклад, говорять, що «вчитель – жіноча професія», а «поліцейський – чоловіча професія», то мова йде не про статеві відмінності, а про гендерні. Бо біологічна стать до таких висновків не має відношення.

Приклад 3. *ЄУ зв'язку із затвердженням Плану заходів №1109 (1109-2011-п) із змінами від 20.10.2011 року з проведення Національної кампанії ЄСтоп насильству на період до 2015 року та підписанням розпорядження від 12.10.2011 року № 1039-з з реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, нависла загроза!*

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Створити мовний портрет жінки-політика за матеріалами ЗМІ.

Практичне заняття №10.

ГЕНДЕРНА ТЕРМІНОЛОГІЯ

ПЛАН

1. Гендерні дослідження в сучасному українському суспільстві: проблеми, реалії, перспективи.
2. Гендерні дослідження і педагогічні терміни.
3. Гендерні дослідження і юридичні терміни.
4. Гендерні терміни і журналістика : толерантність чи ворожість.
5. Аналіз гендерної термінології.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Безушко С.В. Теоретичний погляд на проблему гендерних досліджень з головної позиції гендерного виховання. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць. Серія: Психологічні науки* / за ред. С.Д. Максименка, Н.О. Євдокимової. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2011. Т. 2. Вип. 7. С. 26-30.
2. Гендерні аспекти державної служби : монографія / [Пірен М.І., Грицяк Н.В., Василевська Т.Е., Іваницька О.М.]; за заг. ред. Б.О. Кравченка. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 335 с.
3. Гоголь-Саврій М.В. Гендерний підхід в системі освіти України як педагогічна проблема. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2011. № 5. С. 147–152.
4. Дороніна Т.О. Теорія і практика гендерної освіти і виховання учнівської молоді в навчальних закладах України (II половина XX – початок XXI століття): автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Запоріжжя, 2012. 37 с.
5. Івченко Ю.В. Гендерний підхід у навчально-виховному процесі та його специфіка у вищих навчальних закладах. *Філософські та методологічні проблеми права : наук. журнал*. 2012. № 1 (3). С. 51-63.
6. Кікінежді О. Інноваційні підходи до формування гендерної культури у студентської молоді. *Психолого-педагогічні засади професійного становлення особистості практичного психолога і соціального педагога в умовах вищої школи: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. Тернопіль: ТДПУ, 2003. С. 128-135.*
7. Ковальчук Л.О. Гендерне виховання учнівської молоді в Німеччині : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Тернопіль, 2008. 20 с.

8. Куліш О. Гендерні особливості педагогічної культури сучасного вчителів. *Наука і життя*: мат. наук.-практ. інтернет-конф. (20–22 травн. 2009 р.). URL: <http://intkonf.org/category/arhiv/1-naukaizhittya-20-22-travnnya-2009-r/>.
9. Ліончук Р.А. Освіта та виховання: гендерний підхід. *Гуманізм та освіта*: електронне наукове видання матеріалів X міжнародної науково-практичної конференції (Вінниця, 14–16 верес. 2010 р.). URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/>.

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

1. Створіть термінологічний словник з гендерних термінів, які Вам відомі.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Проаналізуйте будь-який словник гендерної термінології, який розміщений у мережі Інтернет.

САМОСТІЙНА РОБОТА

ЗАВДАННЯ

Зробіть висновок антидискримінаційної експертизи на електронну версію шкільного підручника з української мови (на вибір).

ЛОГІЧНА МАТРИЦЯ АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Аналізується, передусім, текст (конкретні завдання, вправи, коментарі, примітки, звертання тощо) та ілюстрації на предмет наявності дискримінаційних (у т.ч. стереотипних) положень (зображень) за ознаками: раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками (далі – певні ознаки).

Критерії аналізу, оформлення зауважень і пропозицій:

1. Пропорційність представленості осіб за максимально можливою кількістю певних ознак. Мається на увазі представленість у тексті (зображеннях) максимально різноманітної «палітри» персонажів різного віку, статі, інвалідності тощо (тобто з максимальним урахуванням усіх певних ознак).

Здійснюється кількісний підрахунок.

Коректною вважається паритетна представленість якомога ширшого діапазону персонажів. Так, якщо підручник стосується загальноосвітніх дисциплін коректним вважається представлення в одній книзі персонажів за рівними пропорціями 50% на 50%: чоловіків/жінок, людей з різним кольором шкіри, людей різних віросповідань, людей різної сексуальної орієнтації і т.д.; допускається незначне відхилення.

При вираженій асиметрії (диспропорція 60% на 40% або більше) робиться загальне зауваження та рекомендації щодо усунення.

2. Відсутність представлення осіб у стереотипних ролях, зумовлених певними ознаками.

Здійснюється кількісний підрахунок і якісний аналіз.

Коректним вважається *відсутність* стереотипів: образи мають бути різноманітними, ці персонажі повинні залучатися до найрізноманітніших форм та видів діяльності, своєю поведінкою відтворювати різні життєві сценарії.

Кожний зворотній виявлений випадок фіксується та оформлюється як посторінкове критичне зауваження. До зауважень надаються пропозиції.

3. Відсутність сегрегації і поляризації за певними ознаками.

Здійснюється кількісний підрахунок і якісний аналіз.

Коректним вважається *відсутність* сегрегації та поляризації: люди на сторінках підручників (особливо в межах тих самих розворотів) діють *переважно* спільно, разом займаються тими самими видами діяльності, не протиставляються одні одним.

Кожний випадок сегрегації і поляризації фіксується та оформлюється як посторінкове критичне зауваження. До зауважень надаються пропозиції.

4. Зображення людини загалом і загальнолюдських цінностей не тільки через образ чоловіка, етнічного українця, православного, гетеросексуала, без будь-яких фізичних обмежень, а й через альтернативні образи.

Здійснюється і кількісний підрахунок, і якісний аналіз.

Коректними вважаються такі способи зображення:

- а) *поруч* в одному сегменті тексту чи на тому самому розвороті використовуються різні образи за різними певними ознаками (цей варіант є бажанішим);
- б) різні образи за різними певними ознаками можуть використовуватися і окремо один від одного, але їх загальна кількість у тому самому підручнику має бути паритетною (див. п. 1).

Усі випадки некоректних зображень фіксуються та оформлюються як посторінкові критичні зауваження. До зауважень надаються пропозиції.

5. Політкоректна (у т.ч. гендерночутлива) мова.

Здійснюється якісний аналіз.

Коректними вважаються звертання у формі (а) збірних іменників, (б) описових конструкцій та (в) паралельні форми маскулітивів і фемі-

нітивів (учнівство, учнівська аудиторія, учні й учениці) та формулювання, позбавлені мовного андроцентризму й сексизму.

Обов'язковим є встановлення використання авторами аналізованих матеріалів (посібників, підручників) термінології (певного стану здоров'я, сексуальної орієнтації тощо), яка відповідає не лише законодавству, але й вимогам, що висувуються групами людей, які об'єднані певними ознаками¹.

Кожний випадок некоректної мови фіксується та оформлюється як посторінкове критичне зауваження. До зауважень надаються пропозиції.

¹ Приклади: 1) законодавством України передбачено застосування терміну «особи з інвалідністю» (замість терміну «інвалід»), водночас такі особи вважають більш коректним термін «люди з інвалідністю»; 2) не є коректним називати людей «альбіносами», правильним є термін «люди з альбінізмом»; 3) некоректно називати одну з форм сексуальної орієнтації «гомосексуалізм» (оскільки це є ознакою патологізації), коректно застосовувати термін «гомосексуальність».

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Категорію «гендер» упроваджено з метою розрізнення понять:
 - а) чоловік та жінка;
 - б) соціальна стать та біологічна стать;
 - в) біологічна стать та соціокультурна стать.
2. Мовний сексизм – це:
 - а) дискримінація за статтю в мові;
 - б) зображення жінки та чоловіка у мові;
 - в) мовне відображення біологічної статі.
3. Мовна толерантність ґрунтується на:
 - а) етнічній приналежності;
 - б) боротьбі за рівні права;
 - в) релігійній, етнонаціональній та гендерній толерантності.
4. Поняття *гендерлект* було введено у науковий лінгвістичний дискурс:
 - а) Остіном;
 - б) Таннен;
 - в) Кириліною.
5. Квір – це:
 - а) спільнота тих, хто відносить себе до сексуальних меншин;
 - б) базова категорія культурології;
 - в) гіпотетична форма психічної енергії.
6. Сексизм (англ. *sexism*) – термін на позначення ідеології та практики дискримінації:
 - а) жінки;
 - б) чоловіка;
 - в) жінки та чоловіка.
7. Трансгендеризм (англ. *transgenderism*, TG) – явище, коли людина:
 - а) змінює гендерні ролі (один раз чи більше) за власним бажанням;
 - б) не змінює гендерні ролі;
 - в) змінює свою первинну біологічну стать.

8. Феміністська теорія (англ. feminist theory) – це:

- а) комплекс рис та особливостей поведінки;
- б) система ідей та принципів, на яких ґрунтуються дослідження становища жіноцтва в суспільстві;
- в) система ідей та принципів, на яких ґрунтуються дослідження становища чоловіка в суспільстві.

9. Андрогін – особа:

- а) чия біологічна стать не є одразу очевидною;
- б) чоловік;
- в) жінка.

10. Гендерна асиметрія – це:

- а) система волевиявлення обох статей (жінок і чоловіків) у громадянському суспільстві;
- б) непропорційна представленість соціальних і культурних ролей обох статей (а також уявлень про них) у різних сферах життя;
- в) культурна традиція, яка зводить людську суб'єктивність до єдиної чоловічої норми.

11. Нові слова, що виникають на позначення гендерних ролей – це:

- а) гендерні неологізми;
- б) гендерні метафори;
- в) сексизми.

12. Кому належить праця «Мова і місце жінки», яка вважається основоположною в системі гендерних лінгвістичних досліджень:

- а) Ш. Стоупс;
- б) Е. Парсонз;
- в) Р. Лакофф.

13. Новий напрям наукових пошуків на базі слов'янських мов позначено як лінгвістичну гендерологію або гендерну лінгвістику з ототожненням цих двох термінів упроваджено:

- а) А. В. Кириліною;
- б) О. Л. Каменською;
- в) О. І. Горошко.

14. Хто з відомих учених пропонує виокремити новий напрям досліджень – *гендергетику*:

- а) Ю. М. Галустян;
- б) О. Л. Каменська;
- в) Г. І. Емірсуїнова.

15. Складні відносини у тріаді «*гендер – сексуальність – мова*» осмислює:

- а) квірлінгвістична теорія;
- б) когнітивна лінгвістика;
- в) лінгвокультурологія.

16. У зарубіжній лінгвістиці превалюють два основні підходи до мовної репрезентації гендеру – це:

- а) теорія фемінності та теорія маскулінності;
- б) теорія позитивізму та теорія антропоцентризму;
- в) теорія домінування та теорія відмінностей.

17. Назвіть відомих дослідників квір-лінгвістики:

- а) А. В. Кириліна, А. М. Архангельська;
- б) Д. Камерон, Д. Кулик, О. І. Горошко;
- в) Н. Д. Арутюнова, М. Г. Яцимірська, І. І. Халєєва.

18. Уперше поняття стереотип було введено в лінгвістику на початку 90-х років минулого століття:

- а) В. Ліппманом;
- б) С. М. Оксамитною;
- в) В. А. Суковатою.

19. Кому належить праця «Ти мене просто не розумієш. Жінки та чоловіки в діалозі»:

- а) Р. Лакофф;
- б) Ш. Стоупс;
- в) Д. Таннен.

20. Рекламні повідомлення, розраховані на жіноче сприйняття, позначені:

- а) високим рівнем експресії та емоційності;
- б) лаконічністю та фактичним викладом матеріалу;
- в) чіткістю та стислістю.

21. Оберіть з поданих прикладів гендерну метафору:

- а) Молодиця, як грушечка;
- б) З вигляду не хлопець, а дуб;
- в) «Слабкість «сильних».

22. Морфологічна асиметрія – це:

- а) вторинність форм жіночого роду, похідних від форм чоловічого роду на позначення осіб за професією і заняттями;
- б) форма чоловічого роду має позитивне значення, а похідна форма жіночого роду зазнає пейорації;
- в) відсутність слів-відповідників жіночого роду до деяких назв осіб за професією та певними заняттями.

23. Грунтовно описав різноманітність фонетичних і граматичних відмінностей мови жінки від мови чоловіка і зробив висновок, що жіноча мова є редукованим варіантом чоловічої мови:

- а) Ф. Маутнер;
- б) Е. Сепір;
- в) О. Єсперсен.

24. Гендерний конфлікт – це:

- а) взаємодія чи психологічний стан, основою якого є протиріччя між сприйнятими гендерними цінностями, відносинами, ролями, що породжує зіткнення інтересів і цілей;
- б) ознака політичної культури, властива активній представницькій демократії, яка полягає у врахуванні інтересів обох соціально-статевих груп суспільства;
- в) ієрархічний розподіл у суспільстві економічних і соціальних ресурсів за статевою належністю.

25. Кому належить праця присвячена гендерній проблематиці – «Linguistik und Frauensprache» («Лінгвістика і жіноча мова», 1978):

- а) Д. Таннен;
- б) Л. Пуш;
- в) З. Трьомель-Пльотц.

26. Гендерні стереотипи – це:

- а) утвердження партнерства статей у визначенні й реалізації політичних цілей;
- б) сформовані культурою узагальнені уявлення (переконання) про те, як поведяться чоловіки і жінки;
- в) набір очікуваних зразків поведінки (норм) для чоловіків і жінок.

27. Оберіть сексизми-маскулінативи з поданих прикладів:

- а) мамин синочок, чоловік-невдаха, тюхтій;
- б) стара діва, синя панчоха, біла ворона;
- в) баба Яга, лісовик, русалка.

28. Оберіть сексизми-фемінативи з поданих прикладів:

- а) стара діва, синя панчоха, біла ворона;
- б) стара діва, синя панчоха, сіра мишка;
- в) дама бальзаківського віку, мати-квочка, біла ворона.

29. Авторка твору «Книга про Град Жіночий», де описано ідеальне місто – притулок усіх гідних жінок, які відчують гніт і несправедливість від оточуючих чоловіків і суспільства:

- а) Христина Пізанська;
- б) Ізотта Ногаролла;
- в) Афра Бен.

30. Теоретиком анархо-фемінізму вважається:

- а) Еммелін Панкгерст;
- б) Ема Голдман;
- в) Робін Лакофф.

31. Ким у науковий обіг був уведений термін «гендер», який позначав соціальний та культурний аспект статі:

- а) А. Л. Пуш;
- б) В. О. Єсперсеном;
- в) С. Р. Столлером.

32. Які з поданих нижче слова віддзеркалюють гендерну асиметрію мови:

- а) вівчар – вівчарка, електрик – електричка, матрос – матроска;
- б) вівчар – вівчарка, електрик – електричка, поет – поетка;
- в) електрик – електричка, поет – поетка, професіонал – професіоналка.

33. У якому прислів'ї найбільш гостро експліковано гендерні стереотипи:

- а) бездоганна жінка така ж рідкість, як біла ворона;
- б) жіночий розум коротший за жаб'ячий хвіст;
- в) люби жінку як душу, тряси її як грушу.

34. Кого позначають подані фольклорні порівняння:

Як базарна баба.

Сором'язливий, як дівчина.

Носиться, як баба зі ступою.

Пащекує, як баба на возі.

Високий, як лоза, а дурний, як коза.

Полохливий, як заєць.

До праці, як ведмідь до танцю.

Торохкотить, як Гаврилів млин.

- а) чоловіка;
- б) жінку;
- в) чоловіка та жінку.

35. Для номінації професій, посад найчастіше використано:

- а) маскулінативи;
- б) фемінативи;
- в) маскулінативи і фемінативи.

36. З поданих прикладів оберіть фітономени-маскулінативи:

- а) «Лілії – для молодих, орхідеї – для зрілих»;
- б) «На першому балу дівчата – бузок та фуксія»;
- в) «Том Круз знову довів, що він «крутий перець».

37. З поданих прикладів оберіть фітономени-фемінативи:

- а) «Лілії – для молодих, орхідеї – для зрілих»;
- б) «На першому балу дівчата – бузок та фуксія»;
- в) «Том Круз знову довів, що він «крутий перець».

38. З поданих прикладів оберіть гендерні діалектизми:

- а) «Вуйко Леонід не їсть канапок, бо смакують йому бутерброди»;
- б) «Сеньйор з вищого світу»;
- в) «Леді чи джентльмен?».

39. З поданих прикладів оберіть гендерні неологізми-запозичення:

- а) «...в 45 – дама знову ягідка»;
- б) «Журавлина» з характером»;
- в) «Кілервумен» сьогодні стало справжнім амплуа».

40. Статева та гендерна ідентичності:

- а) Тотожні;
- б) Протилежні;
- в) Взаємодоповнюючі.

41. Гендерний паритет – це:

- а) повага до прав жінок як частини права особистості;
- б) демократичне представництво статей у процесах прийняття рішень на всіх рівнях;
- в) надання жінці права голосувати.

42. Специфічною рисою гендерної української культурної парадигми є:

- а) андрогінність;
- б) фемінність;
- в) маскулінність.

43. Складна стеля – це:

- а) архітектурний елемент;
- б) неформальні бар'єри, що перешкоджають кар'єрному зростанню жінок;
- в) бар'єри, що долають у своєму житті чоловіки.

44. Автором «Декларації прав жінки» була:

- а) Пізанська;
- б) Каменська;
- в) Бовуар.

45. Автором ідеї щодо гендерної визначеності культур був:

- а) Зіммель;
- б) Вайнінгер;
- в) Кант.

46. Визначте у яких реченнях йдеться про стать:

- а) Жінки народжують дітей, а чоловіки – ні;
- б) Маленькі дівчатка ніжні, а хлопчики – грубі;
- в) Жінки носять довге волосся, чоловіки – коротке.

47. Визначте у яких реченнях йдеться про гендер:

- а) Жінки володіють більш вишуканою вимовою ніж чоловіки;
- б) Жінки в Україні отримують 70% від заробітної платні чоловіків;
- в) Хлоп'ячі голоси ламаються при досягненні зрілості, а дівчачі – ні.

48. Гендерні цінності –

- а) цінності, пов'язані з рівними можливостями людей в усіх сферах їхньої самореалізації (наприклад, свобода, права, рівність);
- б) цінності, пов'язані з матеріальним добробутом;
- в) цінності, пов'язані з правом залишати дівоче прізвище після заміжжя.

49. Гендерна дисфорія –

- а) ідеальний стан сім'ї, сфери діяльності, суспільства, в яких враховані біосоціальні інтереси і цінності статей і відсутня гендерна асиметрія;
- б) відсутність гендерного балансу (наприклад, у владі, в освіті, в економіці і т.д.) на користь чоловіків чи жінок;
- в) стан, коли людина не може прийняти свій гендерний статус чоловіка чи жінки і відчуває гостру незадоволеність ним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщук Н.В. Гендерний підхід в історії України. Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2023. Том 34 (73). № 3. С. 251-255.
2. Архангельська А. Маскуліноцентричність мови як образ світу, у слові явлений. *Słowo. Tekst. Czas. Szczecin*. 2005. Р. 326-330.
3. Архангельська А. 'Чоловік' у слов'янських мовах. Рівне, 2007. 448 с.
4. Бондаренко О.С. Концепти ЧОЛОВІК і ЖІНКА в українській та англійській мовних картинах світу: автореф. ... дис. канд. філол. наук: 10.02.17. Донецьк, 2005. 19 с.
5. Буднікова Л. Творення назв жінок у словацькій та українській мовах. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія*. 2005. Вип.12. С. 34-36.
6. Гендер для медій / за ред. Марії Маєрчик, Ольги Плахотнік, Галини Ярманової. Київ: Критика, 2017. 216 с.
7. Говорун Т., Кікінежді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. 384 с.
8. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 308 с.
9. Горошко О. Квантитативний аспект гендерних досліджень у лінгвістиці. *Українська мова*. 2004. № 3. С. 7-75.
10. Григорів Н.М. Сучасні напрямки дослідження гендеру за допомогою аналізу структури мови. URL: <http://intkonf.org/grigoriv-nmsuchasni-napryamki-doslidzhennya-genderu-za-dopomogoyu-analizu-strukturmovi/>.
11. Дика Н.М., Глазова О.П. Гендерна лінгвістика в системі мовної загальної середньої освіти. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. 2020. № 1 (25). С. 53-56.
12. Дмитрієва М. Що таке політична коректність, або шляхи боротьби із сексизмом. URL: http://linguistics.kava.ua/publikation/2006/08/02/s_ho_take_politichna_62.html.
13. Дожук М.П. Концепція гендеру та його відображення у сучасному мовознавстві: понятійний аспект. URL: http://www.confcontact.com/2009fil/7_dozhuk.htm.
14. Жінки на війні / упорядниці Христина Парубій та Ірина Берлянд. Київ: Дух і літера, 2024. 260 с.
15. Іванцова Міла. Книга КИЇВ. ЖІНКИ. ВІЙНА. Збірка спогадів і роздумів жінок про життя в столиці у період повномасштабного вторгнення. Київ: Креативна агенція «Артіль», 2023.
16. Корольова В.В. Гендерна лінгвістика: навч. посіб. Дніпро: Ліра, 2019. 84 с.
17. Косенко В. Дискурс українського фемінізму в публіцистиці О. Забужко. *Стиль і текст: зб. наук. пр. Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка*. Київ, 2004. Вип. 5. С. 76-81.

18. Космеда Т.А. Карпенко Н.А., Осіпова Т.Ф., Саліонович Л.М., Халіман О.В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; Дрогобич: Коло, 2014. 472 с.
19. Марчук Л.М. Фемінність української мови. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія філологічна*. Кам'янець-Подільський, 2018. Випуск XV. С. 99-104.
20. Марчук Л.М. Лінгвокультурологічний аспект оцінної характеристики фемінітивів у мові ЗМІ. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: філологія. Одеса, 2019. Вип. 38. С. 118-123.
21. Марчук Л.М. Концепт «ДОЛЯ» у мовній картині світу Галини Тарасюк. *Вісник Одеського національного університету*. Серія: Філологія. Одеса, 2019. Т. 24. Вип. 1 (19). С. 66-73.
22. Марчук Л. Вербалізація поняття страждання як знакової характеристики долі жінки в творах Галини Тарасюк. *Соціокультурні та комунікативні аспекти функціонування мовних одиниць: зб. матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф. з нагоди ювілею доктора філологічних наук, професора Катерини Григорівни Городенської*. Київ, 29-30 листопада, 2018 р. Київ: Міленіум, 2018. С. 163-164.
23. Марчук Л. Мовні засоби реалізації дихотомії «толерантність / ворожість» у ЗМК. *Studia Ukrainica Posnaniensia. Zeszyt VII/2*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, 2019. S. 85-91.
24. Марчук Л.М. Домінанти і константи ідіолекту Любов Голоти. *Мова і культура (науковий журнал)*. Київ: Видавничий тем Дмитра Бураго, 2019. Т. 1 (196). Вип. 22. С. 18-24.
25. Марчук Л.М. Гендерні стереотипи та антиподи в мові творів Ірени Карпи. *Тенденції та перспективи формування професійної лексики: доповіді X Міжнародного науково-практичного семінару, присвяченого питанням функціонування професійного мовлення, лінгвокультурологічному та соціокультурному аспектам філології*. Ірпінь: УДФС України, 2020. Вип. X. С. 47-51.
26. Марчук Л.М., Журенко Я.В. Негативна оцінка як засіб інтерпретації гендерних стереотипів. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 1. С. 55-60.
27. Марчук Л. Індивідуальні засоби організації поетичного тексту Ганни Чубач. *Полігранна філологія без кордонів (до 65-літнього ювілею професора Тетяни Анатоліївни Космеди): колективна монографія / відп. ред. докт. філол. наук Т.Ф. Осіпова, докт. філол. наук Н.В. Піддубна, докт. філол. наук О.В. Халіман*. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2022.
28. Марчук Л. Структурна та семантична характеристика фемінітивів у книзі «Лексикон львівський: поважно і на жарт». Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. [Електронний ресурс].

- Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. Вип. 22. С. 573-575. URL: <https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv/> URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7325>.
29. Мельник Ю.П. Об'єктивація гендерних стереотипів у сучасній лінгвістичній науці. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VZhDU/2009_45/23_45.pdf.
30. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. *Наші людські права: Посібник з жіночих людських прав*. Київ: Карпати, 1996.
31. Мілет К. Сексуальна політика. Київ, 1998.
32. Основи гендерного аналізу: конспект лекцій / укладач Ю.М. Савельєва. Суми: Сумський державний університет, 2023. 37 с.
33. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. Київ: «К.І.С.», 2004. 536 с.
34. Пода О.Ю. Фемінітиви та маскулінітиви як гендерні маркери журнальних заголовків у контексті гендерної політики західноукраїнських часописів для жінок. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr/gn/2008_3/files/GN_03_08_Poda.pdf.
35. Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022-2024 роки з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2022 р. № 1163-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.02.2023).
36. Проблеми розвитку демократії та забезпечення рівних прав для жінок і чоловіків в Україні трансформаційного періоду: наукова доповідь. Київ, 1998.
37. Сидоренко Н. Гендерні детермінанти в інформаційній площині України. *Філософсько-антропологічні студії. Спецвипуск*. Київ: Стилос, 2001.
38. Словник гендерних термінів / укладач З.В. Шевченко. URL: <http://a-z-gender.net/-ua/gendernij-stereotip.html>.
39. Словник Європейського інституту з гендерної рівності / пер. М. Бабак, О. Давліканової, М. Дмитрієвої, М. Козир, Л. Компанцевої, К. Левченко, М. Скорик, О. Суслової. Київ: «Вістка», 2021. 170 с.
40. Ставицька Л.О. Актуальні проблеми сучасної української гендерної лінгвістики. Доповідь на Київському міському семінарі з гендерної лінгвістики. URL: <http://linguistics.kava.kiev.ua/seminar>.
41. Ставицька Л.О. Гендер: мова, свідомість, комунікація. Київ: КММ, 2015. 440 с.
42. Тараненко О.О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 3-25.
43. Шевчук З.С. Вербалізація семантичних перцептивних характеристик соматем на позначення одоративних відчуттів (на матеріалі сучасної жіночої прози). *Тенденції та перспективи формування професійної лексики*: доповіді VIII Міжнародного науково-практичного семінару, присвяченого питанням функціонування професійного мовлення, лінгвокультурологічному та соціокультурному аспектам філології. Ірпінь: УДФС України, 2018. Вип. VIII. С. 135-139.

44. Шевчук З.С. Структурно-функційні параметри алюзії в контексті формування мовного портрета жінки. *Тенденції та перспективи формування професійної лексики: доповіді IX Міжнародного науково-практичного семінару, присвяченого питанням функціонування професійного мовлення, лінгвокультурологічному та соціокультурному аспектам філології*. Ірпінь: УДФС України, 2019. Вип. IX. С. 103-106. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/3832/1/4038_IR.pdf.
45. Шевчук З.С. Мовна репрезентація психоемоційного стану жінки (на матеріалі сучасної жіночої прози). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2020. Вип. 51. С. 141-143.
46. Шевчук З.С. Мовне конструювання лексем на позначення внутрішніх характеристик жінки (віковий і соціальний параметри). *Тенденції та перспективи формування професійної лексики: доповіді X Міжнародного науково-практичного семінару, присвяченого питанням функціонування професійного мовлення, лінгвокультурологічному та соціокультурному аспектам філології*. Ірпінь: УДФС України, 2020. Вип. X. С. 104-107. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/-123456789/4834/1/4556_IR.pdf.
47. Шевчук З.С. Функційне навантаження градації оцінних значень у портретних описах жінки (на матеріалі творів сучасної української жіночої прози). *Культура слова*. 2020. №93. С. 174-182.
48. Шевчук З.С. Характеристика соматем-маркерів густативного сприйняття (до питання вербалізації семантичних перцептивних характеристик зовнішності жінки). *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2020. Вип. 11. С. 79-80. URL: <http://surl.li/bpoxz>.
49. Шевчук З.С. Активні лексико-семантичні процеси в мові прози Лариси Денисенко. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. [Електронний ресурс]*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Вип. 21. С. 277-278. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/-6229/Naukovi-pratsi-K-PNU-im.I.-Ohienka-zbirnyk-za-pidsumkamy-zvitnoi-naukovoi-konferentsii%e2%80%93Vyp.21.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
50. Шевчук З.С. Вербалізація соматем на позначення розміру в аспекті моделювання жіночого портрета. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка [Електронний ресурс]*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Випуск 14. С. 54-55.
51. Шевчук З.С. Комунікативні стратегії і тактики мовленнєвої поведінки жінки (на матеріалі творів М. Матіос та Г. Тарасюк). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної*

- наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. Вип. 23. С. 704-706. URL: <http://surl.li/huntkc>
52. Шевчук З.С. Лексема ЖІНКА та її потрактування у «Словнику» Бориса Грінченка: термінологічний аналіз. *Змінність дидактичних та соціокультурних аспектів в українській філології* : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 30 січня – 12 березня 2023 року. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 149-152.
53. Шевчук З.С. Лексико-семантичні трансформації концептосфери «ЖІНКА» (на матеріалі інтимної лірики Марії Матіос). *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2021. Вип. 12. С. 80-81.
54. Шевчук З.С. Мовне конструювання епістолярію Івана Огієнка: гендерний аспект. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник. Серія філологічна* / [редкол.: Людмила Марчук (голов. ред.), Олег Рарицький (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Вип. XVII. С. 118-125. DOI: 10.32626/2309-7086.2020-17-2.118-125. URL: <http://surl.li/bqfpm>.
55. Шевчук З.С. Прагматичний потенціал інвективних номінацій особи (на матеріалі прози Ірени Карпи). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. Житомир, 2020. Вип. 2 (93). С. 87-95. URL: https://visnyk.zu.edu.ua/pdf/visnyk93_filolog.pdf.
56. Шевчук З.С. Функціонування текстових категорій як засобів образотворення в сучасній художній прозі. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка [Електронний ресурс]*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. С. 301-304. URL: <http://surl.li/sdbasv>.
57. Шевчук З.С. Чоловічі риси жіночого обличчя успіху: психолінгвальна репрезентація образу вольової жінки. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Випуск 26. Том 2. С. 76-80. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/26/part_2/13.pdf.
58. Butler J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge, 1990.
59. Benhabib S., Butler J., Corner D., Fraser N. *Feminists Contentions*. New York, London: Routledge, 1995.
60. Cixous H. *Coming to Writing and Other Essays*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991.
61. Cixous H. *Three steps on the Ladder of Writing*. New York: Columbia University Press, 1993.
62. Haraway D.J. *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge, 1991.

63. Haraway D.A Cyborg Manifesto. Contemporary Literary Criticism. New York: Addison Wesley Longman, 1998.
64. Kristeva J. Desire in Language. A Semiotic Approach to Literature. New-York: Columbia University Press, 1980. 33. Irigaray Luce. URL: <http://www.cddc.vt.edu/feminism/irigaray.htm>.
65. Marchuk Liudmyla, Rarytskyi Oleh, Lychuk Mariia. Metaphorical biological models in artistic discourse. *XLinguae*, Volume 13 Issue 2, April 2020. P. 258-271. DOI: 10.18355/XL.2020.13.02.22. Scopus. URL: [http://www.xlinguae.eu/files/-XLinguae2 2020 22.pdf](http://www.xlinguae.eu/files/-XLinguae2%2020%2022.pdf)

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ.....	3
<i>Тема 1.</i> ГЕНДЕР ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНА КАТЕГОРІЯ	3
<i>Тема 2.</i> ГЕНДЕР ТА ГЕНДЕРОЛОГІЯ	9
<i>Тема 3.</i> ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНИХ АСИМЕТРІЙ У МОВНОМУ ВІДОБРАЖЕННІ	11
<i>Тема 4.</i> ГЕНДЕРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	13
<i>Тема 5.</i> ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ	14
<i>Тема 6.</i> МАСКУЛІНОЦЕНТРИЧНІСТЬ У СИСТЕМІ КООРДИНАТ ПОСТПАТРІАРХАЛЬНОГО СУСПІЛЬНОГО МИСЛЕННЯ ТА МОВИ.....	18
<i>Тема 7.</i> ПОНЯТТЯ ГЕНДЕРНОГО СТЕРЕОТИПУ. ЛІНГВОГЕНДЕРОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МАСКУЛІННОГО І МАСКУЛІННОСТІ	23
<i>Тема 8.</i> ЗАСОБИ ТА СПОСОБИ МОВНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЖІНКИ	27
<i>Тема 9.</i> ГЕНДЕР І МОВА.....	34
<i>Тема 10.</i> ГЕНДЕРНА ТЕРМІНОЛОГІЯ	37
<i>Тема 11.</i> ГЕНДЕРОВАНА МОВА.....	42
<i>Тема 12.</i> ГЕНДЕР У МОВІ ЗМІ: СУЧАСНИЙ ДИСКУРС	49
<i>Тема 13.</i> ПОНЯТТЯ ТОЛЕРАНТНОЇ І ВОРОЖОЇ МОВИ.....	57
<i>Тема 14.</i> НОВИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС І ГЕНДЕРНА ЛІНГВІСТИКА	67
<i>Тема 15.</i> ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КИЇВСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ	76
<i>Тема 16.</i> ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ	80
<i>Тема 17, 18.</i> ГЕНДЕР В УКРАЇНІ (РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ЗМІ). ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ І СТЕРЕОТИПІВ У ПРЕСІ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.	84

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ.....	99
<i>Практичне заняття №1.</i> ГЕНДЕР ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНА КАТЕГОРІЯ.....	99
<i>Практичне заняття №2.</i> ГЕНДЕР ТА ГЕНДЕРОЛОГІЯ	106
<i>Практичне заняття №3.</i> ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНИХ АСИМЕТРІЙ У МОВНОМУ ВІДОБРАЖЕННІ	115
<i>Практичне заняття №4.</i> ГЕНДЕРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ	119
<i>Практичне заняття №5.</i> ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ МОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	121
<i>Практичне заняття №6.</i> МАСКУЛІНОЦЕНТРИЧНІСТЬ У СИСТЕМІ КООРДИНАТ ПОСТПАТРІАРХАЛЬНОГО СУСПІЛЬНОГО МИСЛЕННЯ ТА МОВИ.....	125
<i>Практичне заняття №7.</i> ГЕНДЕР І ОСВІТА	130
<i>Практичне заняття №8.</i> АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНА ЕКСПЕРТИЗА ШКІЛЬНИХ ПРОГРАМ І ПІДРУЧНИКІВ	131
<i>Практичне заняття №9.</i> ГЕНДЕР І ПОЛІТИЧНІ МАНІПУЛЮВАННЯ: МОВЛЕННЄВИЙ АСПЕКТ	148
<i>Практичне заняття №10.</i> ГЕНДЕРНА ТЕРМІНОЛОГІЯ.....	151
САМОСТІЙНА РОБОТА	153
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	156
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	164

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАВЧАЛЬНЕ ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

МАРЧУК Людмила Миколаївна,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка

ШЕВЧУК Зореслава Сергіївна
кандидат філологічних наук, старший викладач
кафедри української мови Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка

ГЕНДЕРНА ЛІНГВІСТИКА

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

Підписано 24.12.2024. Формат 60x84/16. Гарнітура «Cambria».
Об'єм даних 1,6 Мб. Обл.-вид. арк. 8,2. Зам. № 1154.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Виготовлено в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.